

A Csaba-monda
és a
székely hunhagyomány.

Írta:
Dr Grexa Gyula

Budapest, 1922.
A s z e r z ő k i a d á s a .

Ajánlás

Anthes Györgynek

Tizenöt esztendővel ezelőtt, egy téli estén véletlenül elvetődtem az Operába, az Istenek Alkonya előadására. Akkor még nem rajongtam Wagner muzsikájáért, darabjainak mese-köre is idegen volt nekem. De azon a felejtetetlen estén csodát láttam. Siegfried szerepében egy művész lépett a színpadra, aki énekében, játékában oly hatalmasan, annyira megrázóan tárta elém a sárkányölő hős tragédiáját, hogy hetekig gondolni sem tudtam másra. Ez a nap döntő volt életemre. Elővettem a Nibelung-éneket, az Eddákat, a Völsunga-Saga-t, később a Tristánt, a Parzivalt és a többi középkori mondát, eleinte az ifjú lélek naiv rajongásával, később a philologus vizsgálódó érdeklődésével; közöttük éltem, s ha sebeket kaptam az élet küzdelmeiben, úgy vonultam vissza a mondák csodavilágába, mint Arthur király Avallon szigetébe.

Anthes György fellépései pedig ünnepnapok voltak életemben. Tristán-ja, Parsifál-ja soha el nem múló lelki élményeimé lettek. Mióta ő elhagyta az Opera színpadát, nem volt többé senki, aki méltóan léphetett volna nyomába. De még nem ment el végleg. Olykor-olykor még visszatért a színpadra, megfújva Siegfried kürtjét, megvillantva Lohengrin kardját, kezébe véve TannhäusM zarándokbotját, megcsendítve csodálatos hangját, amelynek talán soha nem lesz mása. Mi pedig, híveinek, művésze megértőinek kicsiny csoportja, úgy vártuk mindig 9y-egy estére vissza-visszatértét, mint a székelyek Csaba királyfit. Vártuk, egyre vártuk . . .

És most, hogy első nagyobb mondatörténeti tanulmányomat közrebocsájtom, baráti szeretettel neki ajánlom, aki ha nagy, mint művész, nem kisebb, mint ember

Budapest, 1921. december 6.

jelentékenyebb sajtóhibák:

- A 9. lapon a jegyzet első sorában király helyett királyi
- A 13. lapon az 5(5. jegyzet 4. sorában örök helyett, örök
- 17 a 8. sorban bolgárokkal, helyett bolgárokkal,
- 19 a 82. jegyzet 11 sorában 1885 helyet 1855
- 21 a 98. jegyzet 1 sorában 5960: helyett 5960.,
- 21 a 98. jegyzet 2 sorában 123-33 helyett 132-133
- 27 alulról 13 sorban interpolaio helyett interpolatio
- 28 a középben Kempeviserek helyett Kämpeviserek
- 42 a 3. sorban Bleyer hiszi, helyett Bleyer hiszi.

A kérdés története.-

A középkori magyar krónikák legnagyobb része a magyarok története előtt a hunok történetét adja, mint a magyarok őseinek történetét.¹ Hogy jöttek erre a gondolatra, mire támaszkodtak e hitükben krónikásaink, — ez volt az a kérdés, amely tudásaink egész sorát foglalkoztatta.

A nagy harc, amely a magyar hummonda eredete körül a múlt század ötvenes éveiben kitört, — mondhatnók: a harc Attila kincséért, — hat évtized múltán nyugvópontra jutott. Ha összegezzük a küzdelem eredményeit, látjuk, hogy a régi elmélet hívei, Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc, Szabó Károly, akik a hun-mondát ősi magyar hagyománynak tekintették, már a küzdelem első szakában az egész vonalon vereséget szenvedtek s a harc azóta inkább csak a körül forgott, hogy van-e a magyar hunsmundának egyáltalán népi gyökere, élt-e egyáltalában a nép ajakán, nem pusztá könyv-mondás-e, melyet tudós kölcsönzésekből csak a krónikások fantáziája rótt jegybe? Tudásaink egyik csoportja, javarészt történészek és irodalomtörténészek, ezt az utóbbi álláspontot foglalták el; Hunfalvy Pál, Marczali Henrik, Riedl Frigyes idevágó nézetei a földolgozásokban megegyeznek, csak egyes árnyalatokban és bizonyításmódjukban különböznek. De még ők is kénytelenek voltak elismerni, hogy a magyar hummonda némely részei szájhagyományon alapulnak. Így Marczali Csabát mythikus alaknak tartja.² Riedl pedig Deléről úgy vélekedik, hogy még a XV. század végén is élhetett a nép ajkán, nem ugyan, mint mondai hős, hanem csak mint mesebeli király.³ Ezt az engedményt meg kellett tenniök, mert nem lehetett kitérniök az elől, amit a források nyomatékosan megemlítenek, hogy

Jegyzet. Ez értekezésnek fő gondolatait már 1913 tavaszán megírtam földrajz-tanári szakdolgozatomban, melyet 1913 április havában nyújtottam be a budapesti tanár-vizsgáló bizottság útján Dr. Kövesligethy Radó egy. ny. r. tanár úrhoz (címe volt: Erdély ethnografiája a honfoglalástól 1241-ig). A szakemberek akkor hihetetlennek tartották a magyar-bolgár kapcsolatokat, ma, Melkh János és Gombocz Zoltán cikkei után (lásd: Magyar Nyelv 1921. I-VI. szám), ebben többé senki sem kételkedhetik.

¹ Ezt az elbeszélést, mely Kézai Simon krónikájától kezdve, némely változással, minden krónikában megvan, Hun-krónikának szoktuk nevezni.

² Marczali- A székelyek eredetéről Budapesti Szende 1881. XXV. 142. lap.

³ Riedl cikkét lásd Gragger Róbert: Philologiai dolgozatok a magvas-német érintkezésekről, 7. 1. (U. n. Heinnch- emlékkönyv.)

t. i. közzájón forgó dolgokat jegyeznek föl.⁴ Egyébként, ha ez irány képviselői talán túlságosan kétkedőleg tekintettek is a hun-mondára nagy szolgálatot tettek a további kutatásnak akkor, amikor rámutattak arra, hogy a Hun-krónika szövegét ugyancsak meg kell rostálnunk, mielőtt monda-történeti szempontból tanulmányoznók, mert tömérdek benne az olyan tudós, vagy inkább tudakos kölcsönzés, amely a nép ajkán élő monda nem csak hogy soha nem volt, de a népmonda természetéből kifolyólag soha nem is lehetett. De viszont lehettek, sőt bizonyos, hogy voltak hagyományok és mondák, amelyeki ket a krónikás, tudós gögijében, megvetett és nem méltatott följegyzésre. Még szerencse, ha legalább „a parasztok csalfa meséi” ellen hadakozva, egyáltalán megemlíti a mondát, mint hihetlent (mint az Anonymus teszi Botond konstantinápolyi kalandjánál), de ki a megmondhatója, mennyi értékes mondai elem ment veszendőbe azért, mert a krónikás átalotta följegyezni azt, amit „más historiographus codexében nem talált”.⁵ Nem vagyunk tehát abban a helyzetben, hogy a késői följegyzésben itt-ott még fölmerülő mondatöredékeket egyszerűen elvessük, pusztán azért, mert a Hun-krónika szövegében még nincsenek benne, s esetleg csak évszázadok múltán bukkannak föl.”

Tudósaink másik, a hun mondával szemben kevésbé szkeptikus csoportját a germán filológusok alkotják. Heinrich Gusztáv úttörő munkájában⁷ kimutatta, hogy a Duna völgyében kellett élnie valamely germán eredetű népies hagyománynak, amely a német hősmonda Etselburgját Ó-Budán lokalizálta. Utána Petz Gedeon,⁸ részletes és alapos vizsgálat mellett, végigmenve a Hun-krónikán pontról-pontra meghatározta, hogy mely részek származnak irodalmi kölcsönzésekéből és viszont melyek azonosak a germán hősmonda

⁴ Detréről: Turóczinál (I. V2.) „ . . . ipse Detrieus . . . propter hoc immortalitatis nomen usurpasse η α ρ ρ α τ υ ρ, Hungarorumque in idiomate, halathalotairetreh did meruit. ρ ν α ε σ ε η τ ε μ π σ (| u e i n d i e m. Hune Detricum galeam quandam hal misse . . . fahulantur¹. — Oláh Miklósnál (2. c.) Quem (scilicet Detricum) in hunc diem Hungari in suis cantionibus, more graeco historiám continentibus Detricum immortalem nommant.

Csabáról: Képes Krónika 10 c. Isti namque Zekuli Ohaham in Grecia périsse putaverunt, unde vulgus adhuc loquitur „in” Tommuni: Tunc redire debeat, quando Chaba de Grecia revertitur. (Hasonlóan a többi krónikásnál is) — Oláh 18. c. Hi Siculi in hunc diem credunt Chabam non revertisse in Scythiam, sed in Graepia” peremptum.

⁵ Anonymus 42. c. Quorum etiam bella et fortia queque facta sua. si scriptis presentis pagine non vultis, crédite garrulis cantibus ioculatorum. et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt. (Következik Botond története.) Sed ego, quia in nullo codice hystoriographiorum mveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus serihere non proposui.

⁶ Más gondolatmenettel ugyanezt a nézetét fejezi ki Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái, i. 531. l.

⁷ Heinrich Gusztáv: Etselburg és a magyar hun-monda. 1882.

⁸ Petz Gedeon: A magyar hun-monda,” 1885.

megfelelő részeivel. Végül Bleyer Jakab nagy részletességgel foglakozott a közvetítés kérdésével,⁹ megállapítva, hogy a magyar hun-mondában, ami nem tudós kölcsönzés, az a pannóniai germán hagyományok szövedéke; ezek a pannóniai hagyományok első sorban keleti gót és gepida eredetűek, ezekhez járult a frank Nibelung-monda, midőn azután mindez összeolvadt, az egységes hagyományt a pannóniai szlovének vették át s végül ők közvetítették a magyarsághoz. A Csabáról-szólo elbeszélés is — szerinte — a pannónai mondaíkmcshez tartozik, egészen Csaba elbujdosásáig, sőt még a Csaba visszatérésébe vetett hit is a pannóniai mondából való. Ehhez járult, mint önálló magyar továbbképzése a mondának, a magyarok (= hunok) második kijövele Scythiától és a székelyekről, mint Csaba néperől való monda is.¹⁰ — Bleyernek határozott érdeme, hogy az ő kutatásai óta többé kétségbe nem vonható a magyar hun-monda népi eredete; ő azzal, hogy a pannóniai hun-mondát az egyetemes germán monda fejlődéstörténetének keretébe beállította, bebizonyította, hogy a mondának még ott is megvoltak a saját hagyományai, ahol a Hun-krónika a monda helyett külföldi forrásokból kivonatol (mint-pl. Attila halálánál). Azonban — nézetem szerint — a probléma teljes, maradéknélküli megoldását Bleyer sem adja,¹¹ úgy az ő, mint elődei elméletének Achilles-sarka az, hogy a magyar hun-monda sajátságos kapcsolatban van a székely kérdéssel.

A megoldatlan probléma.

A hunok történetének végén a krónikások elmondják, hogy a Krimhilda-csatája (proelium Crumhelt) után Csaba tizenötezer hunnal Görögországba menekült, majd visszafert Scythiába rokonaihoz és atyjafiaihoz, kiket azután nem szűnt meg sürgetni, hogy jöjjenek újra elfoglalni Pannoniát. Maradt ezenkívül a hunoknak még egy másik töredéke, háromezer ember, kik a hun birodalom bukása után itt maradtak („Chigle mezején”) s magukat többé nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. Ezek a székelyek azt hiszik, hogy Csaba Görögországban veszett, ezért a székelyek között ma is (t. i. a krónikás korában) közszájon forog: „Akkor jöjj vissza” — mondják a távozonak — „mikor Csaba Görögországból”.¹² Ez az elbeszélés — első szerkesztésben — minden valószínűség szerint 1221-ből való.¹³ A mi számunkra ebben az a felöltő vonás, hogy a krónikás, noha

⁹ Bleyer Jakab: A magyar hunmouda germán elemei, 1906. (Megjelent már előbb a Századok. 1905. évfolyamában is.

¹⁰ Bleyer i. m. 138. 1.

¹¹ A kérdés történetét részletesen ismerteti Bleyer. i. m. 3-9. 1.

¹² Kézai I. 15. e. Képes krónika I. 10. e. stb. minden krónikánkban.

¹³ Sebastyén: A magyar honfoglalás mondái. I. köt., 265-272. I. V. ö: Marczali: A magy. tört. kútfői az Árpádok korában. 63. 1.

szerinte az egész magyar nép azonos a hunnal,¹⁴ mégis különöse» kiemeli a székelyek hun-eredetét. Körülbelül félszázaddal később az Anonymus, — én Marczali érvei alapján kétséget kizárólag IV. Béla jegyzőjének tartom, — szintén azt írja, hogy a székelyek valamennyien Attila népeitől származnak.¹⁵ Ez a nézet a későbbi századok alatt egyre erősödik. A XVI. század derekán író Oláh Miklós különös nyomatékkal mondja el, hogy a székelyek a hunok maradékai, régiebbek az országban, mint a magyarok, sőt ez okon előkelőbbeknek is tartják magokat.¹⁵ A szintén XVI. századi Veráncsics Antal, ki Erdély viszonyait, mint maga megmondja, személyes tapasztalásból ismerte, munkájának a széke; lyekre vonatkozó részét szintén azzal kezdi, hogy a székelyek hun eredetében senki sem kételkedik.¹⁷ Látjuk tehát, hogy a székelyek hun-eredetének hite, mely azután a XIX. század közepéig fennmaradt, már a XIII-XVI. századokban általánosan el volt terjedve. Hogy ez a hit csak egyikét porlepte codex és néhány későbbi manuscriptum alapján terjedt volna el országszerte, az lehetetlenség; abban a korban sokkal kevesebb ember tudott még írnisolvadni, hogysen ezt föltehetnék. Ennek mélyebb oka kellett, hogy legyen. Ez az ok pedig nem lehetett más, mint az, hogy a magyaríhun-monda a székelységben élt legintenzívebb erővel. Ezért azután a középkor naiv közvéleménye meg volt győződve arról, hogy a székelyek a hunok utódai. Ha a hun-monda pl. a Mátra vidékén, a kabarr eredetű palócok között virágzott volna leginkább; akkor a közvélemény kétségtelenül ezeket tartotta volna Attila népeinek.

Látjuk tehát, hogy már a XIII. században az erdélyi széke-lyeknél a hun-mondák el vannak terjedve,¹⁸ ezt a krónikások tudósításából megállapíthatjuk. Nehezebb azonban a helyzet, ha azt akarjuk megállapítani, hogy mi lehetett az a mondai anyag, amely a székelyek ajkán élt. A Hun-krónikában reánk maradt anyag nagyobb része tudákos kölcsönzés különböző középkori írótól, nem élt soha a nép között, az a része a krónikának pedig, amelynek népiirondai eredete a legbizonyosabb: csupa helyhez kötött monda. A Százhalomnál, Tárnok-völgynél, Tulnnál és Zeiselmauernél vívott ütköze-

¹⁴ Ilyen értelemben szólnak a magyarok e l s ő é s m á s o d i k b e j ö v e t e l é r ő l , a m a g y a r o k ú j r a v i s s z a i ö v e f e] é v ő l . V. ö.; Marczali: T. m. 51. l.

¹⁵ 50. c. . . oninos Siculi, qui primo orant populi Athylae regis.

¹⁸ Oláh Miklós: Hungaria et Attila, XVIII. c.: hic populus etiam nunc a nostris putantur vetustiores esse Hunnorum, qui in Hungária remanserhit . . . Yolunt se omnes liaberi ingenuos, utpote qui sint veterum Hunnorum relifruiae.

¹⁹ Yeráncsics Aidai: De situ Transsylvaniáé: Sinilos auteiti Hunnorum genus esse nemo ambigo.

¹⁸ Tudjuk, hogy a XIII. század közepén még vannak székely községek az ország nyugati és északnyugati részén is (Siculi de Wagh), azonban a hun-eredet mondája nem ezekhez, hanem az erdélyi székelyekhez fűződik.

tek emléke, — valószínűleg avar-kori ütkezetekről van szó, melyeket a monda csak később azonosított a hunok csatáival,¹⁹ — a Duna völgyéhez volt kötve, szintúgy, mint a Keveháza története; hogy emlékek egyáltalán fennmaradt a nép ajkán, abban bizonyára nagy része van az említett helyeken még ma is itt-ott föllelhető régi sírhalmoknak, — ilyenek a XIII. században még sokkal nagyobb számban lehettek.²⁰ Hogy azonban ezek a helyi mondák az erdélyi határhegyek közé vándorolva, ott évszázadokig fennmaradhattak volna, — holott Erdélyben már semmiféle helyi vonatkozás, amelyhez kapcsolódhattak volna, nem volt, — ezt teljesen lehetetlennek kell tartanunk. Ugyanez az eset Etziburg—Budavár történetével is, sőt bizonyos mértékben talán a Krimhilda és Detre alakjaival is.²¹ Már Sebestyén kiemelte,²² hogy a Hun-krónika szerzője az avarok régi birtokán tarlózta adalékait és így nagyon sok hun-avar emléket talált. Ez kétségtelen, de viszont az is a legnagyobb mértékben valószínű, hogy ha a krónikás az erdélyi székelyknél gyűjtött volna mondákat és hagyományokat, akkor krónikája lényegesen különbözött volna annak mai alakjától. Sebestyén, ki az erdélyi székelyeket kabar-eredetűeknek tartja, fölteszi ugyan,²³ hogy a kabarok, mikor az ország északi és déli, lassan fölőselegessé váló őrvonalairól Erdélybe, a keleti őrvonalra telepedtek, már magukkal vitték azt a mély mondai hitet, hogy ők is, (mint az avarok), Attila király népétől származnak, de ezt nem tartjuk valószínűnek. Ez az átköltözés ugyanis — Sebestyén szerint²⁴ — a X. század végén, Géza fejedelem alatt kezdődött és Szent László alatt fejeződött be. Eszerint annak a bizonyos „mély mondai hitnek” a X. század folyamán már meg kellett volna gyökereznie a kabarok lelkében. Ez nem valószínű, nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy ez az idő a kalandozások ideje, túlságosan rövid és mozgalmas ahhoz, hogy benne ily mondaátvétel végbemehessen, nem is szólva arról, hogy a — Sebestyén szerint — Dunántúl lakó avarok ekkor még a magyarságba aligha olvadtak be nyelvileg annyira, hogy ily átvétel könnyen lehető lett volna.²⁵

¹⁹ Sebestyén; A magyar honfoglalás mondái, L, 423—428. 1.; Bleyer i. m. 43. 1.

²⁰ Sebestyén: I. m., 424. 1.

²¹ Ez utóbbit azért nem állíthatjuk határozottan, mert látjuk, hogy éppen azok a feljegyzői a hun-mondának, akik a székelyekről ethnografailag legtöbbet tudnak, Thuróczi és Oláh Miklós, még a XV. század végén is néphagyományra támaszkodva éppen a haláltalan Detréről és az ő csodafényű sisakjáról tudtak a krónikákhoz képest új adatokat közölni. Nem tudhatjuk tehát, nem erdélyi eredetű mondákkal van-e itt dolgunk.

²² I. m., I. 300. I.

²³ I. m., I. 490. 1.

²⁴ I. m., I. 68. 1.

²⁵ Az avarok töredékei ekkor nyelvileg már, úgy látszik, teljesen el lehettek szlávósodva, hiszen már a korábbi nagyszentmiklósi lelet egyik felirata is zsupánnak (zoapan) nevezi az avar fejedelmet. (L. Szilágyi: Magyar Nemzet Története, I, 330.) Egyébként könnyű lenne álláspontom mellett felhozni

De, még ha a hún rokonság, illetőleg a hunokkal való azonosság hiteki alakulhatott is ez időben, az avar emlékek hatása alatt, ez nem jelenti azt, hogy az avarföldi helyi mondák is elvándorolhattak Erdélybe. Ez talán megtörténhetik ott, ahol kialakult énekmondórendek, (minők az északi germánoknál a szkáldok, az íreknél a fiíik) verses alakban, kötött beszédben atyáról fiúra átveszik és fönntartják a mondát, de a székelyeknél nem csak egyes kiválasztottak, hanem maga az egész nép ismerte a hagyományt.²⁶ Erre vall a Csabáról szóló közmondás és a vele kapcsolatos fönntebb már idézett krónikás elbeszélés, erre vall az is, hogy az Anonymus nemcsak az énekmondók csacska énekét, de a parasztok hazug meséit is említi,²⁷ hunzonyságául annak, hogy a mondák nálunk nemcsak egy énekes kasznak, hanem a nép széles rétegeinek is közkincsét alkották.

Mindebből pedig az következik, hogy, aki a magyar-hun-monda eredetét tisztázni akarja, az nem érheti be azzal, hogy megállapítja egyrészt, hogy mi a Hunkrónikában az irodalmi kölcsönzés; másrészt, hogy mi a Hunkrónikában a Duna-völgyi germán hagyomány töredéke és hogy került az bele a krónikába, hanem tisztázni kell azt is: hogyan és miért maradt fönnt a huntradíció épen a székelyekkel kapcsolatban? Ez a kérdés sarkpontja, vagy legalább ez a kérdés egyik sarkpontja.

Bleyer és Sebestyén ellentétes álláspontja.

Mielőtt azonban a kérdést erről az oldalról megoldani próbálnók, felelnünk kell arra, amit Bleyer mond: hogy t. i. a hunmonda kérdését a székely-kérdéssel összekapcsolni, — módszerellenes hiba, mely a mondatörténeti kutatásnak kárára van (I. m. 8. 1.) Bleyernek igaza lehet, a székely kérdést valóban ki kell kapcsolnunk, ha kizárólag csak a Hun-krónika germán eredetű helyeit akarjuk kideríteni. De, ha az egész hunmonda származását nézzük, akkor már az eddig mondotakból kiderül, hogy Bleyernek nincs igaza. Hallgassuk meg különben magát Bleyert, hová jutott, miután ezt a „módszerellenes hibát”

azt a már szinte közhelyé vált nézetet, hogy a győztes faj nem veszi át a legyőzött fajtól annak hősmondáját, csakhogy ezt az érvet helytelennek tartom. Tudjuk Theotmár érsek panaszkodó leveléből (Kr. u. 900-ból), hogy a morva-szlávok egy része, „á (keresztény fejüket” magyar módra megnyírván, a magyarokhoz csatlakozva, puszított a német végeken. Ezek tehát fegyvertársak, nem alattvalók voltak. Ez lehetett az eset az avar töredékeknél is.

²⁶ Petz Gedeon (A magyar hun-monda. 81. l. szintén kiemeli, hogy a hunmonda a székely népnél népi eredetű még a XV. század előtt, tehát oly korban, mikor még nem lehetett a nyomtatás révén általánosan elterjedve.

²⁷ Anonymus: Prológus: Et si tam nobilissima gens Hunuarie primonba sue generationis et fortia queque facta sua ex fal si s fabulis rusticorum vel a garruo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valds indecorum et salis indecens esset.

sikerült elkerülnie. íme: (I. m. 134-135. l.) „A hunoktól való származás hite mélyen gyökerezett a székelység tudatában még akkor is, mikor maga a monda már rég kihalt. ... A székelységnek ebből a szívós hitéből, valamint abból, amit a monda róla a hunokkal összefüggésben elmond, kétségtelenül következik, hogy a székelyeknek kellett a hun-monda legbuzgóbb művelőinek lenniök, és hogy a hunokhoz minden más magyar törzsnél közelebbi viszonyban állóknak *kellett* magukat tartaniok. Hogy mi szolgálhatott ennek a felfogásnak alapul, az homályos és valószínűleg majd csak akkor fejthető meg, ha az egész székely-probléma végérvényes és egész terjedelmében való megoldást nyert.” ...²⁸ „Magából a hunkrónikából a kérdés bizonyára nem fejthető meg ...” stb. Az eredmény tehát az, hogy Bleyer épen azt nem fejt meg, amit legfőképpen meg kellene fejtenie, és pedig épen azért nem, mert már eleve más utat választott, mint azt, amely esetleg célhoz vezethette volna.

A helyes irányban nézetünk szemit, Sebestyén Gyula indult el, ki fölismerte azt, hogy a hunmonda közvetítésének kérdése összefügg a székely kérdéssel, s ezen az alapon dolgozta ki elméletét. Sebestyén érdeme, hogy egységes, egyetlen alap gondolatból kiinduló, jól átgondolt hipotézissel ő próbálta először megoldani ezt a kérdés-complexumot. Elméletét rendszeresen kidolgozta, következetesen végigvitte, és — eltekintve néhány kisebb tévedésétől, melyek azonban ily nagy és úttörő munkában szinte elkerülhetetlenek, — azzal maradék nélkül mindent meg tudott magyarázni. Könyvében van néhány rész, melyet taian soha senki szertben és jobban megírni nem fog, ilyen a csodaszarvas mondájának elemzése ilyen a „Chigle mezejének” szellemes azonosítása az avar csiglákkal. Hogy *elméletét* nem fogadták el általánosan, annak oka kétségtelenül az, hogy alap gondolatát, a nyugati székelyek avar és a keleti székelyek kazárkabar eredetét bizonyítani nem lehetett, így az egész elmélet csak ragyogó hipotézis maradt a tudományos világ előtt. De mivel a philologia sokkal inkább a hipotézisek, mintsem a bizonyosságok tudománya, mi bátorságot veszünk magunknak ugyanabban az irányban indulva el, más utat járni.

A hunmonda nem korábbi a honfoglalásnál.

Mikor a magyar nemzet mai hazáját elfoglalta, a hun-magyar rokonság vagy épen azonosság hitét nem hozta magával. Noha teljesen kizártnak nem tekinthetjük, hogy a szarmata síkság népei között is voltak énekek és mondák Attiláról,²⁹ viszont bizonyítani sem tudjuk létezésüket és adatok híján pusztán találgatásokra

²⁸ Mondhatná stílszerűen; „Quando Chaba de Graecia revertitur

²⁹ V. ö.: Szilágya: A Magyar Nemzet Története. I. köt. 63. l.

volnánk utalva. A csoda-szarvas mondája, mely a nemzet eredetéről szól, ősrégi ugyan, de eredetileg nem volt összekapcsolva a hunokai.³⁰ Nem szorul bizonyításra az sem, hogy a Hun-krónika, illetőleg hun-monda mindama részei, melyek a germán mondákkal összefüggenek, csakis Magyarország területén keletkeztek. így, ha a magyarság köztudatában valami már a honfoglalás előtt élt volna a hunmondából, az csak Attilára, vagy a két nép rokonságára vonatkozhatott volna. De erről a rokonságról a honfoglalók nem tudnak, mert ha tudnának, akkor örök-jogukat hangoztatnák és nem volna szükségük arra, hogy csellel, a fehér ló árán szerezzék meg jogukat az országra.³¹ Sőt úgy látszik, még Attila neve is ismeretlen előttük. Konstantinos Porphyrogenetos császár (Kr. u. 950. körül) különös részletességgel ír a magyar viszonyokról és följegyzi Árpád családfáját is, olyan részletesen, mint egyetlen más dinasztiaét sem.³² Értesüléseit az udvarában tartózkodó magyaroktól vette, kik között ott volt Bulcsú karkhasz és Árpád dédunokája, Termács is. Ha ezek tudtak volna valamit arról, hogy Attila az Ő ősök, bizonytalán elmondták volna, a császár pedig nem mulasztotta volna el ezt följegyezni. De erről Konstantinos nem tud semmit, sőt külön kiemeli, hogy Árpád előtt soha nem volt a turkoknak fejedelmök. A magyar hun-mondának tehát, nem-germán elemei sem származhattak őshazai hagyományokból,³³ az erdélyi székelyek hun-hagyományai is csak a már itt talált népektől eredhettek és csak későbbben mehettek át a székely nép köztudatába.³⁴

³⁰ L. különösen Sebestvén i. m. 1. 312. és köv. lap. V. ö.: Bleyer i. m. 16-17. lap.

³¹ L. Marczali fejtegetéseit Budapesti Szemle, 1881. 142. és 1883. 463. 1.

³² De administrando Imperio, 40. c'

³³ V. ö.: Bleyer i. m. 18. 1. és 22. 1. és Petz G. i. m. 101. 1.

³⁴ A mondottak után Gombocz Zoltánnak az a feltevése (Magyar Nyelv, 1921. 1. sz. 20. 1.), hogy őseink a későbbi volgai bolgárokkal való érintkezés folytán már a VIII.-IX. században átvették a hun-rokosság hitét, — önként elesik; szintúgy az a föltevése is, hogy — mert az vőgő eredetű magyarság szervezését egy bolgár uralkodó csoport végezte el, — a magyar fejedelmi háznak volt sajátja a hun eredet hagyománya. Itt Konstantinos hallgatásán kívül még a következőket kell figyelembe venni: 1. A bolgár fejedelmi lajstrom (lásd alább!) minket már csak az Alduna mentén lakó bolgárok hagyományáról tájékoztat. Hogy a későbbi volgai bolgárok hagyománya ugyanez volt-e még a magyarokkal érintkezés korában, az legalább is kérdéses. Úgy látszik, ezen Sebestyén sem akadt fönn, 1. i. m. 318. lap. 2. A magyar krónikák nem erősítik meg Gombocz álláspontját. Ugyanis Kézai krónikája szerint (I. 15.) nem az Árpád, hanem az Aba-nemzetség az, amely eredetét Attiláig viszi vissza Csabán keresztül. A többi krónikák pedig, elég képtelenül, kétszer hozzák szóba Csaba (illetve Attila) leszármazottait, először úgy, mint Kézai (pl.: Bécsi Képes Krónika 10. c), másodszer a magyarok második bejövételének kapcsán (u. o. 11. c), mikor is Álmost származtatják le Attilától. Ezt a második névsort azonban nyilván utólag toldották be a krónikába. Nézetem szerint sem az egyik, sem a másik genealógiának nincsen mondatörténeti értéke, de ha mégis van a kettő közül valamelyiknek, akkor az csak az Abáké lehet, már csak azért is, mert csak három nevet

Erdély a honfoglalás előtt.

Eddigi fejtegetésünk szükségképen arra vezet, hogy foglalkozunk Erdélynek a honfoglalás előtti lakosságával és mielőtt tovább mennénk, leszögezzük álláspontunkat a székely-kérdésben is. Az első kérdés, mely előttünk fölmerül, az, hogy volt-e Erdélynek lakossága, a népvándorlás végső szakában, a IX. század végén, és ha igen, miféle? Az Anonymus ugyan részletesen elmondja, hogy a meszesi kapun túl, az erdőelvi földön „valami Gelou nevű oláh”³⁵ uralkodik, hitvány, szedett-vedett oláh és szláv népségen,³⁶ de ez az elbeszélés nem tarthat számot hitelre, legföljeb csak azt bizonyítja ez is, hogy az író IV. Béla korában élt s annak ethnographiai képét vitte át a honfoglalás korára. Tudjuk, hogy a régi Dácia provinciát a rómaiak a III. század közepe után már nem tudták tartani az előretörő barbárokkal szemben s ezért Aureliánus császár 271-ben elrendelte Dácia kiürítését. Az üresen maradt tartományt ekkor a gótok vették birtokukba. De az V. században a hunok vihara a germánokat tovább sodorta nyugat felé s a hun birodalom összeomlása után Európának ezt a részét (a Tisza és Al-Duna vonalától keletre) részint a szláv törzsek, részint a pusztai török népei szállották meg. Az avar uralom idején Erdély valószínűleg lakatlan volt, mert az avarok, a pusztai nomádok szokásához híven, lakatlan területet hagytak maguk körüli, hogy az esetleges meglepetések ellen védve legyenek. Helyesebben mondva, egészen lakatlannak még sem gondolhatjuk, úgy látszik, hogy a völgyekben és a folyók mentén szétszórta itt is, ott is, szláv-telepek húzódnak meg. Erre mutatnak az Erdélyben meglehetősen számmal található szláv hely- és víznevek.³⁷ Az avarsuralom hanyatlásának idején azonban itt nagy változás áll be. A Volgavidéki bolgár nép egyik raja 679-ben átkel az Al-Dunán és megtelepedve Moesiában, erős katonai államot alkot. A bolgár akkor még hunítörök fajta nép volt, csak később, a Balkánon szlávosodott el. Gyarapodó népességük és fölényes hadi szervezetük folytán csakhamar terjeszkedni kezdtek, már 810. körül Krum nevű királyuk Konstantinápoly faláig jutott, 827. körüli pedig, Omortag khán alatt fölevezve a Dráván, elfoglalták a frankoktól még déli Pannoniát is, noha csak átmenetileg, és egyidejűleg hatalmukat a Tiszáig terjesztették ki.³⁸ Úgy látszik, hogy ekkor szállották meg Erdélyt is. Min-

tartalmaz, ellentétben a király család-fával, mely Álmostól Hunorig csekély harmincnyalc ös nevév sorolja föl, s azután még' tovább megy fölfelé Noéig. Egy pillantás a névsorra, meggyőz, hogy itt nem családi hagyománnyal van dolgunk, hanem krónikás csinálmánnyal. V. ö. különben Bleyer' i. m. 17—18. I.

³⁵ Anonymus 24. c. Gelou quidam Blaccus.

³⁶ U. o. 25. c. Viliores homines totius mundi . . . Blasii et Sclavi ...

³⁷ Hunfalvy Pál: I. Magyarország ethnographiája, 1876. 351. lap.

³⁸ Jirecek Konstantin; A bolgárok története, I. különösen a VI. fejezetet.

denesetre 863-ban már ott vannak, mert ebben az évben a fuldai évkönyvek azt jegyzik fel, hogy a frankok a morva-szláv birodalmat, (mely Magyarország északnyugati részén alakult volt), a „keletről jövő bolgárok segítségével” akarták megtámadni. Ezt csak úgy érthetjük meg, ha a bolgárok birodalma ekkor a középső Tisza vidékéig terjedt.³⁹ Még határozottabb ennél az adat, mely szintén a fuldai évkönyvekben maradt fenn, a 892-ik évnél. Ekkor ugyanis Arnulf, a keleti frank birodalom királya, Szvatopluk, a morvaszlávok fejedelme ellen háborút viselven, segítségül hívja a magyarokat, de egyidejűleg nagy szövetséget is akar Szvatopluk ellen létrehozni, követeket küld tehát a bolgárok királyához, Oldamurhoz⁴⁰ és azt kéri tőle, hogy ne engedje meg többé a moivaknak a bolgár birodalomban a só vásárlását.⁴¹ Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy Erdély még ekkor is bolgár kézen van, ugyanis a bolgár király hatalmi szférájához tartozó területeken máshol sóbánya nincsen. Valószínű, hogy a Maros és Temes vidéke, Csanádtól dél felé, egészen bolgár volt, de az sem lehetetlen, hogy a bolgár hatalom még északabbra lakó szláv törzsekre is kiterjedt, mert a fuldai évkönyvek főntebbi följegyzései csak úgy érthetők, hogy a bolgárok birodalma határos a morvaszlávok országával.

Hunfalvy ugyan kétségbe vonta azt, hogy m Tiszántúl déli része és főleg Erdély a honfoglalás korában a bolgárok kezén volt, de a fuldai évkönyvek fenti tanúságtételévei szemben nem tudott mást felhozni, mint néhány apodiktikus kijelentést, minők: „a bolgároknak Erdélyen való uralkodása azon időben, — hihetetlen”,⁴² vagy „az erdélyi sókincset a IX. század folytában senki sem ismeré!”⁴³ Utóbbi állításával szemben elég talán rámutatnunk, hogy az erdélyi sóbányák már a rómaiak idején művelés alatt állottak, és van rá adatunk, hogy a magyar királyság első századában. Szent István uralma kezdetén szintén művelés alatt állanak.” Nem tehető fel tehát, hogy a közébeső időben senki nem ismerte azokat a sótelepeket, ahol a só, úgyszólván a föld felszínén kristályosodik ki. Hunfalvy nyilvánvaló tévedését az okozta, hogy ő Viktor Hehn „Das Salz” című

³⁹ Lásd Marczali: a Szilágyi-féle Magy. Nemz. Tört.) I. köt. 90. lap.

⁴⁰ Neve a különböző kéziratokban Laodomur, Laodamir, Laodomir, hisd Magyar Honfoglalás Kútfői, 31 ó. lap.

⁴¹ Missos etiam suos inde ad bulgarios et legem eorum laodomir ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense septembrio transmisk et ne coemptio salis inde maravanis daretur, exnoscit. (Ann. Fuld. Anno DCCCXCII.)

⁴² Hunfalvy Pál: Az oláhok története. I. köt. 175. 1.

⁴³ Hunfalvy: Magyarország ethnographiája. 193. 1.

⁴⁴ Szt. (Jeliért legendájában olvassuk (10. c). hogy Ach tum, Marosvár ura, kinek birtoka a Köröstől Bodonig terjedt, azzal vonja magára István király haragját, hogy vámot szed a király sójától, melyet a Maroson szállítanak le Erdélyből. Ugyancsak a Gellért-legendában (20. c) egy cornea Z o n u g (szolnoki ispán) szerepel, ez, — legalább Hunfalvy szerint — szintén a só szláv nevével (sol) függ össze.

könyve nyomán meg volt győződve arról, hogy a bolgárok a Fekete-tengerből nyerték a sót, és onnan vásárolták a morvák!⁴⁵ Erre csupán az a megjegyzésünk, hogy a morvák, ha tengeri sót akartak volna használni, azt sokkal közelebb kaphatták volna az Elbán át az Északi tengerből, mint a Dunán át a Fekete tengerből, amelynek sótartalma különben is az összes tengerek között legcsekélyebb.⁴⁶

A magyar honfoglalás 895-899 között megtörtént, de az erdélyi viszonyokban egyelőre nagy változást nem okozhatott. A magyarság éle a X. században a nyugati nemzetek ellen irányult, a magyar fejedelmek törzse a Duna mellékén székelt, nem a Tiszánál, mint egykor a hun vagy avar uralkodók. Csaknem egy időbe esik a magyar honfoglalással a dunai bolgár állam katonai hanyatlása. Simeon bolgár király 927-ben bekövetkezett halála után, — úgy látszik, — az egész bolgár nemzet függő viszonyba került a magyarral szemben, erre vall, hogy ezentúl a magyar csapatok bolgár területen keresztül akadály nélkül, törhettek be a görög császárság területére, mikor akartak.⁴⁷ A bolgár központi hatalom illetén hanyatlása természetesen a távol eső Erdélyben azzal járt, hogy az ott lakó bolgárok az anyaországtól elhagyatva, állami lét nélkül, mint egyes telepek folytatták életüket, míg lassan be nem olvadtak az egyre sűrűbben következő magyar telepítésekbe. Sorsuk körülbelül hasonló lett a H'or = vátországból lakó avar töredékek sorsához.⁴⁸ Sámuel bolgár cárnak törekvései a régi hatalmas bolgár állam feltámasztására az erdélyi bolgárok sorsán nem változtattak, annak a viharoknak, mely Sámuel birodalmát elnyelte (995-1019) Erdélybe még legkisebb hullámvérése sem hatott el.⁴⁹

Erdély megszállása és a székelyek.

A magyarság első betelepődése Erdélybe mindenesetre már Géza fejedelem korában megkezdődött, úgy látszik a Maros és a Sebes-Körös folyó mentén haladt fölfelé, azután folytatódott a Kis- és Nagy-Küküllő völgyében is.⁵⁰ A települést azért kell legkésőbb Géza fejedelem korába tennünk, mert, mint már fentebb említettük, a

⁴⁵ L. Hunfalvy: Magyarország ethnographiája, 193. lap.

⁴⁶ Alfonz Berget: A földgömb és légkör fizikája, Bp., 1909. 119. 1. A Fekete-tenger sótartalma 19 ezredrész, vele szemben pl. az Északi-tengeré 38 ezredrész.

⁴⁷ Marczali Henrik: A vezérek kora stb. a Szilágyi-féle Magyar Nemzet Történetében. I. köt, 159. 1. idézi az idevágó forrásokat.

⁴⁸ Ezekről Konstantinos megjegyzi, hogy ott laknak Horvátországban és mindenki tudja róluk, hogy ők avarok. (Magyar Honfoglalás Kútfoi, 114.) De azután nem hallunk felőlök többet.

⁴⁹ L. Marczali i. m. 293-296. 1.

⁵⁰ A település irányát mutatja az is, hogy a Maros mellékvizei javarészt magyar nevek. V. ö.: Hunfalvy i. m. 382. és 442. 1.

Gellért legenda tanúsága szerint István uralmának elejére esik az Achtum elleni háború, amelynek egyik főoka volt, hogy Achtum vámot szedett a Maroson lehozott királyi-sóból. De ezt a települést nagymérvűnek *nem* tarthatjuk és még kevésbé hihetjük Sebestyén-nel,⁵¹ hogy a csiki és háromszéki völgyesség vonalát már a fejedelmek korának végén megrakták székely (= kabar) határőrökkel. Ennek ellene mond az a körülmény, hogy I. Géza király koráig a besenyő és kun betörések egész sora éri az országot és a betörő ellenséget mindig csak akkor veszik észre, mikor már innen van a meszesi kapun vagy a Lápos és Szamos összefolyásán. Ez pedig nem történhetnék meg, ha az erdélyi határszorosok már határőrséggel megvolnának rakva és jól megerősítve, mint Sebestyén véli. Ami pedig ezeknek a határőröknek kazár-kabar eredetét illeti, le kell szögezünk, hogy az egész székelységben egyetlen helynév sincsen, amely az erdélyi székelyek kozár-kabar eredetét bizonyítaná.⁵² Továbbá bizonyos, hogy ahol a magyarsággal egy idegen nyelvet beszélő népcsoport olvadt össze, ott erős nyelvjárási különbségeknek kell mutatkoznia. Tudjuk, hogy Nagy Károly az avarokat a Dunántúl telepítette ide,⁵³ és ha most annak a vidéknek a nyelvét vizsgáljuk, ott találjuk a göcseji nyelvjárást. Hasonlóképpen a kabarokról is tudjuk, hogy hová települtek tömegesen. Az Anonymus és a Hun-krónika egyaránt megőrizték az emléket annak, hogy a magyarral együtt egy rokon törzs is jött az országba, csak hogy a nevét már nem tudják: az Anonymus kunnak, a Hun-krónika hunnak tartja Ed és Edumen népét, de mindkettő elmondja, hogy ezekről származott az Aba-nemzetség. Az Anonymus még azt is elmondja, hogy ezek a honfoglaláskor a Mátra vidékén nyertek földet s tőlük származott Aba Szmuel király.⁵⁴ Tényleg a Mátra vidéken ma is bizonyítja a palóc nyelvjárás az idegen (kabar) települést. Ilyen nyelvjárási különbséget a székelyeknél nem találunk, így nincs okunk arra, hogy idegen fajnak tartanunk.

Nézetünk szerint a székelyek eredetének nagyjában helyes megoldást talált Hunfalvy Pál. Ő mutatott rá először arra, hogy a székely nem külön népfaj, hanem magyar katonai telepítés volt, mely — szerinte — Szent László vagy legközelebbi utódai alatt ment végbe.⁵⁵ Ez állítás utóbbi fele téves, Szent László utáni telepítésekre nem gondolhatunk, mert a székely intézményekben semmi nyoma a hűbéri elemeknek, melyek pedig Könyves Kálmán korában már

⁵¹ I. m. T. 68. 1.

⁵² A Tiszán túl csak Szatmármegyében van egy Kozárd nevű pusztaság és Szolnok-Dobokamegyében egy Kozárvár nevű falu. Ez az utóbbi már 1261-ben oklevélben is előfordul. Lásd Magyar Honfoglalás Kútforrásai 409. 1.

⁵³ L. Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában,

⁵⁴ (Szilágyi I.) CCCLII. 1.

⁵⁵ V. ö. Kézai T. 15. c, Anonymus 10. c. és 82. c,

⁵⁶ Magyarország ethnographiája S03. és köv. 1.

föltűnnek törvényeinkben. Különben Erdély Védőszentje, Szent László s ez is arra mutat, hogy az országrész és Szent László király között szorosabb kapcsolat volt. Ez a szorosabb kapcsolat pedig más nem lehetett, mint az, hogy az ő uralkodása alatt következett be Erdély addig csekély népességű keleti részének sűrű betelepítése. Az első székely település helye Udvarhelyszék és Maroszsék volt, innen rajzott azután a székely nép kelet és délkelet felé. Szent László után többé kun betörés nincs, mert Erdélyben őrt áll a székely.

Tudjuk, hogy a kalandozások korában a magyar hadak leg-sűrűbben a keleti végeket lakták, mert onnan juthattak leggyorsabban az ellenség földjeire; a királyság első századában defenzív szempontból megint csak a Dunántúl volt legerősebben megrakva hadakkal, mert az ország függetlenségét állandóan fenyegette a császári hatalom. Hogy a magyar még letelepedve, falvaiban is katonai szervezetben élt, annak bizonyága az a törvény, melyet „Magyarország fejedelmei” (t. i. Salamon király, Géza, László és Lambert hercegek) hoznak 1064-ben.⁵⁶ Ez az erős állandó hadsereg IV. Henrik korában, a belviszályokba merült Németországgal szemben fölöslegessé vált, így át volt telepíthető az ország keleti végeire, melyeknek megerősítése viszont a besenyők s újabban a kunok fellépése folytán a nemzet létkérdése lett. A székely nyelv-járás is a dunántúlihoz hasonló leginkább, ami pedig a székely intézményeket és katonai szervezetet illeti, azokban a XI. századi Magyarország tükröződik.⁵⁷

Összefoglalva az eddig mondottakat, nézetünk röviden az, hogy, mivel a magyarságnak a honfoglalást követő első félszázadban még nincsen tudomása hun-magyar hagyományokról, a magyar-hun-monda csak ebben a hazában alakúit ki, átvéve az eddig itt lakó oly népektől, kik az ilyen hagyományok istápolói voltak. Ilyen hun-hagyományokat a Duna völgyében a germánok (vagy Bleyer szerint a szlovének, Sebestyén szerint az avarok) tarthattak fenn, de ez a hagyomány az erdélyi bércek közé el nem juthatott s ott olyan erővel nem élhetett, hogy a magyarságnak odatelepült részeiben a hun-magyar (— székely) rokonság tartós hitét fölkelthette és meggyökerezethette volna. Ennélfogva föl kell tennünk, hogy Erdélyben a magyar (= székely) beköltözés előtt otlakó hun-török bol-

⁵⁶ A Corpus Jurisban mint Szt. László III. törvénye szerepel. V. ö. Marczali: Enchiridion 96-97. I., továbbá Marczali: Magyarország története az Árpádok korában 108-116. I. A törvényből tudjuk, hogy a falvak népe tizedesek és századosok alatt áll, említi az „örök” (Ewrek)-et, a Sarcas bíró (—kharkasz) által eszközölt összeírást stb.

⁵⁷ L. Marczali: Magyarország története az Árpádok korában 108-117 I., továbbá 168-172. I. V. ö. Sebestyén i. m. I. 65-70. I. A székely-kérdés részletes tárgyalásába itt nem mehetünk bele, azért inkább elfogadtam itt azt a hypothézist, amely a tudomány mai állása mellett legáltalánosabban el van fogadva.

gárok ajkán is éltek hagyományok a hunokról és ezek a hagyományok tovább éltek a székely népnél a bolgárok és a magyarok összeolvadása után is, olyan intenzitással, hogy annak hatása alatt a XII. század naiv közvéleménye már az egész székely népet Attila népének, hunok leszármazottjának tartotta. Ámde, ha az eddigi következtetések helyesek, akkor a hun-mondában kell, hogy olyan elemek is legyenek, melyek sem a följegyzők tudós kölcsönzéseiből, senx a Duna völgyének germán eredetű hagyományaiból nem magyarázhatók, ellenben magukon viselik a bolgár eredet bélyegét. Ha a hun-mondában ilyen bolgár elemeket kimutatnunk sikerüi, az lesz biztosítéka eddigi okoskodásunk helyességének.⁵⁸

Az alábbiakban csak a hun-mondának azon részeivel fogunk foglalkozni, melyek a germán hagyományokból meg nem fejthetők, ellenben úgy látszik, bolgár (erdélyi) mondatörédek behatásának nyomait mutatják.

Dula és Belár.

A hun és magyar nemzet eredet-mondájánál a csoda-szarvas történetéhez kapcsolva, krónikásaink előadják, hogy a maeotisi ingóványok között tanyázó két „testvér”, Hunor és Magor, otlétük hatodik

⁵⁸ Az eddig mondottakból kitűnik, hogy a székely-kérdés megoldásával nem akartam még jobban megterhelni és összebonyolítani a különben is nehéz problémát, így a székelyek eredetére nézve egyszerűen átvettem azt a tudományos álláspontot, amely egyrészt elég v a l ó s z í n ü. másrészt elég á l t a l á n o s a n el vari fogadva. Azóta volt alkalmam hallani Hóman Bálint szép és érdekes fejtegetéseit a székelyek eredetéről, a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1921. évi április 19.-iki ülésen. (Azóta megjelent a Magyar Nyelv 1921. 4-6. füzetében). Ő a székelyekről azt állítja, hogy kimutathatólag már a magyar honfoglalás előtt ösfoglalás józan Erdélyben voltak, fajukat tekintve pedig valószínűleg avar törzs, de azt sem tartja kizártnak, hogy bolgár. Hogy számomra, ki épen a hunmonda bolgár elemeire mutatok rá, ez a nem remélt támogatás igen kedvező volna, nem kell talán külön hangsúlyoznom. Azonban sajnos, fejtegetéseit nem tehettem magamévá. Ugyanis, ha a székely eredetileg török törzs volt (avar vagy bolgár), akkor hogyan vált nyelvében magyarrá? Hóman a kunok megmagyarosodását vette példának, de ez egészen más. A kun a magyarság közepén sziget, s amellet Kün László IT. törvényének 7. pontja értelmében a számára kijelölt területen együtt lakik a magyar nemesseel, „hogy közöttük és a nemesek között kölcsönös atyafiság és rokonság jöhessen létre.” Ilyen körülmények között gyorsan mehet a magyarosodás. De a székely Erdély keleti határán úgyszólván egyedül áll, rajta kívül a magyar telepítés nem oly erős, hogy őt is magyarrá tegye, ha eredetileg nem volt az. Körötte más (magyar) ember a nemzetiégi birtonkon meg nem települhet, még a király engedelmével sem, ezt maga Hóman mutatja ki. Ellenben a XIII. sz. elejétől föllép Erdélyben az oláh. Szolganép, nem nemes, tehát beszivároghat a székely' közé is.” Így a székelynek, ha, mint Hóman tartja, kezdetben a magyartól különböző nyelve lett volna, annak sokkal inkább oláhh kellett volna válnia, mint magyarrá. Hogy e? nem történt meg, bizonyosága annak, hogy a székely kezdetből magyarul beszélt, tehát nem avar törzs volt, hanem magyar katonai telepes.

esztendejében kikalandoztak a pusztába, ahol véletlenül Belár fiainak gyermekeire és feleségeire akadtak, amint éppen férjeik nélkül sátoroztak a pusztában. Ezeket sebes vágatva mindenestűi magukkal vitték a Maeotis ingoványai közé. Történetesen Dulának, az alánok fejedelmének két leányát is ezek között kapták, ezek egyikét Hunor, másikat Magor vette feleségül. Ezekről az asszonyoktól származnak a hunok és magyarok valamennyien.⁵⁹

Ami ebben a kis elbeszélésben magát a mesét illeti, arról, miután sem a német hősmondában elő nem fordul, sem tudós kölcsönzéssel nem magyarázható, legtöbb kutatónk elismerte, hogy a speciális Hsán magyar mondakincshez tartozik.⁶⁰ Hátra van azonban az előforduló nevek magyarázata. Hunor és Magor neve nyilván a kronikástól való és etymologia útján jött létre; ha szerepelt is az eredeti mondában két testvér, mint a nemzet ősatya, ezt a nevet nem viselhette.⁶¹ Ellenben rendkívül fontos reánk nézve a másik két név: Belár és Dula. Hogy a Belár névben a bolgár nép neve rejlik, már Marczali hangsúlyozta, ebben nagyjában a többi kutatók is megegyeznek.⁶² Sokkal fontosabb azonban még a Dula név. Ez a bulgárok, még pedig nem a volgai, hanem az aldanai bolgárok királyi családjának nemzetségiévé. Ezt a bolgár fejedelmek lajstromából tudjuk, amely két XVI. századbeli codexben maradt fenn, az egyik Pétervárott, a másik Moszkvában van. Ezek azonban csak másolatai egy oly, ma már elveszett fölíratnak, melynek keletkezése a IX. század vége elé esik. A fölírat a bolgár fejedelmek sorát adja, hozzá«tével mindeniknél, melyik uralkodóházból való és mennyi ideig uralkodott, azután minden fejedelem neve után van még két-három szó, mely a bolgárok régi (török) nyelvén — úgy látszik — szintén az uralkodás idejét határozza meg, valamely cyclicus időszámítás segítségével. A fölírat szerint az első uralkodó, a dinasztia őse, Avitokhol, 300 esztendeig élt, utódja, Irnik, 150 (más, úgy látszik helyesebb olvasás szerint 108 évig), az utánuk következő fejedelmek azonban már nem nyernek ilyen nagy számokat, a közülök

⁵⁹ Kézai T. 1.3. A többi krónika eltéréseiről lásd alább.

⁶⁰ V. ö. Pelz i. h. Bleyer i. m. 17. 1. Nagy Géza: Monda és hagyomány. Ethnographie V. 26.

⁶¹ L. Bleyer i. m. 18 1. és Sebest vén i. ni. 312-317 és különösen 328 l.

⁶² Szilágyi: Magy. Nemzet Története I. 21 l. Bleyer i. m. 17 1. v. ö. Sebestyén i. m. 318 l. Sebestyén nem a bulgár nép nevéét, hanem Bulár (Bolghári) várost keresi a névben. Sebestyén ugyanis itt még VII. századi, volerai bolgár emléket vél feltalálni. Elvégre nem lehetetlen, de nem is bizonyítható.

Természetes, hogy a bolgár király-lajstrom felső négy fejedelme (Kurf-ig) még az egész, meg nem osztott bolgár népen uralkodott, inert az elválás csak Kurt Kuvrát) fiai alatt következett be. Azonban mi csak azt tudjuk, hogy ez a család, a Dulo-dinaszia, a dunai bolgárok fölött, uralkodott tovább is. Hogy ugyancsak a Dulók uralkodtak volna tovább a Volga mellett is, lehetséges, de nem tudjuk. Erre tehát nem is építhetünk.

legtovább uralkodó Kurt (a görög forások Kuvrát-ja) 60 évig ül a trónon.⁶⁴ Ebből azt következtethetjük, hogy a két első király alakja már a mondák kódébe vészett. A hősmonda ugyanis nem törődik szereplőinek korával, sőt rendszeren a közönségesnél nagyobb élet? kort ajándékoz nekik, aminek nyilvánvalóan az az oka, hogy a monda legtöbbször annyi jeles tettet műveltet hőseivel, amennyit azok egy rendes emberélet alatt el sem végezhetnének. Ha a monda-béli hősök mesés életkorára példát akarunk fölhozni, nem is kell a Sahnámében utána néznünk Rusztem több száz évének, sokkal közelebbi példája ennek a magyar krónikák Attilája, aki még igen késői, XVI. századi írók szerint is 125 évet élt,⁶⁵ nemkülönben Csaba is, kiről a krónika azt mondja, hogy még életben volt, mikor a magyarok (—hunok) másodszor is megindultak Scythiából.⁶⁶ Tudjuk, hogy a Hun-krónika eredetileg a hunok uralmát nagyon későre teszi, a magyarok bejövetelét pedig nagyon koránra, így a honfoglalás szerinte 100 esztendővel Attila halála után történik meg.¹¹⁷ Látjuk eszerint, hogy Csaba is szépen meghaladja a 100 esztendőt. Ez arra mutat hogy nálunk is Attila és Csaba alakjai már a Hun-krónika szerkesztésének idején elvesztették gyarló emberi realitásukat, lassan a hősmondák emberfeletti alakjai közé léptek, ép úgy, mint a bolgár Avitokhol és Imik. Tudjuk, hogy Priskos Rhétor megemlíti Attilának egy fiát, kinek neve Irnákh volt,⁶⁸ s elmondja, hogy Attila lakomáján mesélte neki egy szkytha (= hun) főember, hogy a jósök megjövendölték Attilának, hogy népe el fog bukni, de ez a gyermek majd újra fölemeli. Jordanes közli,⁶⁹ hogy Attila halála után ez a fia azokkal a hun törzsekkel, melyeken uralkodott, KiS-Scyhiába (a mai Dobrudzsába) vonult vissza, úgy, mint a magyar hunsmonda Csabája, kinek az a vonása is közös Imákkal, hogy őt is várják vissza Attila népei. Előbb már láttuk, hogy a bolgár feje; délni lajstromon a második, mondai színezetű uralkodó neve Irnik, erről már Vámbéry megjegyezte, hogy a név könnyen azonos lehet a hun Irnákhkal.⁷⁰ Marquart rámutatott, hogy a két személy is egy és ugyanaz: a királybajstrom félig mythicus, félig történeti Irnikje senki más, mint Attila fia, a Priskos és Jordanes által is

⁶⁴ A bolgár királylajstromot lásd: Jirecek: Geschichte der Bulgaren 27. A továbbiakban v. ö.: Bury: The Chronological Cycle of the Bulgarians Byzantinische Zeitschrift 1910. 127-144. I. V. ö. M. Nvelv 1921. 222-223. lap!

⁶⁵ Például a Képes krónika, szerint (10. c.) 124 évig élt. De még Veráncsics is írja: „... habetur in Hungarorum chronicis quod rex Attila, qum iam annis 125 supervixisset...”

⁶⁶ Képes Krónika 10 c.

⁶⁷ Képes Krónika 11. V. ö. Sebest vén i. m. 413. l.

⁶⁸ Priskos Rhétor Ex Hist. Goth. §. 3.

⁶⁹ Jordanes: De origine actibusque Geárum 50 c.

⁷⁰ Vámbéry: A magyarok eredete 45 és 71 l.

említett Irnákh.⁷¹ Marquart hipotézisét olyan kiváló szaktekintély, mint Bury erősítette meg, kimutatván, hogy chronologiailag is megfelel egymásnak Irnik és Irnákh.⁷² a királylajstrom Irnikjenek trónralépési éve azonos a történelem Attilájának halála évével. Ezek szerint a bolgár fejedelmek őse, Avitokhol, azonos Attilával.⁷³ összefoglalva tehát röviden: láttuk, hogy a magyar hun-monda egyik fontos része, mely a germán hagyománytól független, kapcsolatot mutat föl a bolgárokkal, előfordul benne a bolgár nép neve personificálva, előfordul benne a bolgárok fejedelmi családjának neve is, azon fejedelmi családé, mely mythicus ősenek tiszteli Attilát és Imáktól, Attila fiától származtatja le magát; végül, hogy a magyar mondában Attila és Csaba ép úgy emberfölötti mesés kort érnek, mint a bolgár fejedelmi lajstrom velők azonos Avitokholja és Irnikje, holott a germán hagyományok Attilájánál ezzel seholy sem találkozunk.

Most még csak a krónika egyes változatairól kell szólnunk. A Belár név helyett a Képes krónika Berekát, a Pozsonyi krónika Weretát, a Dubniczi krónika Berelát ír. Ezek mindannyian másolási hibák, de ékesszólóan mutatják, hogy a másolások idején már senki sem volt tisztában a Belár név igaz mivoltával. Valószínű, amit már Sebestyén mond,⁷⁴ hogy t. i. a név Bereka változata úgy keletkezett, hogy a krónikás az előtte ismeretlen és rejtélyes Belárt a Jordanes 4. fejezetében említett Bérig nevű első gót királlyal akarta helyettesíteni, mert így az elbeszélés hitelét Jordanes által megerősíthette. Ez a változtatás önkényes és mondai alap nélkül való. Másik változ-

⁷¹ Marquart; Chronologie dor alttürkischen Inschriften 75—70. lap.

⁷² Bury i. m. 135--136. Avitokholt és Imiket félig mesés ősöknek tartja „mythical Avitokhol” 130. l. Legendary Avitokhol 135. l. „mythistorical Irnik” n. o.

⁷³ Itt kétséggkívül a legnagyobb nehézség a két, különböző név. De ne feledjük, hogy Attila, nevének éppen legelterjedtebb és legtetszetősebb magyarázata az, mely azt a írói atilla ir-atvácskai szóból származtatja, le (lásd-Elever i. m. 23-24 l.) Avitokhol pedig. Vámbéry szerint u. ni. 68 l.) szintén az Aha (-atya) szó egyik összetételéből származik. így a két, név. ha. nyelvtanilag nein is. de értelmileg lehet azonos vagy legalább közelfekvő jelentésű. Hogy a hunok királyának saját nevének Avitokhol) kívül még egy külön uralkodói, neve let! volna (Attila) nem éppen elgondolhatatlan; tudjuk, hogy Temudzin (Dzingiz-khán) utódai, a, mongol Jüan-dinastia, tagjai, min: kínai császárok, hivatalosan más' nevet vesznek fel. Egyébként a nevek megfejtése a melvészek föladata, magamat nem tartom e téren illetékesnek.

— Különböen Bury eredményeit újabban megerősítették Mikkola és Gombóc kik más úton ugyanazon célhoz értek. V. ö. Gombocz: Bolgárok és magyarak. (Új Magyarok "Szemle 1921). szept. 2. szám 176-183.V es A noigár-kérdés és a magyar hunmonda. (Magyar Nyelv 1921. 1-3 sz. 15-21 l.) Az, hogy Attilát (vagy esetleg Avitokholt, is) népe „a t y á ”-nak atyus”-nak nevezte, a nép psychológiájával nem ellenkezik, az Anonymus azt állítja (32. c.) — igaz, hogy tévesen, — hogy Aba. Sámuel neve is apái jelenteit, „ivx Samuéli. qui pro sua. pietate Oba vocabahsr.”

⁷¹ l. m. 322 l.

tatás, a Képes krónika szövegében, hogy a nők elrabolatásuk előtt a kürt ünnepét⁷⁵ ülték. Sebestyén szerint ez emlékezés a zsidó hitű kazárookra., akik az új esztendőt, Tisri első napját, kürtszóval ünnepelték, a Szukausz ünnepeket pedig sátrakban töltötték.⁷⁶ Nem lehetetlen, de kevésbé valószínű. Először is azért, mert a zsidók maguk sehol és soha nem hívták a Tisri 1-ét kürt ünnepének, a Sátoros ünnepen pedig a férfiak mennek sátorba (úgynevezett kucsába) lakni, nem az asszonyok egyedül. Másodszor pedig azért, mert tudjuk, hogy Magyarországon a XIII. században a zsidók királyi kiváltságlevél birtokában nyugodtan ülhették ünnepeiket,⁷⁷ így nem hihetjük, hogy a krónikás azt az ünnepet, amelyet a budai zsidóktól évente láthatott, a hun-magyar ősök korába akarta átteni. Inkább azt gondolom, hogy a „kürt ünnepe” alatt valamely tavaszi napéjegyenlőségi ünnepet kell érteni, ha ugyan egyáltalán nem csak a krónikás gyártotta. A krónikák Dulát alán királynak tették meg, Sebestyén ebben is mondát lát,⁷⁸ az alánokkal érintkezés nyomát. Részemről valószínűtlennek tartom, hogy egy nép neve m i n d e n más nélkül, fönmaradjon egy másik nép emlékezetében. Inkább azt hiszem, hogy a krónikás, miután a bolgár népet Belár személyében personifikálta, kellett, hogy valamely népet megnevezzen Dula és Belár népének s erre azért vette az alánt, mert az még a XIII. század elején is a Kaukázustól északra levő pusztában lakott,⁷⁹ az őshaza közelében.

Isten kardja.

Az Isten kardjára vonatkozó hagyományt az eddigi kutatók legtekintélyesebbjei nagyfokú szkepszissel fogadták.⁸⁰ Ennek oka nyilvánvaló: az Isten kardjának históriája benne van Priskos követjelentésében, de nincsen benne a magyar Hun-krónikában. Bizonyos tehát, hogy a monda már a hunoknál megvolt, ellenben valószínűnek látszik, hogy a magyar hagyomány nem ismerte. Mivel azonban az eddigi kutatók figyelmét némely kicsiség elkerülte, talán nem végzünk fölösleges munkát, ha ezt a kérdést még egyszer áttanulmányozzuk. Hiszen tudjuk, hogy sokáig a szarvasúzás mondját is Jordanesből való kölcsönzésnek tekintették, csak Sebestyénnek sikerült rámutatni, hogy a magyar monda ott olyan elemeket is tar-

⁷⁵ „Festum tubae”.

⁷⁶ I. m. 320-321 l.

⁷⁷ V. ö. Belae regis (IV.), jura Iudeorum. Enchiridion, 157-160. 1. lásd különösen a 28. pontot a zsidó ünnepek védelméről.

⁷⁸ Sebestyén i. m. 320 l.

⁷⁹ Julianus is említi, (M. H. K. 467 l.) Egyike Julianus fölöttébb csekélyszámú megbízható adatainak.

⁸⁰ Bleyer. I. m. 11. l.

halmaz, melyek — Prokopius tanúsága szerint — már az eredeti mondanában megvoltak, ellenben Jordanesnél nincsenek megemlítve; mivel pedig Prokopiust a Hunkrónika szerzője nem olvashatta, a magyar krónikás hagyomány ott a pusztai népek ősi hagyományára megy vissza.⁸¹ Az alábbiakban tehát meg fogjuk vizsgálni, hogy miként tűnik föl Isten kardja a magyar hagyományban, és hogy nincse kapcsolatban olyan elemekkel, melyek nem irodalmi kölcsönzések Jordanesből.⁸²

Arról, hogy a pusztai népei vallásos tisztelettel veszik körül a kardot, először Herodotos értesít.⁸³ Előadja, hogy a szkythák Ares tiszteletére halmokat raknak minden kerületben, s ezekre egy-egy régi vaskardot tűznek föl. Ez Aresnek szent jelképe, áldozatokat is mutatnak be neki, évente áldoznak előtte lovakat, marhákat, sőt foglyokat is, százból egyet.

Hogy a kard tisztelete csaknem 800 évvel később még mindig virágzik, Ammianus Marcellinus-tól tudjuk⁸⁴, ki följegyezte az alá/nokról, hogy isteneiknek nincsen temploma, még csak szalmaviskó sem, hanem kardot szúrnak a földbe s azt a környék Marsa gyanánt tisztelik.

A kardnak ezt a tiszteletét, úgy látszik az magyarázza, hogy a zivatarsistenek és hadistenek kardja az égi küzdelemben (sárkányölés) a villám, így az a kard, amely a kultusz tárgyát képezi, a villám szimbóluma. Az ilyen mythosoknak se szeri se száma, a legkülön? felébb népeknél, e g y m á s t ó l t e l j e s e n f ü g g e t l e n ü l i s megtaláljuk őket, azon egyszerű oknál fogva, hogy az azonos jelenség-

⁸¹ Lásd Sebestyén i. m. I. 310-312 és 323-327 5. Jordanes nem tudja, hogy a két nép két, őse két, testvér, ellenben Prokopius elmondja, hogy a két testvértől, Kuturgurtól és Kuturgurtól kapták nevüket az uturgur- és kuturgur-hunok. Különös, hogy Sebestyén szép fejtegetése mellett Moravcsik (ívuja egyszerűen elhalad egyébként alapos értekezésében: A csodaszarvas mondájába bizánci íróknál (L. Egyet. Phil. Közölny 1914, 280-292 és 333-338 l.)

⁸² Ezt a vizsgálatot egyszer már elvégezte Heller Bernát Ethnographia 1912, 325-342 l.), de az ő különben igen érdemes értekezésének az a hibája, hogy nem ismeri az idevágó irodalmat, ami azután kihatással van eredményeire is. Például mindjárt értekezése elején constatálja, hogy az Ares kardjáról szóló elbeszélés nem csak Jordanestől való, hanem már Priskosnál is megvan, s azután ezt írja jegyzetben: „Magyar kutatóinknál sehol nem találtam utalást Priscus Rhetornak erre a töredékére stb.” Dehogy nem! Utalt rá Szabó Károly (Kisebb történeti munkái I. 46 l.) és ugyanott egy jegyzetben Toldy Ferenc (lásd az Új Magy. Múzeum 1850/51. évf. T. kötetét. is. Említi Ipolyi Arnold is. (Magy. Mythologia 501 l.) V. ö. azonkívül Thierry: Attila, ford. Szabó Károly. 1885. 46. l. és Thierry: Attila-mondák, 1864. 166. l. Az újabb időben utalt rá Riedl Frigyes: Arany János. 1904. 326 l. — Heller különben azt sem tudja, hogy az Isten kardjára nézve Arany forrása nem Priskos volt. hanem Oláh Miklós. L. Loisch János: Buda Halála forrásaihoz. E. Ph. K. 1904. 184. l.

⁸³ Herodotos TV. 62.

⁸⁴ Ammianus Marcellinus XXXI. Cap. 2: 23 §.

gek hasonló világnézetű népeknél gyakran hoznak létre hasonló mythosokat. Így a szkythák és alánok szent kardjai lényegekből azonosak az indogermánok mythosaiban szereplő égi fegyverekkel, melyek prototypusa Indra isten sárkányölő fegyvere⁸⁵; azonosak a japán hagyományok szent kardjaival is⁸⁶, nemkülönben azonosak a primitív népeknél fölmerülő ilyen égi fegyverekkel is, melyeket a sárkányölő Isten használ.⁸⁷ Hogy a magyarságnál is hasonló azonosítása történt a villámnak a fegyverrel, mutatja az „istennyila” kifejezés, de erre vall pl. a Kalevala egyik helye is, ahol a nagy varázsló Väjnämöjnen Joukahainen kardját égi villámmá változtatja.⁸⁸ Ilyen égi, biztos győzelmet adó fegyvert nyert tehát Attila is. Priskos följegyezte, hogy Attila udvarában hallotta, hogy Attila jelenlegi hatalma még nemsokára gyarapodni fog, ezt már az Isten is kijelentette az által, hogy Ares kardját feltüntette. Ez a skytha királynaknál, mint a hadak istenének szentelt és szentséges tiszteletben állott kard a régi időkben eltűnt és ekkortájt egy ökör által födöztetett föl.⁸⁹ Ezt az elbeszélést kissé bővítve találjuk Jordanesnél, ki Priskosnak még teljesebb szövegét ismerte, mint mi. Ő így adja elő: Attila bizalmát még inkább növelte a hadisten kardjának föltalálása, amelyet a scytha királyok mindig szentnek tartottak és mint Priscus történetíró beszéli, ilyen alkalommal födöztek föl: Midőn egyszer egy pásztor a nyáj egyik üszőjét sántítani látta és a nagy seb okát kitalálni nem tudta, aggódva a vér nyomán ment és végre egy kardra bukkant, amelybe az üsző, füvet legelve, vigyázatlanul belélepett. Ezt kiásván, azonnal Attilához vitte. Ez megörült az ajándéknak, s amily merész észjárása volt, úgy vélekedett, hogy az egész világ fejedelméül van rendelve és a harcok hatalma a Mars kardjával neki adatott⁹⁰. Egészen általános típusa a kardmondának, hogy a hős kardját felsőbb hatalmaktól nyeri, előfordul másutt is. Ha olyan változatoktól eltekintünk, ahol a hősnek a hüvelyből magának kell a kardot kihúznia, s ezzel igazolnia, hogy ő van hivatva a kard birtokosának⁹¹, mint Siegmund⁹² vagy Arthur királya, akkor

⁸⁵ V. ö. Leopold von Schmeder: Die Wurzel der Sage vom heiligen Gral, Wien. 1911, különösen Hő. 1. és kör.

⁸⁶ Pröhle Vilmos: Isten kardja, a japániaknál. Ethnographia, 1011. 200. 1. V. ö. Heller Bernát: Isten kardja (Ethnographia 1012. 323 1.)

⁸⁷ V. ö. Roheim Géza.: Sárkányok és sárkányölő hősök. (Etlinoçraphia, 1911, 120 l. és köv.

⁸⁸ Kalevala. III. runo, 312 sor.

⁸⁹ L. Szabó Károly kisebb Iört éneti munkái 1. köt. 46. I.

⁹⁰ Jordanes: De origine actibusque Getarum 35 e. 183 §.

⁹¹ Ez a kardpróba motívuma külön csoport, de Heller összekeveri a másik csoporttal, hol a hős ilyen próba nélkül, azt mondhatnók *directe* az égből nyeri kardját. A kardpróba nagyon gyakori a lovagi mondákban. Pl. Malory: Morte d'Arthur II. könyv. I. f.

⁹² Völsunga-Saga. 3. f.

⁹³ Malory: Morte d'Arthur T. könyv, V-VI. f. Ez a kard, melyet Ar-

még mindig a legkülönbözőbb népeknél egymástól függetlenül megtaláljuk a természet fölötti módon nyert kardot. Hogy csak a három legkimagaslóbb példát hozzam föl, ilyen kardja van a japán mondában Iharebikonak, a keltáknál Arthur királynak és a finneknél. Kullervonak. Az elsőről Barátosi Balogh Benedek⁹⁴ és az ő nyomán Heller Bernát⁹³ bőven szóltak, a másik kettő a magyar irodalomban eddig nem volt ismertetve, ezért egy pillantást kell, hogy vessünk rájuk. Arthur király kardját, az Excaliburt (v. Cáliburmust) egy tündérmótól, a Tó Asszonyától kapja, úgy, hogy a tó vizéből egy fehér brokáttal betakart kar emelkedett ki a karddal, s amikor Arthur a kardot átveszi, a kar visszahúzódik a víz alá.⁹⁸ Mikor azután Arthur haldoklik, meghagyja utolsó hívének, Bediverusnak, hogy a kardot dobja vissza a tóba. Ez a király harmadszor páran; csira meg is teszi, s akkor újra kiemelkedik a víz alól a titokzatos kar, megragadja a kardot még a levegőben, azután lesüllyed vele a tó mélyébe.⁹⁷ Ugyanez a kard szerepel (C h a l a d-b o l g néven) az ír hősmondában, mint Fergusnak a kardja, mely a S i d-ben (a tünderek országában) készült, mikor sújt vele, akkora lesz, mint a szivar; vány, egész csapatokat vág le egy csapásra a gárech-i csatában.⁹⁸

A másik csodálatos istenadta kard. a Kullervó kardja, mely a Kalevalának egyik változatában bukkan fel.⁹⁹ Kullervó, mielőtt bosszúálló hadjáratára indul, könyörög Ukkóhoz, az ég istenéhez:

„Oh Ukko, te Fölső-Isten
Csak egy kardot adj elébem.
Szablyát szépet szállíts nékem,
Egy táborral szembeszállót
Száz számnak is ellenállót.”
Kard hall le a fellegekből
Kés esik le az egekből
Ég tündére tüzőjéről
Fölső-Istennek övéről.

thur király itt a templomudvarban egy márványtömböt!) ismételten kihúz, (ami másnak nem sikerül) nem azonos Arthur későbbi kardjával, az Excaliburral, mint Heller (i. m. 334 I.) tévesen véli. Arról a Morte d'Arthur I. könyv XXV. fejezetében van szó. Különbözik alább még mi is szólunk róla.

⁹⁴ Barátosi Balogh Benedek: Dai Nippon, II. 24. 1.

⁹⁵ Heller Bernát i. h. 336 1.

⁹⁸ Malory: Morte d'Arthur I. könnv. XXV. fej.

⁹⁷ Malory: Morte d'Arthur XXII könnv. V. fej.

⁹⁸ Taim bó Cúalnge linea 5960: 6022-23., 6025. V. ö. Ernst Windisch: Das keltische Britannien, 123—33, 150, 174. lap.

⁹⁹ A Kalevala Lönnrot-féle szerkesztésében ez a rész nincs benne, következőképpen nem található a M. T. Akadémia által kiadott Barna Ferdinánd vagy Vikár Béla-féle teljes Kalevala fordításokban sem. Ellenben olvasható a Kullervó-énekek Krohn Gyula-féle szerkesztésében, mely amattól lényegesen különbözik. Magyarul megjelent ilyen címmel: Kullervó énekei, a finn néphagyomány alapján szerkesztette Krohn Gyula, fonl. Vikár Béla, Hornyánszky Viktor kiadása, Bpest, 1908. Ebben a tárgyalt hely: VI. runo 72 sor. 122 1.

Kullervó, Kalervo-magzat
 Kap kardot, kívánta fajtát
 Legislegszebb mívű szablyát
 Pengéjén arany a cifra
 Ezüsttel van nyele írva
 Köszörüli kedves kardját,
 Köszörüli-kisértgeti
 Két kösziklának közében,
 Hegynek ötnek sűrűjében.
 Tüzes ím a kardnak éle
 Szikrázó a szablya széle.

Később kiderül, hogy ez a kard beszélni is tud gazdájával.¹⁰⁰ Kullervó, mikor a bosszú művét befejezte, ezzel a csodakarddal vet véget életének.

Mindebből pedig az a tanulság, hogy ilyen égi eredetű kardról szóló monda egymástól végtelen messze lakó népeknél is, egymástói teljesen függetlenül kialakulhat, ha pedig egyszer kialakult, nem megy veszendőbe hamarosan, hanem, főleg a kard vallásos kultusza révén, azon mondaelemek közé tartozik, amelyek nagyon sokáig megmaradnak a nép emlékezetében.¹⁰¹ Ha tehát mi az egykorú Priskostól tudjuk, hogy a hunoknál ilyen kardmonda már kialakult, akkor nem tagadhatjuk a kard-monda létezését a késői hun-bolgár (= székely)-hagyományban pusztán csak a nagy időbeli távolság alapján. Sőt ellenkezőleg, szemügyre kell vennünk a későbbi följegyzéseket és megvizsgálunk, nem bizonyítanak-e amellet, hogy a kardmonda nemcsak a Jordanes másolatainak és kivonatainak száraz pergamen lapjain, hanem az élő hagyományban is fennmaradt?

Az első, aki Attila kardjáról a magyar honfoglalás után szól, a XI. századbeli Hersfeldi Lambert.¹⁰¹ Ő elmondja a Merseburgi Luitpold balesetét, aki lováról lebukva saját kardjába esett belé és meg halt. Ennek az esetnek kapcsán megjegyzi, hogy ez a kard eredetileg Attilának kardja volt, mint a gótok történetében (Jordanesnél) olvasható. Ezután elmondja Jordanes nyomán a mesét az üszörről és a pásztorról meg a kard megtalálásáról és Attilához viteléről. Fontos és új adat azonban nála, hogy ezt a kardot Salamon király anyja, a magyarok királynője adta volt 1063-ban Nordheimi Ottó bajor hercegnek, mikor Ottó segítségével Salamon visszanyerte trónját. Ottótól azután három kézen keresztül került a kard Luitpoldhoz, kinek halálát okozta. Bleyer Jakab — Hunfalvy és Petz nyomán — nagyon energikusan kijelenti:¹⁰³ „nem lehet benne kétség, hogy Lanu bertnél, amennyiben Attiláról van szó, tudákos mesével van dol-

¹⁰⁰ I. h. 142. 1.

¹⁰¹ A népmesékben szereplő csodakardok különösen hozzájárulhatnak a mondai csodakard emlékezte fennmaradásához. V. ö. Heller i. m. 326-329. 1.

¹⁰² M. G. H. SS. V. 185. 1. ad aim. 1071.

¹⁰³ Bleyer Jakab i. m. 11. 1.

gunk, mely alapján Jordanesre megy vissza, kit különben Lambert föl is említ. Sem a német, sem a magyar hagyomány nem tua erről a végzetes kardról semmit. Ha a magyar hagyomány tudott volna róla, krónikáink aligha hallgatták volna el.” Sajnos, nem lehetek egy véleményen Bleyerrel, sem abban, amit Lambertről, sem abban, amit itt a magyar hagyományról és a krónikákról mond. Ami Lambertet illeti, Jordanestől vette azt, amit a kard megtalálásáról és Attiláról mond. De azt már nem vehette Jordanestől, hogy Attila kardja Nordheimi Ottóhoz és Merseburgi Luitpoldhoz került. Itt csak két eset lehetséges, vagy Lambert maga költötte ezt, vagy közszájon forgó történetet írt le. Ha itt Lambert kéteháromszáz évvel korábbi dologról szólna, akkor föltehető volna, hogy középkori barátkrónikás logikájával maga spekulálta ki, hogy ez a végzetes kard nem lehet más, csak az Attiláé. De Lambert kortárs volt, a kortársaknak pedig nem adhatott be az egykorú eseményekről meséket, melyeket maga eszelt ki. Így csak a második lehetőség marad: Lambert általános ismert tényt jegyzett föl, a kardot már Ottó, mint Attila kardját mutogatta, mikor Magyarországból 1063=ban visszatért Németországba, Ebből természetesen nem következik az, hogy a kard valóban Attila kardja volt, de következik az, hogy ekkortájt már úgy a németek, mint a magyarok természetesnek tartották, hogy Attila hajdani kincsei a magyar királyi család kincstárában vannak. Ez a hit megvan még a XIII. században is; amikor IV. Béla lánya, Anna mácsói hercegnő, atyja halála után kifosztja a királyi kincstárt és magával viszi vejéhez, Ottokárhoz a családi kincseket, akkor a közel egykorú német följegyzések szerint magával viszi „Attila királynak sok és összehasonlíthatatlan ékszerét”, s mindazt a kincset, mit ősei „Attila ideje óta” gyűjtöttek.¹⁰⁴ Ez a Lambertiféle följegyzés tehát, — Bleyer minden tiltakozása ellenére is, — arra mutat, hogy Magyarországon a XI. században már nemcsak hogy Attiláról tudtak, de tudtak Attila híres kardjáról is. Ami pedig Bleyernek azt a föntidézett ellenvetését illeti, hogy, ha a magyar hagyomány tudott volna a kardról, akkor benne kellene lennie a krónikában is, arra vonatkozólag először is per analogiam rá kell mutatnom arra, hogy Arthur királynak a mondában annyira híres csodád-kardja, az Excalibur (v. Caliburnus) szintén kimaradt az Arthurskrónikákból, Nennius (IX. század) egyáltalán nem tud róla, Monmouthi Galfréd (1132 körül) pedig csak két helyen említi meg, ott is a legrövidebben,¹⁰⁵ valószínűleg azért, mert ezek a tudós fér-

¹⁰⁴ A. Tud. Gyűjt. 1835. XI. 129-430. 1. ismertet egy régi müncheni eodexet, mely Anna hercegnőről azt mondja, hogy magával vitte „multa et incomparabilia chlenodia regis Athylae”. V. ö. Förster Gyula; III. Béla király emlékezete 237-288. 1. és Marczali: Magyarország története az Árpádok korában, 551. 1.

¹⁰⁵ Hist. Reg. Brit. Liber TX .c. IV.: „Accinctus etiam Caliburno, gladio

fiak éppen úgy megvetették a mondát, mint a Hun-kronika szerzője. Továbbá nem szabad elfelednünk, hogy az 1221 körül szerkesztett Hun-krónika szövege alig szenvedett változást, mindenik krónikairo átvette Turóczi-ig csaknem úgy, mint azt már Kézai is fölvette krónikájába, lényeges módosítás, vagy éppen átdolgozás nélkül.¹⁰⁶ Ennélfogva a krónikások jó vésze nem a népmondából dolgozik. Kanem egy könyvmonda szövegét másolja. Azoknál a följegyzőknél viszont, akik a Hun-krónika alapszövegétől többé-kevésbé függetleníteni tudják magukat, meg is találjuk a kardmondát. Értekezésünk legelején idéztük Turóczi János és Oláh Miklós ama sorait, melyek arra vallanak, hogy ők még élőszóából, énekmondókból ismerték a mondát. És íme látjuk, hogy az Isten kardjának története mind a kettőnél felbukkan. Turóczinál csak röviden, utalásszerűen fordul elő, amikor elmondja, hogy a catalaunumi ütközet előtt egy remetét visznek Attila elé, s az megjósolja neki a csatavesztést. A remete mondja Attilának többek között: „Isten adta neked kezedbe az üldözés kardját. . . De elveszi tőled, amikor akarja, az ő szigorúságának kardját és másnak adja.”¹⁰⁷ Sokkal jelentékenyebb és fontosabb ennél Oláh Miklós közlése.¹⁰⁸ Attila szerinte, „kardot használt, mely neki, mint ő maga hitte, Istentől küldetett. Ugyanis, midőn egy éjjeli álmában azt látta, hogy őt a Hadisten (Mars) fölfegyverzi, következő nap valaki a nyáját őrző katonák közül egy kardot hozott neki, melyet a nyílt mezőn véletlen szerencsével talált, mikor egy megsebesült tinónak nyomát követte. Ez a dolog pedig nem csekély mértékben megerősítette hitét az ő megelőző álmában.” Látjuk tehát, hogy Oláh itt új motívumot közöl, mely az eddig említett íróknál nem fordul elő: Attila még mielőtt megkapja az Isten kardját, már előre, álmában látja, hogy a Hadisten maga ad fegyvert neki. Ez a motívum egészen mondai jellegű. Az álom nagy szerepet játszik a népmesékben, szintúgy a hősmondában is, a legkülönfélébb népekéi;¹⁰⁹ nincsen okunk tehát itt arra gondolni, hogy ezt Oláh Miklós

optimo et in insula Avallonis fabricato ...” (alább ugyanott): „abstracto igitur gladio Calibrno, nonien Sanctae Marine proclamât”. — Liber X. c. KL „...ipse abstracto Calibrno gladio optimo excelsa voce at que verbis com militones suos inanimbaf (5 sorral alább): „Anna sua nihil eis profieiebant, quin Caliburnus dextera tarn virtuosí regis vibratus cogeret ipsos animas eructare cum sanguine”. Ennyi az egész, amit a csoda-kardról a krónika följegyez.

¹⁰⁶ V. ö. Marrzali: A magyar tört. kútfői az Árpádok korában, 50—51. l.

¹⁰⁷ Turóczi: Ohron. Hung. I. rősz, 15. fej. „Gladius persecutionis” „gladius suae (Dei) aiisteritatis”.

¹⁰⁸ Liber II. cap. Innen vette Arany János a Buda Halála, IX. énekét. Nevezetes különben, hogy épen Turóczi és Oláh azok, akik a Hun-krónika leírói közül legjobban ismerik az erdővi viszonyokat és a székelyeket.

¹⁰⁹ V. ö. Otto Rank: Der Mythus von der Geburt des Helden, Wien. Deuticke, 1909. és líóheim Géza: A kazár nagyfejedelem ós a turul-monda. Etlmographia, 1917.

maga költötte, esetleg a klasszikus ókori hősök történetében előforduló álomlátások hatása alatt. Ott az álom motívuma rendszeren úgy van bekapcsolva, hogy a születendő nagy ember anyja látja az álmot; ennek különben később is számos analógiája van, hogy csak a minket legközelebről érintőt említsem: Emese álma is ilyen, Álmos izületése előtt. Így, ha Oláh maga akart volna ilyen történetet költetni, az ismert minta szerint ő is Attila születése elé tette volna az álmot, mint a krónikában Álmosról már írva állott. Bonfinius, akinek a klasszikus ókor iránt kétségkívül nagyobb volt az érzéke, mint a hunmondák iránt, tényleg ilyen irányban átdolgozva adta az álom történetét: nála az álmot Attila anyja látja, Attila születése előtt való napon.¹¹⁰ De az Oláhnál közölt, álommondával kombinált kardnyerés-monda sem áll egyedül, testvértelenül, a világirodalomban: A japán mondában Iharebikónak Taka Kurachi hozza el az Amaterásu által égből ledobott kardot, de megelőző éjjel mind a kettőjüknek megjelenik álmában a kardot adó Isten.¹¹¹ Hangsúlyozom, hogy nem akarom az Attila kardját a japán mondából leszármaztatni, de igenis, nagyon fontosnak tartom a japán hagyomány meglepő párhuzamát azért, mert megmutatja, mennyire természetes a monda ilyen irányú továbbfejlődése a népnél. A japán hagyomány hasonló volta a népszichológiai bizonyítéka és biztosítéka annak, hogy az Oláh-féle följegyzés igazi mondai alappal bír.

Meg kell itt még jegyeznünk, hogy a kardmondát, álommal kombinálva, úgy mint Oláh, (és nem úgy, mint Bonfinius) ismeri Callimachus is.¹¹² Miután ő a mondát a néphagyományból semmi esetre sem ismerhette, (magyarul nem tudott, valószínűleg nem járt Magyarországon sem), föl kell tennünk, hogy ő valamely Magyarországból kapott följegyzésre támaszkodott a kardmonda közlésénél. Másként a dolgot nem magyarázhatjuk, mert azt, hogy Callimachus, Bonfinius és Oláh egymástól írják ki az Isten kardjának történetét: a három író megfelelő helyeinek összevetése után lehetetlennek keli tartanunk.¹¹³

Háttra van még egy kérdés: honnan került a kardmonda a ma?

¹¹⁰ Bonfinius kölni kiad. 36. 1.

¹¹¹ Barátosi Balogh Benedek: Dai Nippon, II. 24-25.

¹¹² L. Bonfinius kölni kiadásához csatolva, 632. 1.

¹¹³ Nem szabad fönnakadnunk azon, hogy csak XV.-XVI. századbeli írónál bukan föl a kard-monda. Arthur Excaliburjáról is többet tud írni az 1470-ben író Malory, mint az öt századokkal megelőző Nennius vagy Calfred de Monmouth. Egyébként sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy Callimachus, a XV. századi humanista, még oly följegyzésre támaszkodott, melyet mi már nem ismerünk. Róheim kimutatta, hogy Petrus Ranzanus Áimos születésének leírásánál szintén olyan m o n d a i vonásokat őrizett meg, amelyek sem a krónikában, sem az Anonymusnál nem olvashatók, pedig Ranzanuépen úgy nem meríthetett a szájhagyományból, mint Callimachus. (Lásd: Róheim Géza; A kazár nagyfejedelem és' a turul-monda, 1917. 24. 1. 1. jegyzetét. Megjelent az Ethnographia 1917. évfolyamában is.)

gyar hagyományba? Említettük már, hogy a kardmonda főnmaraadásának oka a legkülönbözőbb népeknél a kard vallásos tisztelete. Herodotosnak, Ammianus Marcellinusnak idevágó helyeit idéztük. Most pedig rá kell mutatnunk, hogy a földbe függőlegesen leszúrt kardokról nem csak ezektől az íróktól értesülünk hanem az erdélyi ásatásokból és leletekből is. Legrégibb ezek között a Nagy Küküllő-megyében, Darócson talált kard, mely körüli körben harminc baltafej volt elrendezve. Ez a lelet valószínűleg még szarmatáikon.¹¹¹ De vannak későbbi leletek is, függőlegesen, hegyökkel fölfelé a földbe ástott kardok, közülök különösen kiemelte már gróf Kuun Géza a háromszéki Dalnokon találtat,¹¹⁵ de vannak az ilyen székelyföldi kardleletek között még XIII., sőt XV. századbeliek is.¹¹⁸ Megjegyzendő, hogy ezek nem sírleletek, különben a honfoglalás korabeli sírokba egyáltalán csak ritka esetben tették bele a kardot.¹¹⁷

Hogy magyarázzuk ezeket a keresztény korban földbe szúrt kardokat? Egy párhuzamos eset kisegít bennünket. Tudjuk, hogy a Kaukázus mohamedán népe több mecsetben ereklyeként őriz kardokat, melyekhez kegyelettel zarándokol, azon hitben, hogy azok különböző jámbor mohamedán hősökéi voltak. De Goeje azonban kimutatta, hogy ez a kardtisztelet maradványa a régibb, még az iszlám előtti idők kardkultuszának. Az iszlám, amint szülőhelyén, Mekkában megalkudott az előző idők Kaába-kultuszával, úgy a Kaukázus vidékén magába olvasztotta az alánok és rokonnépek kardkultuszát.¹¹⁸

Hasonló lehet az erdélyi székelyföldi földbeszúrt kardok eredete is. Tudjuk, hogy az aldunai bolgárok, ha szerződést kötöttek, pogány korukban a meztelen kardra tették az esküt.¹¹⁹ Más magva? rázatát a székelyföldi kardoknak adni nem tudjuk, föl kell tehát tennünk, hogy itt is a ceremónia, a külsőség, túlélte a vallást, és megmaradt a kereszténység fölvétele után is az a szokás, hogy fontos esetekben a kardra esküdtek,¹²⁰ azután a kardot a régi szokás szerint elásták, vagy a földbe letűzték a dolgok emlékezetére. Ezekhez a kardokhoz kapcsolódhatott a köztudatban Attila kardjának története is. Mivel ilyen földbeszúrt kardok Magyarország más részén sehol sem kerültek napfényre, csupán Erdélyben, (ott is a Szé-

¹¹⁴ L. Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában (Szi-lági: Magyar Nemzet Története D CCLXIII. 1.

¹¹⁵ Keíationum Hungarorum cum oriente etc. Kolozsvár, 1892. T. 175-176.

¹¹⁸ Nagy Géza: A szkítákról. Ethnographia, 1894. (V. köt.) 309-310.

¹¹⁷ L. Magvar Honfoglalás Kútírói, 746. 1.

¹¹⁸ Lásd erről Ethnographia, XXIII. (1912.) 339-340. 1.

¹¹⁹ Jiricsek: A bolgárok története. Nagybecskerek, 1889. 125. 1.

¹²⁰ Tudjuk jól, hogy az avar khagán is kivont karddal tesz esküt (Menander in Excerpt, p. 128.), a magyaroknál pedig háború előtt véres kardot hordtak körül. (Turóczi: Chron. Hung. I. rész, 10. feje.) V. ö. még: Bél; Adparat- ad Históriai Hungáriáé, 1735. 120 1.

kelyföldön), mivel továbbá a bolgárokról, — kik, mint látjuk, a szé= kely település előtt Erdély lakosai voltak, — tudvalevő, hogy a kar« dot bizonyos fokig kultusz tárgyává tették: talán nem tévedünk, ha az Isten kardjának mondáját is azon mondaelemek közé számítjuk, melyek bolgár közvetítéssel jutottak hozzánk.

Csaba-íre és Hadak-útja.

A Csaba-íre főről és a Hadak-útjáról szóló mondákkal szemben nézetünk szerint szintén nem jogosult az a nagy kételkedés, amelylyel Bleyer Jakab őket elintézi, mikor az elsőről kijelenti, hogy „bizonyára tudós eredetű elbeszélés”, a másodikra pedig kimondja a szigorú ítéletet, hogy „kétes értékű mese”.¹²¹ Miért jelenti ezt ki, Bleyer nem tartja szükségesnek megokolni, de nyilván azért, mert mind a két elbeszélés hiányzik a Hun-krónikából és csak késői följegyzésben maradt fenn. Részünkről egymás mellett tárgyaljuk ezt a két mondarészt, mert úgy látszik, erősen rokonok, sőt az sem lehetetlen, hogy csak változatai egyazon monda-typusnak: a halálból visszatérő hősök mondájának.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy, amint már a kard-monda tárgyalásánál is megemlítettük, a krónikások nagy része nem tett mást, mint lemásolta az alapszöveget, vagy a legjobb esetben egyikét interpolációval bővítette. Sem az alapszöveg, sem a későbbi interpoláló nem azzal a szándékkal készült, hogy a nép hazugnak tartott meséit vagy az énekmondók zöngeményeit följegyezze, „azt fölöttébb illetlennek tartották volna,¹²² ellenkezőleg, a cél az volt hogy hiteles történetet adjanak, ezért elsősorban a különféle tudós latin nyelvű irodalomból kölcsönöztek¹²³ és csak az így összeállított elbeszélés hézagait töltötték ki mondai elemmel, ott, ahol az elől már teljességgel ki nem térhettek. De még ott is a krónikás „igyekezett előadásától távol tartani minden mondai vagy mesés hagyományt”.¹²⁴ Különösen idegenkedhetett a monda olyan részeitől, melyek pogány gondolatviláguk folytán ellentétben állottak az ő já nbor keresztényi hitével. Már pedig az általunk ismert mondatőre létkk közül kiválóan ilyen pogány világnézetű volt az Isten kardján ik. Csaba-írének, Hadak-útjának története. Ebben kell látnunk tehát

¹²¹ Beyer i. m. 128. l.

¹²² V. ö. az Anonymus Prológusával, hol ezt a névtelen jegyző maga hang súlyozza.

¹²³ V. ö. Petz: A magyar hun-monda, 1885. Ott a források pontról-pontra ki vannak mutatva.

¹²⁴ L. Petz i. m. 86. l.: „A magyar krónikás, aki először megírta a hunok históriáját, valóságos hiteles történetet akart adni. Munkájának alapjául tehát a történeti forrásokat vette, amelyekhez hozzáférhetett s amelyek nem sokan lehettek; és igyekezett előadásától távol tartani minden mondai vagy mesés hagyományt”.

egyik, talán legfőbb okát annak, hogy az említett mondarészek a Hun-krónikából kimaradtak és így mi őket csak későbbi följegyzés sekből ismerhetjük.

Ami már most a késői följegyzéseket illeti, tudnunk kell, hogy egy monda korára soha nem lehet kizárólag a följegyzés idejének alapján következtetnünk; a följegyzés ideje csak azt mutatja, hogy a monda akkor már ismeretes, de azt, hogy a monda mennyi idővel régibb a följegyzésénél, ebből meg nem állapíthatjuk. A monda korának megállapításánál elsősorban magából a monda tartalmából kell kiindulnunk, a följegyzés évszáma csak azt a határt jelzi, melynél későbbi keletkezésű a monda már semmi esetre sem lehet. A mondatörténeti vizsgálódások pedig azt bizonyítják, hogy a mondák a nép ajkán rendkívül sokáig fennmaradnak. Nem akarok itt a Kalevalának egyes, állítólag ezer évnél is idősebb részeire hivatkozni, mert a Kalevalán. — enyhén szólva — nagyon erősen rajta maradt Lönnrot szerkesztői kezének nyoma. De tudjuk, hogy a Siegfriedmonda a Faeröer-szigeteken mind mai napig a nép ajkán él s ha az ottani énekek nem a monda legrégebbi idejéből származnak is, csak a Kempeviserek korából, még akkor is körülbelül, félezredéves múltra tekinthetnek vissza.¹²⁵ A népies hagyományok szívósságát még meglepőbben mutatja a Parzival-monda. Itt az újabb kutatások kiderítették, hogy nem csak a XV. században följegyzett Peredur[^] históriája (a Mabinogionban), hanem az Emile Souvestre által 1845iben (!) közölt „Peronnik l'idiot» című breton mese is oly mondái vonásokat tartalmaz, melyek régebbek Crestien de Troyes és Wofram von Eschenbach költői földolgozásainál. Ez más szóval azt jelenti, hogy a Parzival (= Peronnik)-monda egyik változata, anélkül, hogy írásba foglalták volna, legalább is hétszáz évig élt mesealakban a szájhagyományban egészen a XIX. század közepéig.¹²⁸

Ezeket előrebocsátva, nézzük már most meg, hogy maradt ránk a Csaba-íre és a Hadak-útja mondája? Csaba-íre először a XVI. század 30-as éveiben lejegyzett Orvosi rendelvény-ben bukkan föl, c z y a b a i r e néven, azután a XVI. század második felében több nyomtatvány említi, anélkül, hogy a nevét magyaráznák.¹²⁷ A nevet először a nagy belga tudós, Clusius Károly magya-

¹²⁵ Lásd: Jirizek: Die deutsche Heldensage. (Sammlung Göschen 32.) 4. kiad. 1913. 122-123 l.

¹²⁰ L.: Victor Junk: Gralsage und Graldichtung; des Mittelalters, Wien. 1911 (különösen fontos a 2. fejezet.) Junk könyvét erősen megkritizálta Ernst Windisch: Das keltische Britannien, Leipzig. Teubner, 1912. (203-208. l.), de abban egyetért vele, hogy a Peronnik története még a Grál-monda Crestien előtti formáját tükrözi vissza. (205 l.)

¹²⁷ L. Sebestyén: A magy. honfogl. mondái I. 531-535. A név változásai, nemkülönben előfordulási helvei és a kérdés irodalma ott ismertetve van, azért én ezt a felsorolást mellőzöm. Azonban az ott felsoroltakhoz hozzá kell még tennünk egy XVI. század első feléből származó bejegyzést, mely

rázza 1583. és 1584-ben megjelent műveiben.¹²⁸ Ő járt Magyarországon, egyideig Batthyány Boldizsár vendége volt Német-Újvárott s adatait, úgy látszik, Beythe Istvántól, a Batthyányak udvari papjától kapta. A Csaba-írén kívül még egy magyar mondát közöl: a Szt. László pénzéről, mely a szent király imádságára változott kővé, mikor a menekülő tatárok eldobálták, hogy míg a magyarok fölszedik, ők időt nyerjenek. Érdekes, hogy tatárokat szerepeltet Szt. László ellenségeiként, nem besenyőket vagy kunokat; ez arm mutat, hogy az esetet nem a krónika valamely változata alapján adja, hanem a késői hagyomány alapján, mely már a tatárban látta a magyar par excellence ellenségét. — Szerinte a Csabaíre fű azért kapta a nevét, mert „azt mondják”, hogy az Attila halála után kiűtött nagy belső háborúban, mely az ő fiai között azért támadt, mivel nem tudtak megegyezni, kié legyen az Attila birodalma, a magyarok (— hunok) mind elpusztultak, csak Csaba, a kisebbik fiú maradt életben, 15.000 sebesült vitézzel. Ezeket, „mint beszélük”, ezzel a fűvel gyógyította meg. Ez az elbeszélés, — nem is szólva arról, hogy három mondatban kétszer fordul elő a „beszélük”, „mondják” — az elfogulatlan olvasóban a nép-monda hatását fogja fölkelteni, dacára annak, hogy a följegyző megtoldotta azsal a semmi esetre sem mondai adattal, hogy Csaba a. Honorius császár leányának fia volt. Bleyer (i. h.) azt is erősen hangsúlyozza, hogy a Csabaíre név „csak nyelvjárási és így is ritka”. Ez azonban semmit sem jelent, mert csak napjainkra vonatkozik; Bleyernek azt kellene bizonyítania, hogy a név a XIII.-XVI. században sem volt általános ismert, ezt azonban nem lehet bizonyítani. — Végül Bleyer, — aki m i n d e n t a germán mondákból akar megmagyarázni, még a germán hagyománytól teljesen független Csabaímondát is, — odaveti, hogy „a pimpinellának a germán néphitben, is sebforrasztó ereje van”. Nem értjük, miért kell itt a germán néphitben keresnünk, holott a magyar népmesék vizsgálata meggyőz arról, hogy a Csaba vitézei gyógyulásának egész sereg mesei párhuzama van. Nincs terünk felsorolni minden olyan népmesénket, melyben a sebek csodás gyógyulása következik be, így csak néhány jellegzetesebbet

szintén amellet bizonyít, hogy a nevet akkor még használták. (Lásd: Magyar Nyelv. 1915. 134. 1.)

¹²⁸ L. Sebestyén i. h. A *Stirpium nomenclator Pannóniáé* (1583) ide vonatkozó részét lásd: Osikmádéfalvi Istvánffy Ovula dr. *A Clusius-eodex mykologiai méltatása*. Bpest 1900. 286 l. „Pimpinella germanica Saxifraga. (baba ire h. e. Chabae emplastrum. Nam ferunt Ohabam Hegem, Attiláé Regis minorem filium ex Honorii Oaesaris tilia post parentis mortem (cum Universum regnum Ungariae intestino bello concuteretur atque acre praelium esset, quod inter se dissentirent, cuinam filiorum Attilae Begnum cedere deberet, eoque praelio omnes Ungari occubuissent,) solum superstitem remansisse cum 15000 viris et illis quidem omnibus vulneratis, quos hac herba curasse dicitur, undo factum est, ut postea ab eo appellationem sumserit. — A „ferunt.” és „dicitur” kifejezések épen nem vallanak a Bleyer által említett tudói eredetre.

említünk fel. A három testvér meséjében a megvakított legkisebb fiú egy kút csodaerejű sarától visszanyeri a szemvilágát.¹²⁹ Szép Miklósról, mikor ellensége darabokra vágta, rálehel a táltoslova; s attól újra összeforrnak a tagjai.¹³⁰ A jó fiú meséjében a földarabolt vitéz és táltoslova életre kelnek, mikor megloccsolják őket az élet vizével.¹³¹ Legtöbbször azonban forrasztó fű gyógyítja meg a sebeket. Rózsa vitéz megölt bátyáinak sebeit forrasztó fűvel gyógyítja be és élő-halóvízzel kelti őket életre.¹³² A leánytevő sárkány meséjében, mikor a hőst megölik, a medve elmegy, hogy sebforrasztó fűvet keressen.¹³³ Egy mesében¹³⁴ az obsztost, mikor az óriások megölik, egy kígyó, kivel azelőtt jót tett, útifűvel és más orvosi füvekkel forrasztja össze. Több mesében is előfordul, hogy kígyók vagy esetleg gyíkok hoznak forrasztó füveket,¹³⁵ van példa arra is, hogy farkas¹³⁶ hozza vagy oroszlán.¹³⁷ Látjuk, hogy a sebek csodálatos meggyógyulása egészen közönséges mesei motívum, az is elég gyakori a mesékben, hogy füvek forrasztják be a sebeket.¹³⁸ így nincsen okunk arra, hogy, amikor a forrasztó-fű a hun-mondával kapcsolatban fordul elő, akkor mindjárt „tudós eredetű elbeszélést” emlegessünk. Ha azonban valaki — mint Bleyer, — a Csaba-íráról szóló mondát tudós eredetűnek tartja, ellenben a nyilván tudós eredetű Honoria császárlányt, mint Attila feleségét és Csaba anyját, a pannóniai mondakincsből eredezteti, (i. m. 133 l.). akkor annak a mondáról való fölfogása és a mi fölfogásunk között áthidalhatatlan szakadék tátong.

A Hadak-útjával kapcsolatos mondát eddigi kutatóink legnagyobb része, — ha lehet, — még nagyobb kétséggel nézte, mint a Csaba-írárt. Ennek oka nem magában a mondában, hanem a monda följegyzőiben keresendő. Maga a monda tartalma ismeretes: a meg-

¹²⁹ Erdélyi: Népdalok és mondák TI, A három testvér.

¹³⁰ Merényi: Sajó-völgyi népmesék II. Szép Miklós.

¹³¹ U. o. I. A jó fiú.

¹³² Kriza: Vadrózsák II. Rózsavitéz.

¹³³ Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye 8. sz.

¹³⁴ U. o. 86. sz. mese.

¹³⁵ Ipolyi 70. Fekete Saskirály; Benedek: Magyar mese és mondavilág

I. Kígyó Darvitéz és 'jTatárvítez. Gaál Gvörgv magvar népmesegyűjteménye

II. 104. l.

¹³⁸ Merényi: Eredeti népmesék I. 93 l.; Horger: Hétfalusi csángó népmesék 435 l.

¹³⁷ Nyelvőr VI. 421 l.

¹³⁸ Lásd még Grimm: Kinder und Hausmärchen 16. Die drei Schlangen blatter és a hozzávaló jegyzetet. Különben a Mabinogionban is előfordul, hogy a harcban elesett vitézeket Matholwch életre kelti, úgy, hogy Brán varázs-üstjébe rakják a tagjaikat. (Martin Buber: Die vier Zweige der Mabinogi. 1914. 53-64 l.) A halottak életre keltése általános mondai vonás, csak a felélesztés módja különböző. — V. ö. még a már említett Feronnik-mesét, ahol a breton harcosok föltámadnak az aranv serleg italától. Lásd: Junk. i. m. 33 l.

halt Csaba királyfi seregeivel a Hadakútján visszajő, hogy szorongatott népét az ellenségtől megmentse. Ezt a mondát először Ipolyi Arnold közölte a Magyar Mythologia függelékében, 1854-ben.¹³⁹ Neki Lugossy József küldte be, ki a népies magyar csillagneveket már azelőtt gyűjtötte. De Lugossy sem maga hallotta, neki is küldték ez a mondát, amelynek első elbeszélője egy meg nem nevezett székelykatonára volt. Ez még nem volna nagy baj, de az már öreg hiba, hogy Lugossy irodalmi hatások alatt — mint ő maga mondja — „a becses hagyománytöredéket a kiegészítés egy vonásával illetni bátorzkodott”. Ez a betoldás Theophylaktos alapján készült. Theophylaktos a türkök vallásáról azt mondja, hogy a türkök különösen tisztelik a tüzert, vizet és levegőt, a földnek pedig énekeket zengnek, azonban Istennek csak azt nevezik és azt imádják, aki mindezeket teremtette. Ennek alapján Lugossy azzal toldotta meg a mondát, hogy Csaba megesküszik a hátrahagyandó székelyek előtt a tűzre, vízre, levet gőre és földre, hogy ha a székely bajba jut, ő visszatér segíteni. Tényleg a messzi keletre elbujdosott Csabának a patak, a szél, a földrengés, halála után pedig egy csillag tüze visz hírt, ha a székelyek bajban vannak. Ezt a betoldást elvetve, a monda csak annyi marad, hogy a halott vitézek visszajöttek a Hadak-útján, folytatni a harcot. Ilyen változatát a mondának Háromszékben még jóval később is megtalálták Benedek Elek és Sebesi Jób.¹⁴⁰ Újabb nyomozás a mondát illetőleg teljesen kilátástalan, nem azért, mintha a Székelyföldön többé nem ismernék, sőt ellenkezőleg, nagyon is ismerik, de többé nem az ősi szájhagyományból, hanem népies füzetekből, kalendáriumokból, olvasókönyvekből, melyek Lugossy közlemény-többé-kevésbé kiszínezve, újra elterjesztették a nép között. Ennél fogva rá vagyunk utalva az egyetlen följegyzésre, annak alapján kell véleményünket megformálnunk. Amellett azonban tudnunk kell, hogy maga a H a d a k ú t j a név kétségtelenül nagyon régi, már az 1420. körül készült S c h l a e g l i s z ó j e g y z é k b e n is a Tej-út (= galaxia) neve: hadi vth.¹⁴¹ Ez az adat maga elég ahhoz, hogy a mondát hitelesnek tartsuk. Ehhez járul azonban még Sebestyén rendkívül szellemes következtetése: ő ugyanis rámutat, hogy a Tejkút másik népies neve: S z e n t M i h á l y útja. Szent Mihály a középkorban a hadak védőszentje, mondhatnók, katonás arkangyal volt „Ha tehát tekintetbe vesszük azt, hogy a halottszállító ravatalt népünk Szent Mihály lovának nevezi” (csaknem mindenütt ismert elnevezés!), „akkor joggal gondolhatunk arra is, hogy Szent Mihály lovagjai tulajdonképp keresztény utódai voltak azoknak

¹³⁹ Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. 1854. 581 l. Következő évben Lugossy József kiadta az Új Magyar Múzeum 1855-i évfolyamában is. Ős-magyar csillagsmet közlemény címmel 115 l.

¹⁴⁰ Lásd Sebestyén i. m. F. 543—044. J.

¹⁴¹ L. Szamota István: A Schlingli magyar szójegyzék. 88. l. 2088 sz. alatt. Ugyanott kiadva facsimilében is.

korábbi hadaknak, amelyeket népünk az égi úton szerepeltetett.¹¹² Vagyis: a lovas Szent Mihály, mint a lelkek vezetője az égi úton, a pogány hit egy töredéke, keresztényi mezbe öltöztetve.¹¹³ Hogy a régi magyarok a lelkeket is lovagolva képzeltek el, annyira kézenfekvő, hogy nem is kell utalni arra, hogy őseink a halott vitézzel a lovát is eltemették.

Hasonló képzetekkel más népeknél is találkozunk. A XI. század körül Angliában keletkezett *Helgakviða Hundingsbana* önn urában az elesett Helgi nagy kísérettel, lóháton vágatva jön vissza Walhallból, Odhin csarnokából, a földre, saját sirháimához. hogy ott az éj leple alatt még egyszer találkozzék kedvesével.¹⁴⁴ A Snorras Edda elmondja a Hiadningok harcát, hol a nappal elesett hősokeket Hilde éjjel feltámasztja, s ezek naprólnapra folytatják a harcot egészen a világ végéig.¹⁴⁵ Egy hesseni monda szerint Nagy Károly császár egész hadseregével az Odenbergben lakik, s mikor az országot háború fenyegeti, éjjel kijő a hegyekből, megfűvja kürtjét és hadaival egy más hegybe vonul.¹⁴⁶ Hasonló monda éi Oberkainsbachban, az Odenwald vidékén egy régi várúrról, Rodensteinről, ki háború idején éjszaka szintén seregestől, trombiták szava

¹⁴² Sebestyén i. m. 548. lap.

¹⁴³ Az auerspergi krónika és Widukind említik, hogy a germánok a Tejutat Iring útjának nevezik. Sebestyén, miután Regino említ egy Iring-névű avar fejedelmet, ebből messzemenő következtetéseket akart levonni ennek a mondarésznek avar eredetére. (I. ni. 549-552 l.) Szerinte Csaba alakja az avar Iring és a gót Detre összetételéből alakult ki. Ezt az egész, különben is nagyon mesterkéltné elméletet megdöntötte Bleyer (i. m. 180-131. l., mikor kimutatta, hogy Regino említett helye azon a tévedésen alapul, hogy az avarok gyűrűjét (Hringus) fölcserélte az avarok fejedelmével. A. forrásokat I. Bleyer i. h. Ugyanitt jegyezzük meg, hogy az a magyarázata a Had akutja nevének, melyet Szirmay Antal nyomán még Grimm Jakab is közöl it. i. hogy a Hadak útja neve onnan van, mert az Ázsiából kivándorló magyarok azt „követték), mint Sebestyén kimutatta. Rereesényi Nagy László önkényes kombinációja. (L. Sebestyén i. m. 535-540. l.) V. ö. Bleyer L ni. 128. l. l. jegyzet.) Értéke csak annyi van, hogy ez is igazolja, hogy a Tej-utat Hadak útja néven ismerték Magvai országon a XVIII. század végén, habár a reá vonatkozó mondat már nem mindenki ismerte.

¹⁴⁴ L. 39—40. vsz. H. Gering: Die Edda. 180-182. l. Karl Simrock: Die Edda, Stuttgart. Zehnte Auflage 189b. 157-159. V. ö. Golther: Nordische Literaturgeschichte (Göschel, 254), 36. l. Ez különben a Lenore-mondatipirs legrégebb följegyzése.

¹⁴⁵ Gering i. ni. 384—385. l. Snorri szerint a harcot nappal folytatják, éjjelre kövé merevednek, de ez nyilvánvalóan Snorri tévedése: eredetileg éjjel harcolnak s nappalra változnak kövé. L. Bruinier: Die germanische Helden-sage, Teubner, 1915. 46. l, Tanulságos adalék különben Thierry Amadé példátlan felületességéhez, hogy ő a Hiadningoknak ezt a mondáját, melynek hősei Hédin, Hjavvandi fia, szerelmese Hudr, s annak atyja Hőgni, lelkiismeretfurdalás nélkül mint Attila-mondát közli, holott szemmel láthatólag a Hilde-Gudrun-mondakörhöz tartozik. Thierry: 'Attila-mondák, ford. Szabó Károly, 1864. 64. l.

¹⁴⁸ Grimm: Deutsche Sagen, 26. sz.

mellett vonul tova.¹⁴⁷ A XVII. századi elsassi nép-monda szerint a Wasgau egyik régi várkastélyában, Geroldseckben az esztendő bizonyos napján összejöttek a német hősök lelkei, készen arra, hogy ha a német népet nagy veszedelem fenyegetné, akkor ők megjelenjenek a segítségére.¹⁴⁸ Egy karoling-monda szerint Adorján pápa megjelenik Nagy Károly császárnak és meghagyja neki, hogy kereskedjék föl seregeivel és a Tejúton át siessen Compostellába, Szent-Jakab sírját megvédelmezni a hitetlenektől.¹⁴⁴

Talán nem csalódunk, ha mindezeknek a mondáknak alapja gyanánt azt a mythologiai képzetet jelöljük meg, melyet a germánoknál a „wilde Jagd”, „das wütende Heer” vagy „Wuetesheer” kifejezések jelentenek.¹⁴⁵ A halottak lelkei a levegőben tanyáznak, az esti szel a primitív népek felfogása szerint a szellemek serege, amint tova repül. Ha a vihar zúg, a lelkek hada nyargal benne tova, a megholt ősök lelkei, akiknek nincs nyugovásuk. A halottak visszatérésétől a primitív ember eleinte rettegett, félt, hogy a visszajövő lélek megrontja őt. Ezért, hogy a visszatérő, kísértő lélektől megszabaduljon, eltemeti a halottal legkedvesebb holmiját, követ vagy földet hord a sírjára, hogy lehetetlenné tegye neki az élők országába való vissza jöveteit. Azonban az idők múltával ez a gondolkodás megváltozott. Amily mértékben fejlődött az ősök kultusza, abban a mértékben csökkent az elhunytaktól való félelem, s helyet adott egy kegyeletes érzésnek az elköltözött rokonokkal szemben. Akit az életben szeretünk, azt a halál sem választja el tőlünk, az velünk érzelmi közösségben marad továbbra is. Ha visszatér hozzánk, nem azért teszi, hogy megrontson, hanem ellenkezőleg, hogy mellénk álljon, oltalmazzon. Ebben az időben már házi oltárokat állítanak az ősöknek, bizonyos napon tüzet gyújtanak rajtuk nekik, s kenyeret készítenek. — ha a lélek éjszakára visszatér, hadd melegegdiék és egyék.¹⁵¹ Hasonló átalakuláson mentek át az éjben vadul tovaszáguldó szellemhadak: már nem gonosz, vagy veszedelmes démonok serege, hanem az ősök lelkei, akik utódaik oltalmára, segítségére jönnek vissza abból a túlvilágból, amely időközben. idő'-é# kevésbé minden népnél, hősök csarnokává, boldog vadászmezökké ékesedéit. Ha eddig csak germán eredetű párhuzamokat mutattunk be, most látni fogunk erre a mondatípusra két igen jellemző né dat hozzánk közel álló népeknél is. A cseremiszeknél — mint Kuzneczov nyomán Bán Aladár írja¹⁵¹ — azt beszélik, hogy „régén valamikor élt

¹⁴⁷ Grimm: Deutsche Sagen, 170. sz.

¹⁴⁸ Grimm: i. m. 21. sz. Bruinier, i. m. 139. V. ö. még Jacob Grimm: Deutsche Mythologie, IV. Ausgabe Ő. 704-803.

¹⁴⁹ Solymossy Nándor professor úr szíves közlése.

¹⁵⁰ Moek: Germanische Mythologie 39. l.

¹⁵¹ L. Julius v. Negeleiii: Germanische Mythologie, Teubner, 1906 123-127. lap.

¹⁵² Bán Aladár közleménye a Krohn Gyula: A finn-ugor népek pogány

közöttük egy hatalmas hős: Csumbulat. Alig fegyverben mindannyiszor megjelent a cseremiszek közt, mikor az ellenség végpusztulással fenyegette őket. Sokáig élt a földön, de végre eljött a halála órája. A cseremiszek siránkozva gyűltek össze köréje: „Ne sírjatok, — szolt nekik — én holtan is megsegítlek benneteket. Ha ellenség támad rátok, jöjjetek a síromhoz s kiáltásatok: Csumbulat, kelj föl, jön az ellenség, s én fölkelek s megvédlek titeket”. Csúrmebulat meghalt. A cseremiszek ünnepiesen eltemették őt egy magas hegyen, teljes fegyverzetben és lovon, dús tort ültek és keservesen siratták hősüket. Egyszer váratlanul erős ellenség jelent meg; megemlékeztek a cseremiszek hősükről, a sírhoz siettek és hangosan keltegették őt. Megnyílt a hegy, kiszállt Csumbulat a lován, megtámadta és szétverte az ellenséget, azután viszatért a hegyhez, ez föltáruult előtte s lovával együtt elnyelte. Így telt el hosszú idő, Csumbulat mindig kimentette testvéreit a bajból”. — Később a gyermekek játékból is fölkeltezték, azóta nem jött többé segíteni, sőt ellensége lett a cseremiszeknek.

Bármennyi hasonlóságot mutat is föl azonban a cseremiszek monda a mi másvilágról visszatérő Csabánkkal, a genetikus kapcsolatot mégsem ezzel, hanem azzal az ó-bolgár mythosszal keressük, melyet épen ezer évvel ezelőtt Ahmed ben Fadhlán, (népszerűbben Ibn Foszlánnak is írják,) Muktedir khalifának az izlamhitre térő bolgárokhoz kiküldött követe jegyzett föl az utókor számára.¹⁵³ Ő ugyanis ezt írja:¹⁵⁴ Mindjárt az első éjjel, melyet ott (t. i. a volgai bolgárok királyánál) töltöttünk, azt láttam, hogy a láthatár kevéssel a naplemente előtt igen nagyon megerősödött s a levegőég magasságából hallatszó hangokat és tompa zúgást hallottam. Szememet ég felé emelem s ihol közelben egy tűzveres felhő lebegett felettem, innen jöttek a nangok s a tompa zúgás, s ebben mintegy látni véltem férfiakhoz és állatokhoz hasonló alakok folytonos mozgását, s a férfiak kezében mintha nyilak, lándzsák, s kardok villogtak volna. így láttam, vagyis inkább így véltem látni. Ekkor egy másik ehhez hasonló felleg jelent meg, ebben is lovon ülő fegyveres férfiakat pih knottam meg; ez a felleg nekirontott a másíknak, mint amikor egyik lovascsapat a másíkra ront. Ezek láttára annyira megfélemléttünk, hogy legott oltalomért a Mindenhatóhoz esedeztünk. Az ottaniak magunkviselete fölött igen nagyon csodálkoztak, s hangos kacajt ütöttek. Mi ezenközben láttuk, mint ront az egyik felleg a másíkra s azzal egy darab időre mint elegendik össze, majd megint elvált tőle s mindez egész az éjjel bekövetkeztéig így tartott, amikor azután láthatatlanokká lettek. Amidőn a királyt e tünemény fe-

istentisztelete, Budapest, 1908. függelékében 285. 1. Kuznecov a mondát 1881. és 1904-ben jegyezte föl.

¹⁵³ A Magyar Honfoglalás Kútíróiban kiadta »rőf Kuun Géza, 196-221. 1.

¹⁵⁴ M. H. K. 208. 1. „

lól megkérdeztük, azt válaszolta, hogy ősei azon hitben éltek, hogy a látott alakok az ördög imádói s a régi idők hitetlenei, akik ősrégi időktől fogva minden este egymással harcban vannak.¹⁵⁶

Az arab követségi titkárnak, — ki a khalifa követségében a követ mellett ugyanazt a szerepet játszta, amelyet Priskos Rhétor Maximinos mellett, — ezt az elbeszélését nem lehet elintézni olyan egyszerűen, mint Vámbéry teszi,¹⁵⁸ ki kijelenti, hogy ez „a kor szelméhez képest regékkel átszőtt tudósítás”, egyik megnyilvánulása „ama természetfölötti dolgok iránti hajlamnak, mely az első arab utazókat és földrajzírókat jellemzi”. Tekintetbe kell itt vennünk, hogy hivatalos úti jelentésében semmi esetre sem állhatott elő olyan hazugságokkal, melyeket bármely útitársa azonnal megcáfolt volna, még kevésbé mert volna ilyen elbeszélésbe a Mindenható nevét belekeverní. Jóhiszeműségét mutatja az is, hogy kétszer is hangsúlyozza, hogy az égi lovasokat nem annyira látta, mint inkább csak látni vélte. Frähn helyesen mutatott rá, hogy amit Ibn Fádhlán látott, alighanem intenzív északfény volt; az északfény ezer színben játszó sugaraira csodálkozva tekintő arabnak azután a ben-szülöttek megmagyarázták, hogy az égi lovashadak fegyvere csillog-villog, ő pedig nézte, nézte, míg végű már maga is látta vélte őket.³⁶⁷ Ha valaki kétségbe vonná azt, hogy a bolgárok földje ennyire északon feküdt, az olvassa tovább: pár sorral alább már csodálkozva írja le Ibn Fadhlán, hogy este a bolgár király szabójának sátrába ment beszélgetni, s ott várta, hogy mikor szólít a müezzin éjféli imára: s ime, egyszerre csak ahelyett a reggeli imára szólított. Mikor ezért a müezint kérdőre vonta, az keservesen panaszkodott, hogy az éjszaka oly rövid, hogy az éjféli imát már este meg kell kezdeni az esztendő bizonyos szakában. Ezután még az éjszaka rövidségére a maga tapasztalásából is elmond több példát, amelyek egyszerű és közvetlen előadásukkal megerősítik bennünk azt a hitet, hogy jóhiszemű, szavahihető emberrel van dolgunk, nem ravaszul hazudó útirajzíróval. Ebből a szempontból kell tehát néznünk azt a magyarázatát a tüneménynek, amelyet a bolgárok királya az elképedt kö-

¹⁵⁵ Érdekes, hogy a bolgár király magyarázata mennyire hasonló ahhoz az elbeszéléshez, melyet a Snorra-Eddából Hiadningok harca név alatt föntebb említettünk.

¹⁵⁸ A magyarok eredete. 55. l.

¹⁵⁷ V. ö. az éjszákfény leírását Elisée Reclusnál (A Föld, Budapest, 1880. II. 363-374. l.). Itt csak pár kikapott mondata álljon: „villog, hullámszik, ide-oda lengedez . . . egyszerre csak színes sugarakat lát az ember egybecsapódó kékében fölszökni a zenith felé . . . zöld, aranyárga, bíbor-vörös . . . fekete vagy sötét viola színű sugarak váltakoznak a fényvesszőkkel . . . alakjaik folytonosan változnak . . . a sarkfény világa fölváltva^ elalszik és újra kigyulad . . . a vörös szín oly rikító volt, hogy az Orion-csillagzat, mintha vérben fürdött volna . . . Az északi népek azt beszélik, hogy a sarkfényeket gyakran dörgések is kísérik stb.

veteknek adott „A látott alakok az ördög imádói és a régi idők hitetlenek” Ne feledjük, hogy a bolgárok királya már igazhítű moszlim, ha tehát hitetleneket emleget, az egyszerűen azt jelent, hogy a bolgárok régi hitének követőiről van szó. Ugyanezt jelenti az ördögimádói kifejezés is, a mohamedán hívő szemében a régi pogány istenek ép úgy gonosz démonokká, ördögökké lettek, mint a germánok ősi istenei a keresztény középkorban. Ibn Foszlán feljegyzéséből tehát megtudjuk, hogy a volgai bolgárok ősi pogány hite szerint a halott vitézek lelkei éjjel harcolva jelentek meg az égen. Ehhez a hithez az iniciatívát vagy az éjszaki fény adta vagy pedig a már meglévő manisztikus képzetet hozzákapcsolták az éjszaki fény jelenségéhez akkor, mikor délibb vidékekről először értek olyan északi tájra, melyen az éjszaki fényt látták. A sa'ki fény rendszeren esti 10 óra előtt jelenik meg, s ritka eset, hogy reggeli 4 óra után még fönmaradjon.¹⁵⁸ Így utána éjszaka a nép látván az égen a Tejutat, könnyen jöhetett arra a gondolatra, hogy azon vonultak végig a harcosok lelkei. Mikor a bolgárok egyik törzse azután a VII. században az Al-Dunához nyomult, ott magát az égi hadat (éjszaki fényt) többé nem láthatta, de igenis látta ott is a Hadakúútját, s ehhez kapcsolva fönntartotta a régi mythos emlékét. Gyulai Pál igen helyesen jegyezte meg egyszer, hogy „semmiféle monda nem terjedhet el, ha nem köti magát valamely élő emlékhöz, bármely csekély legyen is az.”¹⁵⁹ Ez az élő emlék itt megvolt: éjszakánként a fejük felett ködlött az égen a Hadak útja. Ha a gyermek kérdezte apját, mi légyen az: az apa elmondta neki, amit ő is az apjától hallott egykor, így szállott nemzedékről nemzedékre, előbb a bolgárok, később a velük összeolvadt székelyek között is. Ez is egyik olyan eleme tehát hunmondánknak, amely bolgár eredetre mutat.

Azokkal szemben, akik a Csaba-írét és a Hadak-útját, — az itt mondottakat nem véve tekintetbe — nem tartották olyan ősi mondarészeknek, melyek a magyar hunmonda törzséhez tartoztak, hanem tévesen későbbi toldalékoknak, tudós tákolásoknak tekintették őket, — azokkal szemben itt még egy bizonyító körülményt hozunk föl. Ez pedig a következő: A sebforrasztó fű. épen úgy, mint az égi hadmenet, a hunmondában Csaba alakjához van kapcsolva, a Csaba monda része mind a kettő. Már pedig a magyar Hunkrónikának, tehát a h i v a t a o s k ö n y v h u n m o n d á n a k főalakja, középpontja Attila volt, nem Csaba. Attilát már a hunok bejövetelénél a vezérek között szerepeltette a krónika, a hunok további története egészen az utolsó fejezetig nem más, mint Attila története; vele szemben Csaba csak az utolsó fejezetben merül föl, ott is halovány árnyék marad Attila színes, élő alakja után. Ha tehát valaki mon-

¹⁵⁸ V. ö. Reclus: i. h.

¹⁵⁹ Budapesti Szemle, 1881. 340. 1.

dákat akart volna utólag összeszerkeszteni: a természetes és valós színű eljárás az lett volna, hogy azokat Attila alakjához kapcsolja, az új mondai vonásokkal is a nagy királynak emlékét ékesítse. Híszén még a népmondában is azt látjuk: a kisebb mondai hősök lassan a háttérbe süllyednek, kiváló tetteiket pedig a monda a nagyobb hősökre ruházza.¹⁶⁰ Ezzel szemben azt látjuk: mindezek a mondák Csaba alakjához fűződnek, nem Attilához. Ennek csak egy magyarázata van, az, hogy ezek szükségképen Csabához kapcsolódó őshagyományok, nem későbbi képződmények. Ha pedig valak mindezek dacára kételkednék abban, hogy a Csaba ne vével kapcsolatosan fennmaradt monda a gyógyító füről, és a másvilágból való visszatérésről népies alappal bír, nem pedig irodalmi eredetű: azzal szemben rá kell mutatnunk arra, hogy a későbbi, immár keresztény idők magyar hőszaról, Szent László királyról teljesen hasonló mondák éltek, kétséget kizárólag népmondák. Frankovith Gergely 1588-ban kiadott orvosi könyvében¹⁶¹ a Gentiánát Zent Lazlo kirali fi vének gyökere néven említi, a név azután egészen át talánosan elfogadott neve a keresztünek. A mondat Podhraczký József közli Maholany Ignátnak 1687-ből származó följegyzése alapján: Szent László a dögvész idején kilövi nyilát, s amely füvet az talál, azzal meggyógyítja népét.¹⁶² Amikor pedig a székelyek a tatárokkal hadakoznak, — mint a dubniczi krónika elmondja az 1345-dik esztendőhöz, — Szent László jelenik meg segítségükre, magas lovon, hatalmas vitéz, fején arany koronával, kezében csatabárdjával, feje fölött a Boldogságos Szűzzel. Íme, a pogány mondai elemei fölmerülnek egy későbbi keresztény legendában is, és pedig ami nagyon figyelemre méltó: ismét a székelyekkel kapcsolatban. Ha ezt összevetjük azzal, hogy, mint fentebb mondottuk, az erdélyi székely telepítés valószínűleg Szent László műve, aki egyszersmind Erdély védőszentje is, akkor könnyen megérthetjük, hogyan mentek át a monda egyes motívumai a lassan feledésbe merülő régi hősről az újra, amire különben a mondák történetében számtalan analógiát mutathatunk föl.¹⁶⁸ Mindennek szükségképeni következménye az, hogy megvizsgáljuk Csaba királyfi mondai alakját és igyekezzünk alakjának kialakulását megvilágítani.

¹⁶⁰ Így ruházta a Hartungok sárkányölését a későbbi német monda Siegnudra, majd Siegfriedre, sőt talán Dieirichre is. Y. ö. Brainier i. m. 32-46. lap.

¹⁶¹ Hasznos és fölötte szükséges könyv, az Isten fiainak és ötlet félő híveknek lelki vigasztala sokra és testi épöletökre". Az egyetlen példány a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van. 19. 1.

¹⁶² Podhraczký József: Szent László királynak és viselt dolgainak története. Buda, 1836. 82. 1.

¹⁶³ Leghíresebb ilyen motívum-eltolódás Signrdr-Siegfried sárkányölése, amely, mint, a Beowulfból tudjuk, eredetileg Siegmund hőstette volt. Egyéb-ként a fentebb mondottakat v. ö. még Ipolyi i. m. 160. és 253. 1., valamint Zlinszky Aladár néhány rokon eszméjével, Írod. Tört. Köz., 1901. 421. 1.

Csaba királyfi.

A Csaba-monda volt eddig a hunmondának az a pontja, ahol a különböző kutatók nézetei a legerősebben ütköztek össze egymással. Ez érthető is. A Csaba-monda a Hunkrónika záróköve, általa, van összekapcsolva a hunok és magyarok története, rajta alapú a hun-magyar azonosság hite. Azonkívül úgy látszik, hogy az idáig tudós kölcsönzésekből, Duna-melléki helyi mondákból és a Nibelung- meg a Dietrich-mondák egyes szálaiból összeszót Hunkrónika itt specialis magyar hagyományokkal van megtoldva. így természetesen, hogy e mellett a kérdéskomplexum mellett senki sem haladhatott el szó nélkül, aki a magyarok eredetéről, a hunmondáról, a krónikákról, a hunok és magyarok vélt vagy tagadott rokonságáról írt. De a legtöbben beérték egy-két odavetett mondattal, egy-egy szellemes ötlettel és elintézték a kérdést azzal, hogy itt különleges magyar szempontból továbbképzett hagyományokkal állunk szemben, melyek eredete azonban homályba vész és többé tisztán meg nem állapítható.¹⁸⁴

Eddigélé három rendszeres komoly kísérlet volt a Csaba-monda megmagyarázására: Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula és Bleyer Jakab kísérletei. Sebestyén elméletét már említettük: ő a Görögországban időző fiatal Theodorich (Dietrich) és egy Regino által említett Iring nevű avar fejedelem összetételéből akarja Csaba alakját és mondatját levezetni.¹⁸⁵ A különben igen ötletes elmélet már mesterkéeltsége miatt is valószínűtlennek látszott, teljes bukását azonban az okozta, hogy Bleyer kimutatta, hogy az az Iring nevű avar fejedelem Reginónál tévedésből szerepel a Elring (gyűrű) helyett, a valóságban pedig soha sem Jézett.¹⁸⁶

Riedl Frigyes hunmonda-elméletében a Csaba-mondával szemben a legnagyobb fokú szkepszissel viseltetett¹⁸⁷ Szerinte az Anonymusnál előforduló „Sobamogera” nem Csaba-magyarja, hanem csábamagyar (ostoba magyar), s így a krónika Csabájával (az Attila fiú¹val) nincs köze. A krónikás által adott közmondás: „Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból”, szerinte ezt jelenti: „Akkor térj meg, mikor az ostoba- (csába) magyarok visszajönnek Görögországból.”¹⁸⁸ Ami végül a hun királyfit illeti: a Hunkrónika szerzője az Aba nemzetségnek a családfáját Attilára akarta visszavinni, így, (mivel Attila uralmát nagyon későre, az avarkorba tette) az Abák ősei:

¹⁸⁴ A kérdés irodalmát és történetét vázlatosan adja Bleyer i. m. 128-136. lap.

¹⁸⁵ Sebestyén i. m. 494. és 549—ÖÖ3. lap.

¹⁸⁶ Bleyer i. m. 130—131. lap.

¹⁸⁷ Budapesti Szemle, XXVII. 321. l., és a Gragger Róbert által szerkésztett „Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről” 1912. 7. l.

Ed és Edumen, meg Attila közé interpolált egy fictiv őst, egy pusztá nevet: Csabát. Monda az soha nem volt, csak a krónikás férceimé-nye tengődött másolatról másolatra. Ez Riedl idevágó nézeteinek lényege.

Riedl elmélete kétségtelenül alapos elintézése lenne a problémának, mert, ha elfogadnák, az azt jelentené, hogy voltaképen nincs is probléma. Hunfalvy Pál nagyfokú szkepszissel tekintett a magyar krónikákra általában, ezt a szkepszist vitte át Riedl, — nem is egészen ok nélkül, — a Hunkrónikára. Kétségtelen, — Petz Gedeon óta, — hogy a Hunkrónika legnagyobb része különféle kölcsönzésekből áll, melyek közé csak elvétve szövődött be egy-egy igaz mondai szál; így Riedlnek első, Petzet megelőző értekezése igazolódott. Riedl maga is elismeri azonban, második értekezésében, hogy Detre szerepe a Hunkrónikában népies hagyomány töredékeken alapúhat, lehetők tartja, hogy Detre, még ha nem is mint mondai hős, de mint csodálatos mesekirály, még Oláh Miklós idején is élt a nép ajkán. Különös, hogy Csaba szintén mesés alakjával szemben nem ilyen engedékeny Riedl. Mi azonban nem tehetjük magunkévá a nézeteit több okból. Először: az Anonymus által említett „Sóbamogera” nép, (mely szerinte, t. i. Anonymus szerint, Zuárd honfoglaláskori vezér seregéből maradt valahol a Balkán-félszigeten), kétséges, hogy valóban „csábasmagyart” (ostobát) jelent-e, de ha igen, úgy még kétségesebb, hogy ennek a Zuárd népéről szóló törtérianak valami köze van akár az Attila fia gyanánt szereplő Csabához (a krónikában), akár a székely szólásmódban emlegetett Csabához, kiről a krónika így ír: „A székelyek különben úgy tartották, hogy Csaba Görögországban veszett. Ezért a nép közönségesen mindmáigian azt mondja az eltávozonak: „Akkor térj meg, mikor Csaba Gő»rögországból.” Másodsor: Riedlnek kétségtelen igaza van abban, hogy Csaba beiktatása az Abák genealógiájába nem mondán, hanem krónikás férceleményen alapú, de ezt nem úgy értjük, hogy Csaba az Abák mondai őse volt eredetileg, és a krónikás csak Attila fiává tette; ellenkezőleg: Csaba Attilához tartozott és csak a krónikás tette az Abák ősvé. Ezt pedig a következő megfontolás alapján mondjuk: ahol a krónikás csak egyszerűen őseket akar interpolálni, ott ugyan nem fáj attól a feje, hogy azoknak a történetét is eh mondja, nyugodt lelkiismerettel hamisítja a nevek szédületes tömegét Noéti Almosig, hogy az Árpádok családfáját megcsinálja¹⁶⁸. Az Abák miatt sem fáradt volna a komplikált Csaba-história kieszelésével. Ez arra vall (már a krónika alapján), hogy Csaba és története már valamiféle alakban a krónikás számára adva volt. Itt tehát nem Csabát koholták egy már advalevő genealógia betetőzésére, hanem ellenkezőleg: a már advalevő Csabához hozzá koholták az egész ge-

¹⁶⁹ Pl.: Képes Krónika, 11.

neológiát.¹⁶⁹ Hogy Csaba alakja adva volt, arra mutat az is, hogy Csabával kapcsolatban a Hunkrónikától egészen független mondák, mint a Csaba-íre és a Hadak-útja is fönmaradtak, mint föntebb már láttuk. Ellenben kizárólag a genealógia kedvéért toldották az elbeszélésbe Csaba ismeretlen anyja helyett a tudós kölcsönzésből eredő Honoriát. „Honorius görög császár lányát”, valószínűleg azzal a célzattal, hogy ezáltal majd könnyen meg lehessen magyarázni a közmondásban emlegetett Görögországot; szintúgy az Abák genealógiája révén került belé az elbeszélésbe, hogy Csaba nem hun (= magyar) hanem kharezmin törzsből házasodott. Ennek oka nyilván a következő: az Abák a palóc = kabar törzsből származtak. Annak még meg volt az emléke a krónika szerkesztése korában, hogy az Aba nemzetség ősei egy idegen népcsoporttal jöttek be, mely a honfoglalás előtt Scythiában csatlakozott a magyarhoz. De a hun (= magyar, t. i. a krónikás szerint), Csabától nem lehetett volna az idegen népfajt leszármaztatni. Amikor tehát Csabát, a mondabeli Attila-fiút az Aba-nemzetség őseinek, Ednek és Edumennek apjává tette a krónika, egyidejűleg az idegen népet úgy magyarázta, hogy „Edumen, mikor a magyarok másodszor visszatértek Pannóniába, atyjának és anyjának nagy rokonságával költözött vissza, mert anyja a kharezmin népből származott.” így az idegen kozárkabar-nép, mint anyai rokonság lett az Abák nyakába varrva. így magyarok is maradtak, (ezért van hangsúlyozva a krónikában, hogy Csaba Attila törvényes fia) meg az idegen eredet is meg van magyarázva. Az asszony azért lett épen kharezmin, mert a XIII. század elején a khovarezmiai a mongolok elleni hősi harcaik által igen népszerűek lettek Európában.¹⁷⁰ Különben is a kazárokról a krónikás már nem tudott. így különválasztva a genealógia kedvéért betoldott elemet a mondától, nyugodtan kereshetjük majd a mondai elemek származását. De előbb még egyszer visszatérve Riedl elméletére, meg kell állapítanunk, hogy túlzásai dacára szükséges volt, hogy ez a gondolatkör egyszer fölmerüljön, mert csak ez vezethetett oda, hogy nyilvánvalóvá tegye, mennyire szükséges elválasztanunk a monda tiszta búzáját a genealógia kedvéért közeelegyített tudós feredmények konkolyától.¹⁷¹

A germanisták részéről Bleyer Jakab próbálkozott meg a Csaba-

¹⁶⁹ Hogy Csaba eredetileg nem az Aba-ház őse volt, az kitetszik az Anonymusból is, aki Edét és Edument szintén jól ismeri, mint a magyarokhoz csatlakozó kun vezéréket, de arról nem tud, hogy ezek Attila unokái, Csaba fial volnának.

¹⁷⁰ L. Marczali: A magyar történet kútfoi az Árpádok korában, 70. 1.

¹⁷¹ Legújabbban, mikor már értekezésem készen volt, megjelent Király György cikke (A magyar hun-monda, Nyugat, 1921. május 1. 645-658. lap.), majd pedig Fehér Géza cikke (Die Petschenegen und die ungarischen Hunnensagen.), Körösi Csorna Archivum, I. köt. 2. sz. 123-140. 1. Ezekre észrevételeimet a mondottak folytán csak értekezésem végén tehetem meg.

monda magyarázatával.¹⁷² Ő először nagyon helyesen rámutat, hogy a mondai (= hunkrónikai) Csaba szerepére nézve azonos a történclem Irnákjával,¹⁷³ azután azonban beléesik abba a különben épen philologusoknál gyakori hibába, hogy egyetlen egy alapelvből mindent meg akar magyarázni, azt is, ami azzal nem magyarázható. Bleyer is, miután előbb Detre, Kriemhild és főleg Aladár alakját a germán hagyományok alapján sikeresen megvilágította, végül Csa-hát is a germán hagyományokból akarja levezetni. Ezért azonosítja Attilának azzal a fiával, akit az Eddában és a Thidrekssagábn Erprsnek, a Biterolíban Erpfc-nek, a Rabenschlachtban pedig S c h a r p f e-nak neveznek. Ennek a névnek rekonstruált keleti germán alakja S c a r p a lenne, s Bleyer úgy gyantítja, „hogy Csaba neve a magyar szájhagyományban S c a r p á-ból származott, egy túlán már meglevő magyar személynév hatása alatt.” így meghatározva Csaba alakját, Bleyer így folytatja: „A Hunkrónikának Csabáról szóló elbeszéléséből a következőt tartom pannóniai monda-kincsnek, melyet a magyarok mai hazájokba való költözésük után vettek át: Csabát, Etelének egy görög császárlánytól származott fiát, a hunok atyjának utódává választották, vele szemben azonban fellép Aladár, legyőzi őt a második ütközetben, és keletre, Görögországba úzi. A Csaba visszatérésébe tett hit is valószínűleg még a pannóniai mondából való.” Bleyernek ebben az elméletében első pillanatra szemet szúr az, hogy igen bonyolódott, amellet azonban semmit sem magyaráz meg, sőt ellentétben van a megadott adatokkal. Mindenek előtt tudnivaló, hogy E r p r-t vagy E r p f e-t csak az egyetlen Rabenschlacht nevezi S c h a r p f e s n a k, de a Csaba név még S c h a r p f e -ből, illetőleg S c a r p a-ból sem származtatható le akadály nélkül; maga Bleyer is kénytelen fölvenni, hogy a változás egy már meglevő magyar személynév hatása alatt következett be. A tárgyi kapcsolat még gyengébb lábön áll, mint a névi. Erpr az Eddában testvérel (Eitill) együtt, mint kis gyermek áldozatul esik Gudhrun bosszújának, ki saját gyermekeit tálalja föl Atlinak (Attila.) A Rabenschlacht S c h a r p f e -ja pedig épen úgy, mint a Thidrekssaga Erpr-je, mint serdülő ifjú, elkíséri Dietrichet az Ernnenrieh elleni hadjáratba, s ott elkalandozva a seregtől, öccsével együtt elesik Witege kezétől, még Attila életében. Mindez semmi közösséget nem mutat föl Csaba alakjával. A görög császárlányt, (Honoríát) Bleyer mondai alaknak tartja, ki a történeti Krekának (Irnák anyjának) lett helyettesítője a mondában. Ez lehetetlen. Honoria, (Valentinianus császár nővére) igaz ugyan, hogy jegygyűrűt küldött Attilának politikai okokból, hogy a hun királyt testvére, a császár ellen fölhasználja. Ezt az alkalmat viszont Attila arra használta föl, hogy a római udvartól a hercegnő elküldését és hozományul a nyugatrómai

¹⁷² Bleyer i. m. 131-135. lap.

¹⁷³ Priskosnál: É r n á k h vagy É r n á s z.

birodalom felét követelte. Az egész azonban nem jutott tovább diplomatiái tárgyalásoknál, s így lehetetlen, hogy Honoria népmondai alakká vált volna, mint Bleyer hiszi, Honoriát a krónika írója átvette Jordanesnek valamely átirójától és Csaba anyjává tette a görög császár lányt, hogy ez által könnyebben megmagyarázhassa a közszájon forgó mondást: akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból. Végül Bleyer fölteszi, hogy a Csaba visszatérésének hite, (mely Imákra vonatkozólag már a hunoknál megvolt) a pannóniai mondából került a krónikába. Erről szó sem lehet, a krónika maga megmondja, hogy ez a közmondás nem Pannoniában, hanem az erdélyi székelyeknél dívik. Különbözik is, abból, hogy a hunoknak Priskos korában volt egy jóslatuk, mely szerint az Attila halála után elbukó hun uralmat fia (írának) fogja újra föltámasztani, legföljebb az következik, hogy a hunok várták ennek az Attila fiúnak visszajövetelét, ellenben a pannóniai germán törzseknek, melyek a hun birodalmat tönkretették, aligha lehetett népszerű olyan mondájuk, mely újra az Attila utódok uralmát helyezte kilátásba. Nem is szólunk arról, hogy — ha Bleyer hypothézisét elfogadjuk, — föl kellene tennünk, hogy ez a speciális hun monda azután túlélte Pannoniában a germánt, az avart és még a szlávnál is gyökeret kellett volna vernie annyira, hogy attól a magyar átvehesse, és az ország túlsó szélén, Erdélyben lakó székelyeknél közkeletűvé tegye. Mindezeket tekintetbe véve, ki kell mondanunk: „nyilvánvaló, hogy azok a feltevések, melyeket eddig Csaba nevére és személyére vonatkozólag felállítottak, vajmi kevésbé alkalmasak arra, hogy a Csaba-monda kérdésének megoldását előbbre vigyék”.¹⁷¹

Hogy a Csaba-monda eredetével és jelentőségével tisztába jöjünk, először össze kell foglalnunk a különböző forrásokban ránk maradt monda-töredékeket. Ezek közül legrövidebben végezhetünk az Anonymus már említett helyével.¹⁷⁵ Ez elmondja, hogy Zuárd és Kadusa vezérek (a honfoglalás idején) a Dunán átkelve a bolgárok és macedónok földjét pusztítják, Wacil kapuján túlmenve Filep király várát elfoglalják s az egész földet Durazzó (Durasu) városától a rác földig hatalmuk alatt tartják. És Zuárd azon a földön vön magának nőt, és azon nép, melyet most *Sobamogérának* neveznek, Zuárd vezér halálával Görögországban maradt, és azért nevezték a görögök szerint *sobának*, azaz *ostobának*, mivel ura halála után sem kívánczozott visszatérni hazájába.¹⁷⁸ A névtelen jegyzőnek ez a helye állítólag összefügg a Csaba-mondával, de hogy hogyan, az a kérdések kérdése. Aki csak belefogott e kérdés megfejtésébe,

¹⁷⁴ Bleyer szavai; i .m. 131. l., ő természetesen csak az őt megelőző kutatókról mondja.

¹⁷⁵ XLV. e.

¹⁷⁶ Et ideo dictus est soba secundum grecos, id est stultus populus, quia.. Biortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.

kénytelen volt a föltevések egész sorát állítani föl, aránytalanul csekély eredménnyel.¹⁷⁷ A mi nézetünk erről az, hogy az Anonymus itt etymológiát ad, nem pedig mondát, ez az etymologia pedig a Csaba monda megfejtésében nem nyújthat támasztó pontot.¹⁷⁸ Ha azonban mindenáron ki akarunk belőle valamit hüvelyezni, úgy az nem lehet más, mint az, hogy az Anonymus azt a népet, amelynek szerinte valami köze van Csabához, a Balkán-félszigetre, még pedig éppen a bolgárok földjére teszi, (az Alduna és Philippopolis közé,) tehát ez az adat is homályosan utal a Hunmonda egyes részeinek, nevezetesen a Csaba-mondának bolgár eredetére. Sokkal fontosabb ennél azonban az Anonymusnál az, hogy ő, noha Edről és Edumenről, az Abák őseiről sokszor beszél, soha nem kapcsolja össze őket Attilával, soha nem teszi atyjukká Csabát. Ez arra vall, hogy a Csaba-mondában nem kell sem kazár-kabar emléket, sem az Aba-ház családi mondáját keresnünk: Csaba, mint az Aba-nemzetség őse, csak a Hunkrónika szerkesztőjének köszönhető.

Ha viszont ezeketán megnézzük a Hunkrónika szövegét, azt látjuk, hogy ott elég sokat olvashatunk Csabáról, de sok olyannal vegyesen, aminek eredetileg semmi köze hozzá nem volt. Tudnunk kell, hogy a Hunkrónikás végül ebben a fejezetben¹⁷⁹ megszabadítja magát az írott külföldi források nyűgétől és eredeti kezd lenni, ami azt jelenti, hogy fölhasználja a mondákat, még pedig rövidesen özszekeveri a Dietrich-mondát, a burgund-mondát, (Kriemhild,) és a Csaba-mondát. Ami a két előzőt illeti, a szájak szétbogozásán főleg Bleyer fáradozott, igen szép eredménnyel.¹⁸⁰ Ha a Csaba-mondát magában akarjuk látni, úgy el kell hagynunk a krónikából a már említett tudós kölcsönvételt, Honorius görög császár leányáról, el kell hagynunk Ed és Edumén leszármazását, mint betoldást és végül el kell távolítanunk onnan a germán eredetű Dietrich- és Kriemhild-Aladárímondák oda beszótt, de az eredeti Csaba-mondához nem tartozó szálait.

Mindezt elvégezvén, a Csaba-monda a krónika alapján a követe kező marad: Csaba (Attila kisebbik fia,¹⁸¹) atyja halála után a hunok királya lesz, azonban véres csaták után birodalma és népe elpusztul, csak egy kis töredéke marad meg. Maga Csaba tizenötezer vitézével elment, elbujdosott „Görögországba” vagy „atyjafiaihoz

¹⁷⁷ Különösen Nagy Géza: Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez., 1886. 130. i. és Sebestyén i. m. 523—527. lap.

¹⁷⁸ Hasonlóképen vélekedik Bleyer is. I. m. 129. lap.

¹⁷⁹ Kézainál Mátyás Flórián beosztása szerint a 15. c.

¹⁸⁰ Bleyer i. m.

¹⁸¹ Bleyer szerint (i. m. 132. l.) Csaba a magyar mondában minden valószínűség szerint az idősebbik fiú, de Clusius a Csaba-írével kapcsolatban határozottan filiuss minor-nak mondja, Ciusius pedig, mint főntebb rámutattunk, Beythe révén a nép-mondát jegyezte föl. Különben ez is mutatja a népi eredetet, a nép-mesében mindig a kisebbik fiú az, akinek minden sikerül.

Scythiába”, ahonnan a nép, noha a XIII. században már bizonyos kételkedéssel, visszavárta, hogy a hunok ellenségein bosszút álljon. Ehhez még, mint láttuk, más feljegyzések alapján hozzácsatolható, hogy az a tizenötezer vitéz, aki Csabával együtt elbujdosott, előbb csatákban súlyosan megsebesült és csak a csodálatos sebforrasztó fű által gyógyult meg, továbbá, hogy Csaba várt visszatérése a írmda egy változata szerint egyszer már tényleg megtörtént: halott vitézeivel a Hadak-útján tért vissza népének maradékait az ellenségtől megvédeni.

Ez az mindössze, ami a Csaba-mondából, annak igazán m o n d a i részéből ránk maradt. A továbbiakban feladatunk csakis az lehet, hogy megállapítsuk, micsoda monda-típussal van itt dolgunk, s ha ezt megtettük, megvizsgáljuk, hogyan fejlődhetett az ki nálunk. Első kérdés tehát az, vannak-e más népeknél is ilyen mondák eltűnt ősről, akiket azonban a közhiedelem vár, hogy visszatérnek. Erre a kérdésre igennel válaszolhatunk. A mongolok között mindmáig el van terjedve az a hit, hogy Dsingizkhán halála előtt megígérte, hogy 8-10 évszázad multán újra megjelenik a földön, s a mong lokat fölszabadítja a khinaiak uralma alól.¹⁸³ Persiában, de általában az egész síita felekezetű mohammedanismus területén ennek a monda« típusnak egy rendkívül jellegzetes válfaja fejlődött ki: a rejtőző' imámok tana.¹⁸⁴ A próféta negyedik utódjának, Alinak leszármazottjai az imámok, akiknek sorából a tizenkettedik eltűnt, elevenen égbe ragdatott, de az idők végén eljő újra, hogy a világot az igazságtalanságtól megszabadítsa, a béke és igazság birodalmát felállítsa. „Ez az úgynevezett rejtőző I m á m, aki eltűnése óta is tovább él s akinek majdani feltűnését a hívő síita minden nap várja.” A síiták sok felekezetre oszlanak, aszerint, hogy Ali hányadik leszármazottját tartják ennek a rejtőző Imámnak; vannak, akik az ötödik, hetedik stb. Ali-utódot tartják a ma is élő és visszatérő Imámnak. Vanak, akik azt hiszik, hogy maga Ali él tovább és ő lesz majd az, aki visszatér.¹⁸¹ Ez a hit annyira ment, hogy egy időben a régi Babylon helyén egy barlang előtt, melyből a Mahdi, a visszatérő Imám el"lépését várták, jámbor hívők sok időn át naponta egy felkantározott lovat tartottak készen a számára.¹⁸⁵ Goldziher szerint valószínű, hogy ennek a hitnek kialakulásánál zsidó és keresztény messiási képzetek is közrejátszottak. De azt látjuk, hogy hasonló mondájuk volt, még Amerika fölfedezése előtt a rhexicói aztékoknak is, pedig az nem keletkezhetett sem zsidó, sem keresztény befolyás alatt.

¹⁸² Goldziher Ignác: Előadások az Iszlámról, 1912. 228. lap.

¹⁸³ L. Goldziher i. m. különösen 225-234. l., ahol sok más kisebb hasonló arab, kaukázusi és abessziniai monda is föl van sorolva, lásd még u. o. 249. és 372. lap.

¹⁸⁴ Goldziher i. m. 366. l. 79. jegyzet.

¹⁸⁵ Goldziher: Az Iszlám, Nagy Képes Világtörténet, IV. 076. lap.

Castilloi Diaz Bernai,¹⁸⁶ ki Fernando Cortez katonája volt, írja, hogy mikor Cortez találkozott az aztékok uralkodójával, Montezumával, az elmondta neki, hogy isteni őse, Kveczalkoátlt kelet felé ment el, de ők mindig tudták és hitték, hogy Kveczalkoátl utódai még viesza fognak térni és akkor azok fognak az azték népen uralkodni. Azért is adta át szinte ellenállás nélkül az uralmat Corteznek, mert azt hitte, hogy a spanyol király, Kveczaikoátl utóda, az ő igazi ura. Európa indogermán népeinél az ilyen elrejtőzött, de valaha még visszatérő mondai hősök egész sorát találjuk. Az ír népies tradíció szerint Finn, Oscar, Keclta és Oisin (Ossián) még élnek elbűvölve egy barlangban, ahonnan azonban egykor vissza fognak térni.¹⁸⁷ A Jvelia britteknél Arthur király, miután a harcban halálosan megsebesült, — Galfred krónikája szerint — A vallon szigetére megy, hogy ott keresse sebeinek gyógyulását.¹⁸⁸ Későbbi elbeszélés már nagyon kiszínezi távozását: tündérmők jönnek érte bárkán, úgy viszik siratva magokkal az ő országukba, hol a király, mint utolsó hívének, Bediverenek mondja, súlyos sebeinek gyógyulását reméli.¹⁸⁹ De a nép nem hiszi, hogy valóban meghalt, az a hír terjed el, hogy valahol, messze idegenben él és vissza fog jönni. Egy laoni pap 1113-ban Anglia délnyugati részében utazván, följegyezte, hogy szolgájának kellemetlensége támadt, mert kétségbe vonta, amit egy benszülőtt mesélt: hogy Arthur király még él.¹⁹⁰ Később elterjedt az a hír, hogy megtalálták Arthur király sírját, de azon a fölirat megígéri Arthur visszajövetelét.¹⁹¹ Ép így a bretonok még a XII. században is azt hitték, hogy Graciant, az V. századi Graalant-Mor nevű félig mythikus hős, még él a tündérek országában.¹⁹² A germán hős? monda szerint Dietrich sem halt meg: élete végén kísérteties lován Románia pusztáiba lovagolt, hol sárkányokkal küzd egészen a világ végéig.¹⁹³ Más változat szerint egy törpe jö érte és így szól hozzá: „Jöjj velem, a te országod nem ebben a világban van többé.” Ő vele

¹⁸⁶ Castilloi Diaz Bernai: Mexiko fölfedezése és meghódítása, Budapest: 1878. 7G., 77. 1. Y. ö. Marczali: A reformáció kora (Xa»v Képes Yilágtörtéte: VII.) 402. lap.

¹⁸⁷ T. W. Rolleston: Myths of Legends of the Celtique „Race. London. 1911. 308. lap. Erre az adatra Schmidt József professzor úr hívta. föl a figyelmemet.

¹⁸⁸ Lik XL c. TF. . . . Sed et inclvtus ilie vex Artunis letalis er vulneratus est, qui illim ad sananda vuhiora. sua in iisukun Avallonis advectus.

¹⁸⁹ Malory: Morte d'Arthur XXI. könyv. V—VI. fejezet. Hasonlóképen végződhetett a Tristán-monda is eredeti szerkesztésében, ha ugyan Golthernek igaza van. (Golther: Tristan u. Isolde. 1967. 18. lap. V. ö. azonban L. Schreoder: Die Vollendung des arischen Mysteriums in Bayreuth), 214-238. lajr.

¹⁹⁰ Windisch: Das keltische Britannien, 114. és 259. lap.

¹⁹¹ „Hic jacet, Arthurus Rex quondam Eexque futurus”. Malory XX. i. konvv, ML fejezet,

¹⁹² AY. Hertz: Marie de France, 204. lap.

¹⁹³ Etzels Hofhaltung, 132 versszak: „mit wannen mus er streiden, pi-uns der jungstag wont pei”. V. ö. Freisinn Otto: Chronica, V. 3.

ment, és azóta senki sem tudja, hová lett, életben van-e még, vagy; már meghalt.¹⁹⁴ Állítólag a néphit szerint Siegfried sem halt meg, hanem élve ült wormsí sírjának óriási kőlapja alatt. 1488-ban III. Frigyes császár fel is nyitatta a sírt, hogy meggyőződést szerezzen, mi az igazság; természetesen nem talált semmit.¹⁹⁵

Egész sor változata van annak a mondának, hogy Nagy Károly császár,¹⁹⁶ Barbarossa Frigyes, vagy II. Frigyes császár¹⁹⁷ valamelyik német hegyben alussza álmát országnagyjaival és lovagjaival együtt és várja az időt, mikor újra visszatérhet a világra, hogy nagy dolgokat műveljen. Majd, ha a hollók nem szállongnak többé a hegy körüli, ha a császár szakála háromszor körüléri már az asztalt, akkor kijő a hegyből. A paizsát egy száraz fára akasztja és arra kizöldül a fa. Akkor azután jobb idők jönnek. De a monda egyes változataiból kitetszik, hogy a császárnak ez a visszatérése nem előbb, hanem csak az utolsó Ítélet napja előtt, az idők végén következik majd be.

A finnugor népeknél sem ismeretlen ez a monda-típus. A Kale? vala ötvenedik runójának végén a nagy varázsló, Väjnämöjnen megváltik népétől, rézhájóba ül és elmegy „fölibe az anyaföldnek, alsajára az egeknek”. Ott marad azután csolnakostúl. De megjósolja, hogy lesz még idő, mikor a nép majd várja őt vissza, hogy elkészítse az új Szampót, elindítsa az égen újra a napot és a holdat, majd ha nem lesz többé a világon sem hold, sem napfény.¹¹⁸ A Kalevala alapszövegében levő ezen elbeszélésen kívül azonban vannak a Kalevalának változatai, melyek szerint Väjnämöjnen a Manalába, (a Halál országába) vagy a rég meghalt Antero Vipunenhez tett úton veszett el. Azonban ezekben a változatokban is meg van említve, hogy az elveszett Väjnämöjnen meg visszalő, „múlott a világ vég bekövetkezik.”¹⁹⁹

Mindezekből a hasonló mondákból néhány következtetést vonhatunk le. Mindenekelőtt látjuk, hogy a mondákban ezek az eltűnt hősök, bármennyire is hangsúlyozza róluk a monda, hogy még élnek: mégis maga a monda szerint már nem a valóságos életet élik, hanem valamely nehezen hozzáférhető, a közönséges ember számára meg nem közelíthető vagy messzeeső helyen élnek, mondhatnók, a halál országában. Hogy az eltűnés a mondában = meghalás, kétségtelen, így tűnik el a zsidóknál Mózes,²⁰⁰ az irániaknál Kaj-

¹⁹⁴ A Heldenbuch 1509-iki kiadásának függelékében, 212. lap.

¹⁹⁵ Thierry: Attila-mondák, 54. lap.

¹⁹⁶ Grimm: i. m. 22., 28. sz. a.

¹⁹⁷ Grimm i. m. 23., 296., 297., 494. sz. a.

¹⁹⁸ Kalevala L. 479—512. sor. Barna Ferdinánd fordítása, 319. 1.; Vikár Béla fordítása 351. 1.

¹⁹⁹ A Kalevala magyar fordításai ezeket a változatokat nem említik. Lásd Anton Schiefner: Kalevala (Georg Müller, München. 1914. Nachwort von Martin Buber), 464. L

²⁰⁰ Mózes, V. 34.

Kozru,²⁰¹ ez az értelme annak is, hogy Attila a Klage szerint nyomtalanul eltűnt.²⁰² A kazár khakánról is azt tartja Ibn Fadhlán, hogy ha meghal, a sírját egy folyó által teszik hozzáférhetetlenné, azután pedig azt mondják róla, hogy „bement a paradicsomba”, — paradicsomnak nevezik el ugyanis a sírját.²⁰³ Ezek a főntemlített, még visszajövendő hősök is rá szolgálnak, hogy a Halál országában éljenek, legtöbbször közülök a monda szerint is vagy véres harcok után, halalos sebekkel tűnnek el, vagy pedig akkora kort érnek el, hogy többé a földön már nem élhetnek. Még egy közös mondai sajátosságuk van: a visszatérésük, mintegy Messiáásszerűen, az idők végére van halasztva.

Most már a Csaba-mondát beállítva a hasonló és rokonjsszellemű mondák közé, az analógiákból azt látjuk, hogy Csaba is csak a túlvilágon, a Halál országában élt már. Erre mutat nemcsak az, hogy a monda változatában a várt visszajövetel az égi Hadak útján következik be, hanem az is, hogy vitézei a nagy csata után valamennyien sebesültek voltak és csak a sebforrasztó fű által gyógyultak meg. De épen a sebforrasztó fűvel kapcsolatban idézett mesékből láttuk, hogy a sebforrasztó fű csaknem mindig akkor kerül elő, mikor a meggyógyítandó vitéz már meghalt és darabokra van vágva; valószínű tehát, hogy a hun-mondában is Csaba nem csak sebesült vitézeit gyógyította meg a Csabadrével, hanem eredetileg, a monda szerint összekaszabolt, halott vitézeit támasztotta föl általa. A közmondásból: „Akkor jöjj vissza, mikor Csaba Görögországból” az látszik, hogy Csabát sem máról holnapra várták, hanem csak valamikor az idők végén, épen úgy, mint a főntemlített héroszokat. A XIII. század elején pedig már (talán a kereszténység hatása alatt?) nagy kételkedéssel tekintettek a mondára: az idők végén való visszatérésből soha n a p j á n lett. „Ezek a székelyek különben úgy hiszik, hogy Csaba Görögországban veszett,” — mondja a krónika. Ami a Görögországot illeti, a krónikás persze kész a magyar rázattal, hogy Csaba mért volt Görögországban. Anyja, Honorius görög császár leánya volt, így tehát nagyapjánál időzött. Csakhogy főntebb már láttuk, hogy Honorius a görög császárlány nem tartózkodott a mondához, csak a krónikás tudományához, ő fölhasználta, hogy a nép által a közmondásban emlegetett Görögországot megmagyarázza vele. Nekünk azonban az a véleményünk, hogy ez a Görögország a Csaba-mondában nem földrajzi meghatározás volt, hanem egyszerűen egy távoli meseország megjelölése, épen úgy, mintha a mai népmesében francia királyról, török császárról és ezeknek az országáról hallunk. A középkor fogyatékos földrajzi ismeretei mellett ez még sokkal valószínűbb, hiszen tudjuk, hogy a Scythia

²⁰¹ Szász K.: Világirodalom nagy eposzai, I. 283.

²⁰² Klage, 4524. sor. V. ö. Grimm: Deutsche Heldensage, 1867. 157. lap.

²⁰³ Magyar Honfoglalás Küttői, 218. 1.

fogalma sem volt sokkal határozottabb akkor a tanút emberek előtt: amely részét a szarmata pusztának nem ösmertek, azt Scythiának nevezték.¹⁰¹ Föltehető tehát, hogy viszont a barbároknál a mondásban említett Görögország szintén csak a messzefekvő, ismeretlen nagy országot jelentette: ugyanis a Pontus vidéki „seytha”, vagy akár az erdélyi székely is aligha tudott mást Görögországról, mint azt, hogy igen nagy föld és valahol a tengeren túl van a legnagyobb része, valahol a világ végén. Ez a Görögország a Csaba;közmondásban tehát olyan, mintha ma az Óperenciás tengert említené egy mese; „az Óperenciás tengeren is túl, az üveghegyeken is túl.” = Meseországban. Így Csabát is nem a XII-XIII. századi Görögországból várják (vagy nem várják már) vissza a székelyek, hanem a Mesék országából, a Halottak országából, a Túlvilágból, amint azt a Hadak-útjával kapcsolatos monda is bizonyítja.

Ezek után az a kérdés merül föl, hogyan jöhetett létre és hogy került belé a magyar hun-mondába ilyen alak, mint Csaba? Erre vonatkozólag az első nyomot Priskos Rhétor követ jelentésében találjuk. Ő *említi* Attilának Irnákh nevű fiát, s elmondja, hogy róla a hun birodalomban már Attila életében az a jóslat volt, hogy Attila halála után a hun birodalom, elpusztul, de ez a gyermek majd ismét föltámasztja. Hogy később ez a királyfi a hun törzsek egy részén tényleg uralkodott, Jordanesből tudjuk, láttuk azt is, hogy a bolgár királyok névsorának az élén egy Imik nevű király áll, akit mi, Marquart és Bury nyomán, már föntebb azonosítottunk a hun Irnákhkal, mondai szerepéc nézve pedig Csabával tartjuk azonosnak.²⁰⁵ A monda fejlődéséhez kétségtelenül a hunok között ismert jóslat adta meg az első lökést. Ez a jóslat kellett, hogy súlyban rendkívül nyerjen Attila halála után: ugyanis az első fele bekövetkezett, a hun birodalom elpusztult. A hun törzsek számára nem maradt más hátra, mint bízni a jóslat második felében: is: Irnákh föl fogja támasztani a hunok nagyságát. Ez Irnákh életében nem, követkpyptf be de, mint már utaltunk reá, Attila és Irnákh az idők múltán bizonyos tekintetben mythikus alakokká váltak, (erre mutat emberfölötti életkoruk úgy a bolgár királylajstrom, mint a magyar hagyományban (lásd föntebb, a „Dula és Belár” fejezetben), így Irnákh (Imik) ép oly visszatérő hőse, szabadító Mahdi-ja lett a hunsbolgár törzseknek, mint a fentebb említett mondai alakok más, hajdani nagyságukat elveszített népeknek. Erdélyben a bolgároknak a magyarokkal, illetőleg székelyekkel történt összeolvadása után aztán az Attila fia, a félig mythikus hun királyfi átkerült a

²⁰⁴ Gombocz Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány, Ny. R. XLV. 2-3. 130-131. lap.

²⁰⁵ Azt Bleyer is hangsúlyozta, hogy a Priskos-Jonlanes-főh: Irnákh és Csaba azonosak, csak hogy ő itt a pannóniai germán-szláv hagyományból akarta Csabát levezetni.

magyarsághoz és belékerült — Csaba néven — a krónikába, épen úgy, mint Dula és Belár.

Itt azonban még egy kérdés előtt állunk: meg kell fejtenünk, hogyan változott a név időközben Imákról Csabára? Erre vonatkozólag Marczali Henrik ezt írja: „A Csaba szó az összehasonlító nyelvészet törvényei szerint egy a finn Szampóval, a Kalevalában annyiszor megénekelt isteni kincssel. A Szampóból ered minden jólét és földi boldogság. Nem csoda, ha a magyar azóta mindig várja Csabát, a mentőt, aki a régi szép napokat visszavarázsolja.²⁰⁶ Megvallom, mikor először olvastam ezt a megoldási kísérletet, rendkívül idegenkedtem tőle. Szinnyi könyvében tényleg ki van mutatva, hogy az adott helyen a magyar *cs* hangnak a finnben *sz*, a *b* hangnak pedig *mp* felel meg, a dolog nyelvi része tehát kétségtelennek látszik,²⁰⁷ azonban a tárgyi nehézségek akkorák, hogy eleinte, hajlandó voltam arra a kényelmes álláspontra helyezkedni, hogy az egyezést egyszerűen csak véletlenségnek tekintsem, melyből semmi következtetést levonnunk nem szabad. A Szampóra vonatkozó további vizsgálódásaim azonban arról győztek meg, hogy a Marczali által adott megfejtés abban a keretben, melyet a monda típusáról megrajzoltam, nagyon is jól helyet foglalhat, annál inkább, mert más, jobb megoldással eddig még nem rendelkezünk.

A Szampó a ránk maradt kalevalai énekekben, mint malom lép föl, de nem mint közönséges malom, hanem, mint a népmesék mindentjárom malmoskája kimeríthetetlen bőségszaruhoz hasonló. Mikor Ilmarinen kovács összerója, vasköveket dob a kohóba, de mire az olvasztás munkája megtörtént, a kohóból már arany Szampót vesz ki.²⁰⁸ Mikor készen van: lisztmalom az egyik részen, sómalom a másikon, pénzmalom a harmadikon. Pohjola nagyasszonya egy rézhegyben őrizteti, kilenc zár alatt, s egész országa üszik a jólétben. (XXXVIII-XXXIX. runó.) De ezután a Szampó Väjnämöj-nennel lép kapcsolatba: az agg Väjnämöjnen vezet az expedíciót, s mely elragadja Pohjolától a Szampót és haza hozza Kaleva országába (XLII. runó.) Mikor Louhi, Északon nagyasszonya összetöri a Szampót, Väjnämöjnen az, aki darabjait összegyűjti, hogy így biztossítsa népének jövő boldogságát. (XLIII. runó.) Végül, mikor Väjnämöjnen eltávozik, kilátásba helyezi, hogy, ha majd újra visszahívják őt, akkor az ő visszajövele egybe lesz kapcsolva az új Szampó

²⁰⁶ Marczali Henrik: Magyarország tört., Műveltség könyvtára, 1911. 24. !.

²⁰⁷ Szinnyi József: Magyar nyelvhasznítás, 1905. 41. es 49. 1.

²⁰⁸ Egyenesen a Szampóval nem mondja a Kalevala, hogy az is aranyból van, de a Szampót megelőző olvadási formáknál mindig mondja: arany ív, arany hajó; arany _ üsző., arany eke; nyilván a Szampó is arany. X. runó. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy az újabb Kalevala-kutatás eredményei sajnos — hozzáférhetetlenek voltak számomra, a változatokat csak Schiefner már említett német fordításának jegyzeteiből ismerem.

elkészítésével is (L. r.) Láttuk fõntebb, hogy Vajnamõjnen az idõk végén, Mahdi-szerûen visszatérõ hõsök közé tartozik; most pedig látjuk, hogy az õ vissza jövedele össze van kapcsolva a Szampó visszajövetelével is.

A Szampó eredetileg — úgy látszik, — az életadó és megtermékenyítõ Nap szimbóluma volt. Mikor Louhi elragadja és egy hegybe zárja a Napot és a Holdat: Vajnamõjnen szerzi azokat vissza (XLVII, XLIX. runók.) Vajnamõjnen, mikor tengerre száll, hogy népét elhagyja, azt is megjövendõli, hogy akkor fog visszajõnni, mikor nem lesz többé sem Nap-, sem Holdfény, hogy akkor a Napot és Holdat újra az égére hozza (L. r.) Közvetve tehát ez is a Szampó visszajövetelére mutat.²⁰⁹

Minden arra mutat tehát, hogy a Szampót a finnek, (s azok a velõk rokon népek, kiknél a Szampó-képzet egyáltalán megvolt) épen úgy visszavárták, mint a fõntebb említett heroszokat. Ha a „Csaba” név nyelvi egyezése a „Szampó” névvel több, mint p u s z t a véletlenség, akkor föl kell tennünk, hogy az õsi magyar mythosban is ismeretes volt és hasonló szerepet játszott a Szampó, de eredeti jelentését hamar elveszítette és personificalódott. A personificatio úgy mehetett végbe, hogy a Szampó = Csaba személynévül is felhasználtott a nép-nél,²¹⁰ s végül átment, mint tulajdon név arra az alakra, aki a finn Vajnamõjnennek megfelelõen az idõk végén volt visszatérendõ, aki eredetileg csak elkészítõje, vagy újra elhozója lett volna a Szampónak. Így a finnugor eredetû magyarság az idõk végére bizonyos mesés Csabának a visszajövetelét várta a pogány korban, sõt még azután is, a mondaalakulás korában. Ugyanakkor az erdélyi bolgái' az idõk végére Irnákot, az Attila fiát várta vissza. A magyar és az erdélyi bolgár egybeolvadásánál e két alak is egybeolvadt, s az egybeolvadásnál a reálisabb írják maradt meg alapú, mint hun õs, Attila fia; a Csaba mesés, (Szampóból personificalódott) alakjából nem kapott mást, mint az általánosan ismert magyar nevet, s a visszatérésébe vetett hit megerõsödését. A történelmi mondahõs itt ép úgy a mythosi alak örökébe lépett, mint a német Kyffhäuser és Odenberg alvó és elrejtezett császárijai az eredetileg a hegyben lakó Wotan helyett kerültek a mondába.²¹¹ A dolgok ilyen állása mellett

²⁰⁹ V. ö. K aar le Krohn: Zur Kalevala frage Finnisch-ugrische Forschungen, Bd. I. Heft 3. 1901. 201. 1. és L. v. Schroeder: Die Wurzeln der Sage vom heiligen Gral. Wien, 1911. 29. 1.

²¹⁰ Hogy primitív népeknél személyek élettelen tárgyak nevét is viselhetik, épen nem lehetetlen; sok népnél a születés pillanatában véletlenül kimondott tárgy neve, vagy a véletlenül belépõ ember neve válik a gyermek nevévé. Az idevágó irodalmat lásd Roheim: A kazár nagyfejedelem és a turul-monda, 22. 1. 8. jegyzet.

²¹¹ Az, hogy két, mintegy Messiás-szerûen várt alak végül egybeolvad, teljességgel nem lehetetlen. Némileg hasonlóan történt az õskereszténység

igazságot kell szolgáltatnunk Ipolyi Arnoldnak, ki pusztán intuitio alapján Csabát Barbarossa-szerű mythikus alaknak tartotta,²¹³ és a Csaba-mondáról, a fentebbi értelemben kijelenthetjük Marczali Hen-Tikkel,²¹³ hogy ezt az ősi magyar mythos egy megbecsülhetetlen értékű töredéke gyanánt kell tisztelnünk.²¹⁻

Összefoglalás.

Vizsgálódásainkat befejezve, végeredményképen a következőket sikerült megállapítanunk. A magyar Hunmonda nem a magyar őshazából származik, csak a honfoglalás utáni századokban alakult ki. Ebben a hazában vette át a magyar a már előtte itt talált népektől. Az eddigi kutatás csak a Hunmonda germán elemekre helyezte a súlyt, így csak a pannóniai, dunavölgyi hagyománnyal foglalkozott, és megmagyarázatlanul hagyta azt a tényt, hogy a Hunmonda a följegyzések bizonyossága szerint a legintenzívebb erővel Erdélyben, a Székelyföldön élt. Mi ezzel szemben vizsgálat alá vettük Erdély honfoglalás előtti viszonyait, megállapítottuk azt, hogy ott a magyar = székely beköltözés előtt hun-török fajtájú nép, a bolgár lakott. A következőkben megpróbáltuk a magyar Hunmonda egyes részei-

hal-szimbólumának kialakulása is. A hal tudvalevőleg Jézus Christus jelképévé lett, de nem azért, mert, mint közönségesen hiszik, a hal görög neve: Ikhthüsz megfelelt a Jézusozs Khrisztosz Theou Yiosz Szótér* (Jézus Christus, Isten Fia, Megváltó) mondat kezdőbetűinek. Ezt az anagrammát akkor készítették, mikor már a hal, mint a Megváltó szimbóluma, Keletről elterjedt. A hal szimbólum eredete a következő: mialatt a próféták szent iratai a Messiá? eljövételét hirdették, a népnél az a jámbor traditio alakult ki, még az ó-tesztamentomi idők végén, hogy az üdvözültek a Messiás birodalmában főként halakkal fognak táplálkozni. Különösen meg fog jelenni a Messiással egyidejűleg a Leviathan, a nagy hal, mely akkora, mint az egész föld egynegyed része és ebből fognak ehetni a jámbor hívők. — A Messiás valóban eljött, do a hal nem mutatkozott. Ekkor a jámbor elmélkedés kieszelte, hogy a nagy hal alatt voltaképen szintén Jézus Christust kell érteni, ki saját testét és vérért adta ételül és italul híveinek az Úrvacsora csodájában. Ettől fogva a néphit nagy halát allegorikusan értelmezték és Jézus Christus szimbólumává tették. V. ö. Mahler: A hal-szimbólum a régi Egyiptomban. Filozófiai Társaság közleményei, XLV. füzet, ott a kérdés egész irodalma is össze van állítva. Lásd még Richard Garbe; Indien und das Christentum, Tübingen, 1914. 67-70. lap.

²¹² Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, 1854. 159—160: 354—355. lap.

²¹³ Budapesti Szemle, 1881; 142. lap.

²¹⁴ Vájjon nem lehetséges-e, hogy Csaba királyfi alakjában két Attila-fíi olvadt egybe: Imák, kiről meg volt jövendölve, hogy atyja birodalmát helyreállítja, és Dengizikh. ki mint tudjuk, 469-ben betört a görög birodalomba, de elesett. Ez érthetővé tenné, miért várják épen Görögországból vissza Csabát? A mondákban az ilyen complex-egyének nem tartoznak a ritkaságok közé. Hogy csak egy példát mondjunk: a krónika Detréje is egyesíti magában Vinithariust és Theodorikot, (V. ö. Bleyer: i. m. 36. lap.)

* A görög szavak átírását nyomdattechnikai okok tették szükségessé.

nek magyarázatát a bolgárok révén, és fáradozásainkat siker koronázta épen a germán hagyományokból nem magyarázható mondarészei a bolgárok révén megfejthetők voltak igaz, mindössze nem sok az ami a bolgár-hunmondából a magyarához kerülve mai napig fönmaradt, de ne feledjük, hogy a Hun-krónika első szerkesztője és folytatói a germán hagyományokkal szemben sem voltak engedékenyebbek: a germán-hunmondából is alig került valami a krónikába: Krimhild, Aladár (= Ardarich) és Detre (= Dietrich) egykét rövid sorban, azonkívül néhány lokális monda a Duna-mentén. „Vékony szálai egy gazdagabb hagyománynak, melyet népünk nem hozott őshonától, hanem az új hazában vett át a hunokra következő népektől” — mondja Petz Gedeon.²¹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy nem csak a pannóniai, hanem az ország keleti részén lakó népektől is. A krónikás elsősorban a dunántúli helyi mondákat kutatta,²¹⁶ a világ túlsó végén, Erdélyben élő mondáról keveset tudott, de még így is fönntartotta Dula és Belár neveit, Csaba mondájának egyes töredékeit. Ki a megmondhatója, mennyit tudott volna még följegyezni, ha ő is, az Anonymus módjára, nem tartotta volna, hogy „föflöttébb éktelen és elég illetlen lenne, ha az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit és minden vitézi tetteit a parasztok hazug meséiből vagy az ének-mondók csacska énekéből mintegy álmódozva hallaná”. Hiszen jellemző, hogy noha a germán hagyomány Pannoniában, — Bleyer bizonyítása szerint — kétségtelenül. Tudott arról, hogy Attilát egy nő ölte meg álmában, a krónikás mellőzi ezt és a Jordanesre visszamenő orrvézéses halállal halatja meg Attilát, mert az írott forrásnak jobban hitt, mint a hagyománynak. Még inkább érthető tehát a krónikás idegenkedése azon pogány, mythikus monda-elemtől, melyekkel a ránkmaradt töredékek tanúsága szerint a bolgár-erdélyi hun-hagyomány telítve volt. De épen ennek a hagyománynak őseréjét bizonyítja, hogy, noha a krónikákból kimaradt, mégis, egyes töredékeiben fön tudta magát tartani oly késő időig, hogy mi, a nyomokon elindulva, még meg tudtuk jelölni eredetét és régi, teljesebb körvonalait.

²¹⁵ I. m. 101. lap.

²¹⁶ Sebestyén: 474. lap.

Függelék.

Király György elmélete.

Értekezésem már készen volt, mikor a Nyugat 1921. 9. számában napvilágot látott Király György cikke: A m a g y a r h u n m o n d a (645-658 l.), mely egészen más szempontból fogja föl a kérdést, és velem homlokegyenest ellenkező eredményre jut. Azonban a cikk elolvasása és a kérdés még egyszeri átgondolása után nem láttam szükségét annak, hogy főntebb kifejtett nézeteimen bármit is módosítsak. Ez azonban viszont azt a kötelességet rója rám, hogy Király cikkére néhány ellenvetést tegyek és kifejtssem, miért nem győz meg. Annál inkább szükségesnek tartom Király cikkére szakszerű feleletet adni, mert ez a cikk népszerű lapban, a laikus közönség számára jelent meg, így alkalmas arra, hogy a művelt, de nem szakmabeli közönséget téves útra vezesse egyoldalú beállításával. -

A cikkről mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy nagy általánosságban mozog és a tudományos vitatkozásban szokatlan hangot üt meg: Bleyerről szólva a „filológiai gőgöt” említi, mellyel „a tudósoknak ez a fajtája” lenézi a „gondolat szabad mezőin kalandozó esztétikus irodalomtörténírókat.” Tekintve az értekezésemben írottakat, igazán nem vagyok hivatott, hogy épen én lépjek föl Bleyer védelmére, de nézetem szerint az ilyen kiszólásnál sokkal többet nyomott volna a latban, ha Király Bleyernak egyikét tárgyi tévedésére mutatott volna reá. Ezek után lássuk Király nézeteit a kérdéstről.

Első főgondolata Királynak hogy teljesen azonosítja magát a főntebb már ismertetett Riedl-féle elmélettel, de újabb adattal ezt az elméletet nem támogatja. Hangsúlyozza (646 l.) hogy Csabát a krónikás tette meg Attila fiának, holott valószínűleg Csaba csupán az Aba-nemzetség valamelyik nevezetesebb őse volt. Hogy ez tévedés, kétségtelen; főntebb bőven tárgyaltuk ezt a kérdést és kimutattuk, hogy Csaba nem az Abákhoz tartozott eredetileg s onnan jutott később a hunmondába, hanem épen fordítva, először az Attila-mondához tartozott, onnan került az Aba-genealogiába.

Ezután Király megtoldja Riedl nézeteit azzal, hogy Detre sze-

* Azóta ezt a cikket Király fölvette némi változtatással: A m a g y a r ő s k ö l t é s z e t c. könyvébe is. 1921.

repét sem hiszi mondainak, hanem csak krónikás *compilatio* eredményének (649-650 l.) Itt igen eredeti módszerrel dolgozik Király. A Haláltalan Detre nevet s a hozzá *fűződő* történetet szerinte Turóczy, ki Németországban (!) hallott valamit Detréről, csak a saját képzelete sugallatának engedve írta krónikájába. Oláh Miklós tanúságát, ki azt írja, hogy a magyaroknál görög módra törtéret tartalmazó énekek vannak a Haláltalan Detréről, azzal veti el, hogy megszokott humanista túlzás! Ilyen módszerrel természetesen azt lehet kimutatni, amit az író épen akar. Király György azonban itt keményen megfedi vala a jámbor filológusokat, mondván, hogy „a filológus kutatónak első föladata lett volna a monda alapszövegét a különböző változatokból helyreállítani”. A monda alapszövegét? Mi az? Alapszövegről csak oly mondánál lehet szó, amely egyetlen írott szöveg elágazásai nyomán fejlődött ki, mint például a Tristan és Isolde mondája, az állítólagos La Chèvre Ős-Tristánjából, melyet Golther, Bédier és Schroeder megpróbáltak különféle képen rekonstruálni. Ellenben egy népmondánál, mely történeti és mythosi elemekből alakúit ki, mint a Siegfried-monda, vagy a hun-monda, alapszöveget még az esetben sem lehet rekonstruálni, ha a monda egész sor változata marad ránk, mint a Siegfried-monda esetében. A hunmondánál ez még kevésbé lehet, hiszen tudjuk, hogy a krónikák elsősorban a latin nyelvű történelmi könyveket kivonatolják, a nép mondáiból csak itt-ott csúszott be egy-egy töredék.

A továbbiakban Király kijelenti, hogy a hunmondának legfontosabb alkotórésze a hun-magyar rokonság eszméje, ha ez nem volt meg a népnél, akkor a monda nem élhetett a nép ajkán. Ez ügyes ötlet, de nem bizonyítható. Egy nép teljesen magáévá teheti a másik nép tradícióját, így terjedt el és virult ki francia földön újra az Arthur király kelta-britt mondája is: közben Arthur megszűnt britt törzsfjedelem lenni, ellenben átalakult ősrégi mesei kori lovagkirállyá. Ügy lehet, hasonlóan mesés őskirály lett Attilából is a hagyományban, a nép csak a mesés régmúlt nagy királyát tisztelte benne, úgy mint ma „Árpád apánk”-ban. Hogy Csabából tényleg ilyen mesés ős-király lett, azt fejtegetéseink bőségesen igazolták. A krónikás tudakosság azután visszahelyezte őket a történelmi viszonylatokba, ami viszont a monda rovására történt.

Király többször hangsúlyozza, hogy nem a filológia, hanem a modernebb folklóre eszközeivel kell a problémát megvizsgálni (647, 650. lap.). Készségesen hozzájárulok. Értekezésem második felében a hunmonda egyes részeit kizárólagosan comparatív folkloristikus alapon tárgyaltam. Az eredmény, amint láttuk, az volt, hogy a hunmonda minden fönmaradt elemének egész sor párhuzamos motívum felel meg a világ legkülönbözőbb mondáiban. Ez azt bizo-

nyitja, hogy a hunmonda ép úgy a népietekből fakadt és ép úgy általános mondái szálakból szövődött, mint a világirodalom említett más mondái. Ezt mondja nekünk a folklore. Király Györgynek mást mond, neki azt mondja, hogy a népek emlékezete rövid, a mondák rövid életűek és zavarosak, nem lehet tehát elgondolni, hogy a hunmonda még élt volna Magyarországon a XIII—XVI. században. Itt rámutat arra, (651 l.) hogy az ausztráliai törzsek népköltészetében nincs nyoma Tasman Abel és Cook kapitány óriási hajóinak és mennydörgő ágyúinak. Ebből kétségtelenül fontos tanúságokat vonhatunk le a hunmondára, szintúgy abból is, hogy a német népköltészetben a legrégebb történelmi nevek Störtebecker kalózé és Lindenschmid rablólovagé, kik a XV. században éltek. Ha Király György ezek helyett inkább a Färöer-szigeti Siegfrieds monda-töredékek, a Peronnik-mese, vagy az Ultoniai-mondakör darabjainak az életkorát vizsgálta volna, akkor talán nem kételkednék a hunmonda hosszú életének lehetőségében sem. Különben maga a Nibelung-monda is, német földön a XII-XIII. században még föltétlenül élt, holott a monda valószínűleg már Arminius haláláról szóló emlékeket is olvasztott magába, (V. ö. Bruinier i. m. 80., 92. l. és Delbrück: Geschichte d. Kriegskunst II 127-128.) de még Georg Holz szkeptikus álláspontja szerint sem keletkezhetett később a VI. századnál. (G. Holz. Der Sagenkreis der Nibelungen 75-78.). A bretonok félig mythikus hősről, Graalant-Morról is, ki az V. század körül élt, maradtak fenn mondák a nép ajkán az újabb időkig. (Wilhelm Hertz: Marie de France, 1862., 254 l.)

Egészen eredeti módon tagadja le Király a források világos tanúságtételét a hunmonda élő-monda voltáról. Szerinte, ha a forrásokban valahol azt olvassuk, hogy „a magyarok mindmáig beszélnek erről”, vagy „a magyarok ezt a csatát mind mai napig Kriemhild csatájának nevezik”, ez semmit sem bizonyít a nép-monda létezése mellett. Király szerint itt (654 l.): „ez a kifejezés: „a magyarok”, még egyáltalában nem jelenti a köznépet. A krónika-író, aki latinul írt, maga is magyar ember volt s valószínűbb, hogy ez állításával a művelt, történettudó, iskolát végzett magyarokra, az udvar embeire gondolt, semmint a parasztokra.” Ez bármilyen ötletes is, igen kevés filológiai lelkiismeretességre mutat, mert hallgatással mellőzi a Hunkrónika egyik helyét, amely épen az ellenkezőt mondja: Ezek a székelyek pedig azt hitték, hogy Csaba elveszett Görögországban. Miért is a köznépet közönségesen ezt mondja mind máig (vulgus adhuc loquitur in communi): Akkor jöjj vissza, mikor Csaba Görögországból. Ez az egyetlen mondat Király fönti föltevéseit föltétlenül halomra dönti. S ha valaki ezek után még Király megállapításait figyelemreméltóknak tartja, úgy olvassa tovább még két lappal: ott Király kimondja: (656. l.) ... a két népnek két testvértől való leszármaztatása, a nőrab-

lás, a csodaszarvas pedig olyan keresztény és római színezetű fikciók, amelyeket eddig senki sem tartott népieseknek, hanem mindenki egyértelműen a tudakos krónikás kitalálásainak minősített.” Ezzel Király a kérdés irodalmának teljességgel nem ismerését árulja el. Ezeket sem Petz, sem Bleyer, sem Sebestyén nem tartották római vagy keresztény színezetű fikcióknak; Sebestyén kutatásainak épen legszebb, mondhatnók egyedül örökbecsű része az, ahol a szarvasmondát elemezi és kimutatja, hogy a szarvas-üldözés ősrégi mythikus hagyományok maradványa. Bleyer pedig, aki egyébként Sebestyénnel csaknem mindenütt szembehelyezkedik, ebben a kérdésben megegyezik vele. „Hogy a szarvasünőről szóló monda Jordanesből, — későbbi középkori történeti művek közvetítésével — volna átvéve, nem állítható biztosan, az előadás közvetlensége mintha népi eredetre vallana, . . . nincs kizárva, hogy a magyarok is ismerték. Még nagyobb valószínűséggel tekinthető a nőrablásról szóló elbeszélés magyar mondakincsnek stb.” (1. m. 17. 1.)

Ezek után Király rátér Gombocz cikkének bírálatára. Ter? mészetesen elveti Gombocz nézeteit. Ellenérvei közül egyeden egy van csak, amely megállja a helyét, az, hogy a király-lajstrom a pontusi bolgárokról szól, míg Gombocz a későbbi volgai bolgároktól akarja a huntradíciót levezetni. Ez ellen mi is állást foglaltunk; ellenben, mivel mi a pontusi bolgárokkal kerestük a kapcsolatot, Királynak ez az ellenérve minket nem érint. Az az ellenvetése Királynak, hogy „a fejedelmi lajstrom a XVI. századból való” felületes állítás: hiszen a lajstrom még a bolgárok török nyelvéből tartalmaz szavakat, ezért a IX. századnál későbbi nem lehet. Csak a reánk maradt két (!) másolat XVI. századi, nem pedig a lajstrom, amely eredetileg oszlop-főirat volt. (V. ö. Mikkola könyvének ismertetését Moravcsik Gyulától. M. Ny. XVII. évf. 9-10. sz. 222-223. 1.) Király szerint nem bizonyítható a hunok és bolgárok rokonsága. Igaz, hogy nem bizonyos, de igen valószínű, és ha nem bizonyítható, viszont meg sem cáfolható. Király szerint végűi „semminemű példát nem találunk az egyetemes népköltészet történetében arra, hogy valamely monda egy idegen nép közvetítésével maradjon fenn annyi évszázadokon keresztül”. Ezzel szemben elég utalunk pl. a Dietrich-mondákra, melyek német és skandináv földön fennmaradtak, holott a gótok Itáliában (!) elpusztultak, vagy az Arthur király és a Kerekasztal monda-körére, mely végül francia földön annyira népszerű lett, hogy a Karoling-mondakört háttérbe szorította.

Nincs tehát okunk arra, hogy főntebb kifejtett felfogásunktól Király tanulmánya után eltérjünk. Nem tartozunk azok közé, kik azt hiszik, hogy a filológiai kutatás Csalhatatlan és abszolút igazságokat nyújthat. Lehet, hogy valamennyien tévedtünk: Sebestyén, Bleyer, Gombocz és én, de ezt a tévedést, valamint a kérdés helyes megoldását Király György, — kinek különben más téren végzett

érdemes munkásságát készségesen elismerem, — ilyen cikkben, mint ez, el nem intézheti.

Fehér Géza elmélete

Hogy Király György elmélete a szakkörök tetszését sem nyerte meg, mutatja az, hogy rövid néhány hónappal utána a Csaba; m o n d a megfejtésére új kísérletet tett Fehér Géza. („Die Petsche; negen und die ungarischen Flunnensagen”, Körösi Csoma-Archivum. - I. 2 sz., 123-140. 1.) Ő, tanulmányozva a honfoglalás korabeli görög forrásokat, ezek alapján próbálta meg a kérdés eldöntését, nézetem szerint teljesen sikertelenül. Különös, hogy noha egészen új utakon indul el, mégis egészen régi tévedésekhez jut. Mivel azonban a kérdés minél alaposabb meghányás-vetése mindenesetre csak elősegíti annak végleges tisztázását, röviden megteszem reá észrevételeimet.

Fehér mindenekelőtt beleesik abba a tévedésbe, — amely különben eléggé általános, — hogy, noha a Cs á b a - m o n d á t óhajtja magyarázni, beéri azzal, amit Csabáról a Hun-krónika mond és nem látja, amit mi világosan kimutattunk: hogy a Csabaíre és a H a d a k útja mondái, noha a krónikában nincsenek meg, a Csába-m o n d a organikus részei. Ő beéri a krónika szövegével, sőt, úgy látszik, még azt is sokalja: mikor ugyanis idézi a krónika megfelelő helyét, m e g c s o n k í t j a ; gondosan kipontozva azt a mondatot (125 l.) melynek legnagyobb mondatörténeti értékét nem kell talán még egyszer hangsúlyoznom: „Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett. Ezért mondja a köznép közönségesen mindmáig a távozónak: Akkor jöjj meg, mikor Csaba Görögországból”. Fehér nyilván azt hiszi, hogy, mert az idézetben itt gondolatjeleket tett, nem is kell többé gondolkodnia ennek a helynek megfejtésén, mert ez a Csaba-kozmondás azután mindvégig szóba sem jő nála. Ezzel a kényelmes módszerrel természetesen nem érthetek egyet.

Ebből következik a második tévedés: a krónikából így megmaradt szöveg Csabáról már úgyszólván semmit sem mond, ellenben annál többet E d-ről és Edumensről meg arról, hogy Csaba felesége, az Abainemzetség ősanja corosminmemzetségből származott. Fehér tehát elindul abban az irányban, hogy a Csaba-monda az Aba-nemzetség genealógiái mondája volt. Hogy ez a felfogás merőben téves, fejtegetéseim során bőségesen kimutattam, ott, ahol Riedl Frigyes Csaba-elméletét taglaltam. Ott bebizonyítottam, hogy a Csábas-m o n d a a hun-mondához tartozott, és eredetileg semmi köze nem volt sem az Aba-, sem az Árpád-ház genealógiájához: az Abák őseit, Edét és Edument, állítólagos corosmin anyjukkal később tették csak Csaba fiaivá, és c s a k a Hun-krónikában származ-

tak Csabától, a Névtelen jegyzőnél nem. Erre ugyan Fehér azt mondja (126. I.), hogy az Anonymus az Abákat csak azért nem tehetta Csaba fiaivá, mert ő tudta, hogy Attila és a magyarok bejövetele közt négy és fél évszázad telt el, tehát Árpád kortársai. Ed és Edumen, nem lehettek Attila unokái. Ez azonban nem bizonyít semmit; ha az Anonymus tudta volna, hogy ők Csabától származnak, akkor megírta volna, legföljebb megemlítve, hogy nem fiai Csabának, hanem csak későbbi leszármazottai. Hogy ezt meg nem írta, mutatja, hogy ő ismerte az Abák genealógiáját, de a Csabamonda ahhoz nem tartozott. Ezt különben föntebb nagyszámú bizonyítékkal teljesen tisztáztam.

Fehér tehát kiindul a nevekből. Megállapítja, hogy az Abanemzetségben 1255. és 1267. között van egy Csaba és egy Csobanka nevű férfi, ez szerinte Szintén azt mutatja, hogy Csaba az Abák (fiktív) őse volt; szintúgy erre vallanak az Abák birtokán előforduló helynevek: Csobánka, Csobád, Csaba, Csobaj, Csoboló (134. I.). Ez semmit sem bizonyít, ugyanis ezek a nevek mind abból az időből származnak, amikor már a Hun-krónika írója megtette az Abákat a Csaba utódainak, erre azután fölvettek a krónikástól nyert ősök nevét. A Csaba névnek az Abák nemzetségében való előfordulása csak akkor bizonyítana Fehér mellett, ha a Hun-krónikát megelőző időben találkoznánk vele. Hasonló szerep jutott a Nibelungnévnek a VIII. században a frankoknál, ahol nyilván a Nibelungmonda hatása alatt az Arnulfingsnemzetségben gyakori volt a Nibelung név. (V. ö. G. Holz: i. m. 79 I. O. Iriczek, i. m. 105. I.) Különben erre vonatkozólag meg kell még várnunk a nyelvészek döntését is, hogy a Csobánka, Csobaj, Csobád és Csoboló nevek valóban a Csaba névvel függenek-e össze?

Fehér Géza ezután részletesen foglalkozik a X. századi besenyő törzsekkel, Konstantinosz császár nyomán. Megállapítja, hogy a besenyők Tzopon nevű törzsének őse, heros eponymosa szintén Tzopon volt, ez a Tzopon pedig: Csobán-Csabán-Csaba! Miután pedig az Abákról azt vitatja, hogy nem kazár-kabar, nem is kun, hanem besenyő eredetűek, ennél fogva most már világos, — Fehér szerint — hogy a Csabamonda a Magyarországra a X. században bevándorolt besenyő Abanemzetség genealógiai mondája volt.

Erre meg kell jegyeznünk az eddig mondottakon kívül még azt, hogy nagyon elterjedt téves felfogás valamely mondát egy család vagy nemzetség sajátjának tartani. Ellenkezőleg: a tapasztalás azt mutatja, hogy soha nem a mondák fejlődnek a genealógiákból, hanem a genealógiákat szokták utólag a mondákhoz hozzákapcsolni. Kétségtelen, hogy a Hattyú-lovag mondájához utólag csatolták Bouillon Gottfriednak tőle származását (V. ö. Grimm: Deutsche Sagen, II 540-545. sz.), hasonlóképen később toldották hozzá a Völsung-mondához Ragnar Lodbrok és felesége, Aslaug történetét;

utóbbi a Saga szerkesztője Sigurd és Brynhild leányává tette min« den mondai alap nélkül, hogy így a tőle származó norvég királyok családfáját Sigurdra és végső következésben magára Odinra vigye vissza. (L. Edzardi, i. m. 72. és 111. jegyzet. V. ö. még A. Heusler Die Lieder der Lücke im Codex Regius der Edda, Strassburg, 1902. 75-98. 1.). Egyetlen német kutatónak sem jutna eszébe ezen az alapon azt vitatni hogy a Völsungok története eredetileg a norvég királyok törzsének házi mondája volt; ha nálunk még mindig vannak, akik azt hiszik, hogy az Abák genealógiája lehetett az alapja az egész Csabaimondának, azokkal igazán kár vitatkoznunk.

Mi adott okot a mondateképződésre? Fehér szerint (136-138. 1.) a következő események: A Dnjepr túlsó partján lakó Tzopon (= Csabán) besenyő törzset a X. század közepén az úzok kiűzték tanyáiról és nyugat felé szorították. Erre ezek (talán) a szomszéd Khopon (= Khaban) törzshöz menekültek, de ott (talán) nem látták őket szívesen, mint menekülőket, (talán) megvetették őket és talán nem engedték meg nekik, hogy a törzsbe beházasodjanak, erre (talán) megpróbálták a görög császár szolgálatába lépni, de ott nem boldogultak és végül beköltöztek Magyarországra. Ahol ezt a (talán) szöveg közbevetem, ott az utána következő állítás nem történelmi forrás alapszik, hanem csak Fehér sejtelmén. Ez tehát legalább öt egymásra épített hypothezis, melyek alapja az a hatodik, hogy a Tzopon tényleg azonos a Csabával, ami szerintem legalább is kétségei, de ami végső fórumon a nyelvészek döntése alá esik. Részemről nagyon jól tudom, hogy nincsen tudomány hypothezisek nélkül, de ha hypothezist állítunk föl, az olyan legyen, amely legalább a jeleni ségek egyik csoportját megérthetővé tegye, a másik csoporttal pedig ne ellenkezzék. Mi a Csaba-mondát rekonstruáltuk, úgy, hogy ki mutattuk a krónikán kívül fennmaradt töredékeinek hitelességét is, comparatív alapon, azután gondos analízissel megtisztogattuk az Aba-ház kedvéért beletoldott idegen elemektől, megállapítva, hogy mit és miért toldott belé a krónikás. Ha Fehér ezzel szemben a mondát az Aba-ház. genealógiájára vezeti vissza, akkor magyaráznia kellene a Hadak-útját, a Csaba-irét vagy legalább azt a bizonyos székely közmondást a Hun-krónikából, amelyet az idézetből ki-pontozott. De ezeket ő nem magyarázza, meg sem kíséri. Ő mondáinak veszi ellenben a krónikából azt, hogy Csaba, Attila fia, népének bukása után a görög császárhoz, nagyatyjához megy, de nem marad nála, vissza megy rokonaihoz Scythiába, ott azonban görög anyjára való tekintettel nem kap feleséget a saját népéből, ezért azután egy corosmin nőt vesz feleségül, kitől két fia, Ed és Edumen születik. Tekintsünk Fehér elméletére immanens kritikával: ha valóban ez volna a Csabasmonda tartalma, lehetséges volna-e, hogy ez a történet a besenyő Tzopon (= Csabán?)-törzs állítólagos, nem bizonyított viszontagságaiból származott legyen? Mindenki,

aki a kérdéssel behatóbban foglalkozott, s akinek a mondák fejlődés-történetéről csak valamelyes átnézete is van, nyugodt lelkiismereti tel fog erre a kérdésre tagadó választ adni.

Arra, amit Fehér a besenyők vándorlásairól mond, még két megjegyzést kell tennünk. 1. Fehér szerint a Tzopon (= Csaban)-törzs az összes besenyő törzsek között legmesszebb lakott keletre az úzok támadása előtt. Valószínűtlen, hogy a vereség után legmesszebb költözött nyugatra, keresztül vágva magát a többi törzseken. 2. Fehér, mikor arról beszél, hogy Magyarországra már a X. század első felében jöttek be besenyők, ezt az Anonymus 57. fejezetével akarja bizonyítani, ahol írva vagyon, hogy Zulta vezér országa vé; delmére besenyőket telepített Mosony megyébe, nehogy a németek elpusztítsák a magyar végeket. A Névtelen jegyző ezen adata azonban téves, egy 1075. évi eseményt helyez a X. századba. A besenyők I. Géza király alatt fogadkoztak, hogy Pozsonyba és Mosonyba szorítják Salamon királyt, és Zulta vezérük alatt Salamon ellen lovagoltak. Salamon azonban a Fertő mellett megverte őket. (Képes krónika, 59. c.) Az Anonymus ezt a besenyő Zultát összetéveszti Zoltán fejedelemmel s így a besenyőknek ezt a mosonymegyei szereplését másfél évszázaddal korábbra teszi, Fehér pedig a tévedésben az Anonymus nyomába lép.

Végül Fehér az állítólagos besenyő eredetű Csaba-mondának a hun-monda székelveihez való kapcsolódását magyarázza (138-139. lap.)

Itt följújtja Thury József elméletét (L. Erdélyi Múzeum, 1893. 206. lap), mely szerint azok a székelyek, kik a Hun-krónika szerint a Krimhild-ütközet után háromezeren a Chigle-mezőre vonták meg magokat, voltaképen avar maradékok. Erre vonatkozólag legjobb bizonyíték szerinte az, hogy a Chigle-mezeje semmi más, mint a csigla, amely török (= hun) neve az avar gyűrűvárnak (firing). Fehér szerint az avar és besenyő együtt lakott a végeken, így a mondáik is összekeveredtek (139 l.).

Erre mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy Fehér itt önmagának mond ellent. A besenyők Csaba-mondáját itt a határvidékre, a dunántúli avar végekre lokalizálja, holott főntebb a Mátra-vidéki kabar palócokat akarta megtenni besenyőknek és a Csaba-monda letéteményeseinek. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy ezek az avar maradékok elől járva az örökös harcban, a X. század foiyamán kétségtelenül kipusztultak és beolvadtak a magyarságba, ellenben a Fehér-féle besenyők még csak a X. század második felében kezdtek Magyarországra beszállingózni, (mint a Thonuzoba esetéből is kitetszik). Végül pedig tisztáznunk kell a Chigle-mező doltgát. Ez a szó: Chigle, Chigla és Chiglad alakban fordul elő a krónikákban, Oláh Miklós Czegléd mezejének veszi, ami nyilván szövege romlás, de mutatja, hogy ebben helynevet kerestek, nem az avar

h r i n g-et. Karácsonyi János (A székelyek eredete és Erdélybe való települése, 1905. 73. l.) említ is egy Czigla nevű dombcsoport Maros-Tordamegyében. Én részemről azonban szívesebben csatiam kozom Thuryhoz és Sebestyénhez, kik a csiglaban a hringnek megfelelő gypút, körsáncot vélik fölsísmerni. De le kell szögeznünk, hogy ez a c s i g l a, a Hun-krónikát kivéve, sehol elő nem fordul, az avarok h r i n g-jét semmiféle forrás így nem nevezi. Ez tehát, ha csakugyan a gypű hun-török neve, épen úgy lehet bolgár, mint avar. Mert maga az országot körülvevő sánc nem avar specialitás. Megtették a kazárok is, hogy körülzáncolták magukat a magyarok ellen. (Ibn Roszteh, M. H. K. 169. L). Az Al-Duna melléki bolgárok országát is gypű és tüskekerítés vette körül, melyet minden oldalon keményen őriztek (Szilágyi: M. N. T. I. 95. l.). Azt pedig szintén nem mondja egy forrás sem, hogy ez a Chigle-mezeje a Dunántúl volt. Említi ugyan a krónika Pannóniát, de azalatt e helyen világosan nem a Dunántúlt, hanem e g é s z Magyarországot érti, csak úgy, mit a régi egyházi ének: Virágoskert vala híres Pannónia! Ilyen érte« lemben használja a krónikás is, mikor szerinte Csaba biztatja a magyarokat, hogy jöjjenek Scythiából Pannóniába, „a németeken bosszút állani, ugyanúgy érti, mikor azt mondja, hogy a székelyek nem Pannónia síkján (= a Nagy Alföld), hanem a határhegyek között kaptak részt az ország meghódítása után, és mikor néhány sorral alább azt mondja, hogy Attila halála után Pannónia tíz évi« király nélkül volt, ekkor azután Zvatoplug herceg kezdett benn.; uralkodni.

Mindent összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy Fehér Géza *eh* mélete a Csaba-monda besenyő eredetéről el nem fogadható; a magyar-hunmondában, ami népies elem reánk maradt, az egyrészt germán eredetű, mint azt Bleyer kutatásai igazolták, másrészt hun? bolgár eredetű, mint azt mi kimutattuk, rámutatva Dula és Belár leányaira, Etele és Csaba csodálatos életkorára, az erdélyi kard-tisztelet és székely kard-monda nyomaira, a Hadak útja mondjának bolgár eredetére, Csaba magyarjainak (a Sobasmogerának) bolgár földön lakására, és végül Csaba királyfi mondjának kéi Attila-fiú (Irnákh és Dengizikh) egyesítéséből való kialakulására, amely kialakulás szükségképen csak hun törzseknél történhetett meg, mint a monda egész szelleméből kitűnik.

(1921. XII. 31.)

TARTALOM.

	Oldal
A kérdés története.....	1
A megoldatlan probléma	3
Bleyer és Sebestyén ellentétes álláspontja	6
A hunmonda nem korábbi a honfoglalásnál.....	7
Erdély a honfoglalás előtt	9
Erdély megszállása és a székelyek.....	11
Dula és Belár.....	14
Isten kardja.....	18
Csaba-íre és Hadak-útja.....	27
Csaba királyfi	33
Összefoglalás.....	51

FÜGGELÉK:

Király György elmélete.....	53
Fehér Géza elmélete.	57